

630965

MAGYAR-GÖRÖG TANULMÁNYOK

SZERKESZTI
MORAVCSIK GYULA

ΟΡΤΟΡΟΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

ΔΙΕΥΘΥΝΟΜΕΝΑΙ
ΥΠΟ
ΙΟΡΑΙΟΥ ΜΟΡΑΥCΣΙΚ

7.

MAGYARORSZÁG ÉS A MAGYARSÁG A BIZÁNCI FORRÁSOK TÜKRÉBEN

IRTA
GYÓNI MÁTYÁS

UNGARN UND DAS UNGARTUM IM SPIEGEL DER BYZANTINISCHEN QUELLEN

VON
MATTHIAS GYÓNI

MTA
KIK

BUDAPEST, 1938

KIR. M. PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEMI GÖRÖG FILOLÓGIAI INTÉZET
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟΝ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

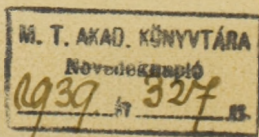
124146

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

MEGJELENIK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΔΗΜΟΣΙΕΥΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΝ ΤΗΣ ΟΡΓΑΝΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΤΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

A kiadásért felelős a szerző.

Stephaneum nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-u. 28. — Felelős : ifj. Kohl Ferenc.

BEVEZETÉS.

A hazai görög filológia életében új korszakot nyitott meg annak az igazságnak az elismerése, hogy a görög filológia feladata nem ér véget a klasszikus kor emlékeinek vizsgálatával, hanem kiterjed a görögség közép- és újkori életjelenségeinek tanulmányozására is. A hazai egyetemes görög filológia középkori ága, a bizantinológia szükségképpen nemzeti tudománnyá lett, mihelyt művelői a bizánci forrásoknak magyar szempontból való nagy jelentőségét felismerték.

A bizánci forrásokban rejlő gazdag magyar vonatkozású anyag értékesítése már megindult. Moravcsik Gyula «A magyar történet bizánci forrásai» (A Magyar Történettudomány Kézikönyve I. kötet 6/b. füzet, Bpest, 1934.) című művében — mely nélkülözhetetlen minden kutató számára, aki a bizantinológiát nemzeti tudományágként műveli — tájékoztatott e történeti anyag értékesítésének eddigi állásáról, továbbá még igen gazdag kiaknázatlan történeti anyagra hívta fel a történészek figyelmét, s ezáltal kidomborította a bizánci forrásoknak a magyar történettudomány szempontjából való fontosságát. Ugyanő felhívta a figyelmet arra a tényre is, hogy a bizánci források nemcsak mint történeti kútfők jelentősek, hanem a magyar föld és a magyar nép jellemzése szempontjából is megérdemlik a tüzetesebb vizsgálatot.

A bizánciak tudósításait a magyar föld és a magyar nép jellemzése, tehát a magyarság belső története, nép- és földrajza szempontjából eddig még senki sem vette összefoglalóan vizsgálat alá. Jelen dolgozat *célja* az, hogy ezt a feladatot a teljes anyag tekintetbe vételével megvalósítsa. A dolgozat kitűzött céljának határozott körvonalazásához szükséges leszögeznünk azt, hogy Magyarországon a történeti Magyarország területét értjük, a magyarság fogalmát pedig kitágítjuk oly értelemben, hogy a tulajdonképpeni magyar nép mellett a történeti Magyarország területén élő többi népet is figyelembe vesszük. A «bizánci» *források* körét is tágabbra szabjuk: tekintetbe vesszük a forrásokat a szorosabb értelemben vett középgörög koron túl, egészen a XVI. század végéig, és így felhasználunk minden olyan forrást, amely a X. századtól a XVI. századig görögül íródott, így pl. a veszprémvölgyi alapítólevelet és a magyar szent korona feliratait, tehát a kevés számú hazai görög nyelvű forrást

épügy, mint a török szultánok görögnyelvű okleveleit, mert ezek is a bizánci kultúrszféra termékei. A felhasznált forrásokról a forrásjegyzékben adunk számot úgy, hogy a forrásoknak a dolgozatban használt rövidítéseit röviden megmagyarázzuk a forrás szerzője nevének és életkorának, a forrás címének, a benne feldolgozott kor terjedelmének, a forrás szerzési idejének s az általunk használt kiadásnak feltüntetésével.¹

A dolgozat *módszerének* alapelveit a következőkben foglalhatjuk össze. A dolgozat két részre oszlik. Az első részben adjuk a bizánciak tudósításait a magyar földről és a magyar népről. Mivel e rész célja az anyag összefoglaló feltárása, tehát elsősorban anyagközlés, az egyes tudósítások kritikájába nem bocsátkozunk, legfeljebb a források nyilvánvaló tévedéseit igazítjuk ki. Ugyanezen okból nem foglalkozunk az egyes tudósításokhoz kapcsolódó részletkérdésekkel (pl. a honfoglalás-kori Magyarország határai, a trónöröklés kérdése az Árpádok korában stb.) sem, s mellőzzük az ezekre vonatkozó gazdag magyar szakirodalmat is. Az anyagot oly módon közöljük, hogy igyekszünk a forrásokat magyar nyelven megszólaltatni, idézni.² A források ama tudósításait, melyek a szakirodalom révén már közismertek, csak egészen röviden érintettük, viszont törekedtünk az eddig ismeretlen anyag részletesebb bemutatására. A dolgozat nép- és földrajzi jellegű célkitűzése indított arra, hogy kerüljük az idézet-anyag történeti eseményekkel való kapcsolatának kidomborítását. A történeti érdeklődésű olvasót e tekintetben útbaigazítják az idézetek, illetőleg adatok után zárójelben közölt előfordulási helyek, melyek a forrásjegyzék és Moravcsik Gyula idézett műve révén hozzásegítik az olvasót az egyes tudósítások pontos datálásához. — A dolgozatnak ez az első része két kisebb részből tevődik össze. Az elsőben összefoglaljuk a forrásoknak a magyar földről szóló tudósításait, mégpedig úgy, hogy a magyarság honfoglalás előtti lakóhelyeire vonatkozó tudósításokkal nem foglalkozunk, egyrészt mert közismertek, másrészt mert az egyes részleteket tekintve problematikusak.³ E részben összefoglaljuk a források adatait a honfoglalás tényéről, az új haza helyzetéről, határaitól s területéről, majd részletesen ismertetjük mindazokat a tudósításokat, melyeket a bizánci források az Árpád-kori és a vegyesházi királyok korabeli Magyarország földjéről megőriz-

¹ A forrásokról és szerzőikről kimerítő tájékoztatást talál az olvasó Moravcsik Gyula idézett művében.

² Általában saját fordításaimat használok; ahol az idézeteket másnak a fordításában közlöm, ott ezt külön jelzem.

³ E tudósításokat összefoglalóan tárgyalja H. Schönebaum, *Die Kenntnis der byzantinischen Geschichtsschreiber von der ältesten Geschichte der Ungarn vor der Landnahme*, Berlin—Leipzig, 1922.

tek. A második kisebb rész a forrásoknak a magyar népről szóló tudósításait foglalja össze hasonló módon, azaz ebben azt a képet igyekszünk vázolni, mely Bizáncban a magyarság ethnikai jellegéről kialakult. Ennek kapcsán tárgyaljuk a magyarságra vonatkozó bizánci népneveket, főleg az archaizáló neveket és a bizánciak ismereteit a történeti Magyarország területén élő más népekről s a külföldi magyarságról. Ezután sorra vesszük a forrásoknak a magyarság jelleméről, életmódjáról, vallásáról, állami életéről és hadiszervezetéről szóló tudósításait.

A dolgozat második főrésze a forrásoknak a magyar földre és a magyar népre vonatkozó névanyagát adja onomastikon alakjában. Ebben a részben az olvasó megtalálja a magyar nyelv minden görög szórványemlékét a XVI. századig. A dolgozat kitűzött célja itt is úgy kívánta, hogy a magyarságra vonatkozó névanyag közlését attól az időtől kezdjük, amikor a magyarság már mint kialakult nép tűnik fel. Így azután mellőztük azt a néhány korábbi bizánci adatot, melyeket az újabb kutatás kétséget kizáróan a magyarokra vonatkoztat. Ilyen a Malalas-Theophanesnél található *Μοῦγγα-Movάγγεις* név,¹ továbbá az onogur népnévre vonatkozó adatok.² Az onomastikonba felvettük: a magyarságra vonatkozó népneveket (az archaizáló népneveket is), a történeti Magyarország területén élő más népek neveit, a magyar törzsek neveit, a magyar vonatkozású személyneveket, (tehát a forrásokban előforduló összes magyar személy nevét, így az idegenbe került magyar királyleányok nevét is,³ a magyar királynévá lett bizánci hercegnők nevét is, valamint néhány olyan nem magyar személyét, kiknek neve magyar eredetre vall, végül pedig néhány olyan idegen személy nevét, akik hazánkban telepedtek le), a méltóságneveket, a közneveket és a földrajzi neveket. A földrajzi nevek közül az onomastikonba természetesen csak azokat vettük fel, amelyek a történeti Magyarország területére vonatkoznak, tehát elhagytuk a középkorban meghódított területek földrajzi neveit s egyben kénytelenek voltunk — bármily szoros is a kontinuitás e téren — a Magyarországra vonatkozó honfoglalás előtti anyagot ezúttal mellőzni.⁴

Az onomastikon anyagának feldolgozásában a következő módszert követtük. Közöltük minden név valamennyi előfordulási helyét úgy, hogy a források rövidítése mellett levő számok jelölik meg az adat elő-

¹ L. Moravcsik Gy., Magyar Nyelv 23 (1927) 258—271.

² L. Moravcsik Gy., Magyar Nyelv 26 (1930) 4—18., 89—109.

³ Ezek gyermekeinek nevét már csak abban az esetben vettük fel, ha nevük magyar eredetű.

⁴ Kivételt csak néhány olyan hellyel tettünk, melyeket a források a bizánci-magyar érintkezések kapcsán gyakran emlitenek, így pl. Barancs, Belgrád, Galambóc, Szendrő.

fordulási helyét az általunk használt kiadás oldal- és sorszámaival.¹ Az egyes címszók után röviden közöljük az illető névre vonatkozó felvilágosításokat, személyeknél az időt, amikor éltek (uralkodóknál uralkodásuk idejét), nép- és helyneveknél pedig azt az időt, amelyre a bizánci források adatai vonatkoznak. Így lett az onomastikon személy-név-anyaga egyszersmind a bizánci források magyar vonatkozású prosopographiájává. Az előfordulási helyek közlésénél rámutattunk az egyes források egymástól való függésére is, s az átvett adatokat [>]-lél szembeötlően jelöltük.² A romlott, vagy kétes vonatkozású adatokat †-tel jelöltük. Közöltük az egyes nevek legfontosabb kézirati variánsait is. Felhívtuk a figyelmet az antik névragozástól eltérő, a görög nyelv fejlődése szempontjából fontos újabbkori és vulgáris névalakokra is. Az okleveles anyag neveinél az eredeti helyesírást adtuk, a többi szövegeknél a hagyományos helyesírást követtük.

Ami az anyaggyűjtést illeti, a budapesti könyvtárakon kívül alkalmam volt külföldi könyvtárban is dolgozni. 1937 július havában, mint a Bárány Eötvös József-Collegium tagja csereösztöndíj révén a müncheni egyetem «Mittel- und Neugriechisches Seminar»-jában Fr. Dölger professzor úr szíveségéből feldolgozhattam az anyagnak könyvtárainkban hiányzó részét is.

Legyen szabad e helyen még őszinte hálámat és köszönetemet kifejeznem Moravcsik Gyula professzor úrnak, ki nemcsak dolgozatom tárgyának megválasztásában irányított, hanem a kidolgozásában is támogatott, rendelkezésemre bocsátva kéziratos anyaggyűjteményét, kollációit és fényképmásolatait s aki egyben olyan módszerbeli útmutatásokkal látott el, amelyek számomra dolgozatom s különösen az onomastikon összeállításában nélkülözhetetleneknek bizonyultak.

¹ A többi kötetben kiadott forrásoknál az oldal- és sorszám előtt római számmal jelöljük a kötet számát. Okleveleknél csak a kiadásbeli kötetszámot s az oklevél darab-számát jelezzük. Költeményeknél a sorok számának jelölésében a százasokat elhagytuk. Michael Kritobulos adatainál a kiadásnak megfelelően a sorok száma helyett a fejezet-számokat adjuk.

² Ismert tény az, hogy a középkori Bizáncban majd minden történeti mű bevallottan, vagy hallgatólágoosan valamelyik előző mű folytatásául íródott. A történetírók a régibb korok történetének feldolgozásánál az előző történetírók műveit nagy tiszteletben tartották: egész részeket másoltak, rövidítettek, kivonatoltak belőlük. Ezért mutatunk rá az onomastikonban a források egyes adatainak egymástól való függésére. Csak így tudunk értékelési különbséget tenni a bizánci forrásoknak a magyarságra vonatkozó tudósításai között. Másrészt csak így van módunkban megfigyelni annak a folyamatnak a diachronisztikus síkban való lefolyását, hogy hogyan öröklődnek és terjednek Bizáncban a magyarságra vonatkozó ismeretek. — Az átvételt jelző [>]-en belül ~-lél jelezzük azt a tényt, ha egyidejűleg ugyanabból a forrásból más szerző is merített, >-lél pedig azt a folyamatot, amikor egy már másodlagos adatot vesz át újra más szerző.

A FELHASZNÁLT FORRÁSOK JEGYZÉKE.

CHIL	Actes de l'Athos V. Actes de Chilandar publiés par L. Petit et B. Korablev (Византийскій Временникъ, Приложение къ XVII тому No 1.) Sankt-peterburg 1911. No 157 scr. a. 1378.
DIP	Acta et diplomata graeca medii aevi, edd. F. Miklosich et I. Müller, I—VI. Vindobonae, 1860—1890.
I	No 171 scr. a. 1359. 278, 279, 281 a. 1370. 319 a. 1371.
II	332 scr. a. 1379/80. 335, 337, 338 a. 1380. 342, 344, 345, 353 a. 1381. 355, 357 a. 1382. 360, 361 a. 1383. 370 a. 1386. 402, 403, 404, 405, 406, 409 a. 1389. 426, 427 a. 1391. 476 ca a. 1393. 515, 516 a. 1397. 518 a. 1396/97. 529 a. 1400. 647, 660 a. 1401. 672 a. 1401?
III	32, 33 a. 1502. 44 a. 1529. 46 a. 1570.
V	2 b (p. 253.) a. 1106.
VI	113 (p. 258.) s. XIV.
ZOGR	Actes de l'Athos IV. Actes de Zographou, publiés par W. Regel, E. Kurtz et B. Korablev (Византийскій Временникъ, Приложение къ XIII тому No 1.) Sanktpeterburg 1907. No 47 scr. a. 1378.
KOM	Anna Komnene (1083—ca 1150): 'Αλεξιάς (1069—1118) scr. 1148 = Annae Comnenae porphyrogenitae Alexias, rec. A. Reifferscheid I—II. Lipsiae, 1884. [= Anne Comnène Alexiade, texte établi et traduit par B. Leib I. Paris, 1937.]
MIL	Anonymus (s. X.): Βιβλίον τακτικόν = Incerti scriptoris Byzantini saeculi X. liber de re militari, rec. R. Vári, Lipsiae 1901.
VEN	Anonymi poetae (s. XII.): <Carmina> = Sp. Lampros, Νέος Ἑλληνομνήμων 8 (1911) 3—59., 123—192.
NOV	Basilii II imperatoris (976—1025) novellae tres de archiepiscopatu Bulgariae, scr. a. 1019—1025. = H. Gelzer, Byzantinische Zeitschrift 2 (1893) 42—46. [= J. Ivanov, Български старини изъ Македония, Sofia, 1931 ² . 550—562.]
ANON	Anonymus (s. X.): Εἰς στρατηγὸν Κατακαλὼν = Sp. Lampros: Νέος Ἑλληνομνήμων 16 (1922) 53—56.
PANT	Anonymus (s. XII.): <Carmen in diem festum encaeniorum templi Panto-

cratoris> = Moravcsik Gy.: Szent László leánya és a bizánci Pantokrator-monostor, Budapest—Konstantinápoly 1923. 43—47.

- CARM VAR Carmina de pugna Hungarorum cum Turcis ad Varham commissa composita ca 1444.
- C e codice Paris.-Coisl. gr. 316 (s. XV.) f. 1^r—12^v = Görög költemény a várnai csatáról. Kiadta Moravcsik Gy. (Magyar-Görög Tanulmányok — *Ὀγγροελληνικαὶ Μελέται I.*) Budapest 1935.
- K e codice Constantinop. bibl. Ser. gr. 35 (s. XV.) f. 161^v—179^r ed. idem ibidem.
- CHRON
BYZ S Anonymus (s. XII.): *Χρονικά παρεκβόλαια συντετυμμένα ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ ἄχρι καὶ τοῦ βασιλέως Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ* (—1118) = Cod. Vatic. gr. 1889 (s. XIV.) fol. 17^r—32^r (ex apographo J. Moravcsik).
- CHRON
BYZ V Anonymus (s. XV.): <Chronicon> (—1444) = Cod. Vatic. Palat. gr. 369 (a. 1496) fol. 138^r—149^v (ex apographo J. Moravcsik; cf. *Ἑλληνικά* 4 (1931) 257.).
- CHRON MIN Chronica minora s. XV—XVII. = Sp. Lampros: *Βραχέα χρονικά (Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας* A. 1.) ed. K. Amantos, Athenis 1932.
No 1 (s. XV.)	3 (s. XVI.)	4 (s. XV.)	5 (s. XVI.)
7 (s. XVI.)	8 (s. XVI.)	9 (s. XVI.)	10 (s. XVI., XVIII.)
12 (s. XVI.)	14 (s. XVI.)	16 (s. XVI.)	17 (s. XVI.)
20 (s. XVI.)	21 (s. XVI., XVII.)	22 (s. XVI.)	24 (s. XVI.)
24 (s. XVI.)	25 (s. XVI.)	27 (s. XVI.)	29 (s. XVI.)
30 (s. XVI.)	31 (s. XVI.)	35 (s. XVI.)	36 (s. XVI.)
37 (s. XVI.)	38 (s. XVI.)	39 (s. XVI.)	42 (s. XVI.)
43 (s. XVI.)	45 (s. XVI.)	46 (s. XVI., XVII.)	47 (s. XV.)
48 (s. XVI.)	49 (s. XVI.)	54 (s. XVI.)	
- CHRON MOR Anonymus (s. XIV.): *Χρονικὸν τοῦ Μωρέως* (1204—1292) scr. ca 1333—1346. = The Chronicle of Morea, ed. J. Schmitt, London 1904.
- CHRON PAP Anonymus (s. X.?): <Περὶ τῶν πάντων ἀπὸ τοῦ χρονικοῦ> (891—929) = Migne: Patrologia Graeca 111. c. 408—412.
- CHRON
TURC R Anonymus (s. XVI.): <Chronica> (—1522) = Cod. Vatic. gr. 162 (s. XVI.) fol. 81^r—84^v (ex apographo J. Moravcsik).
- DEM KYD Demetrios Kydones (s. XIV.):
- MI *Συμβουλευτικοί* = Migne: Patrologia Graeca 154. c. 961—1036.
- LING Chrysobullon (1371) = K. E. Zachariae von Lingenthal, Sitzungsberichte der k. preussischen Akademie der Wiss. zu Berlin 1888 II. 1409—1422.
- CA *Λόγος εἰς τὸν βασιλέα τὸν Καντακουζηνον* = G. Camelli, Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher 4 (1923) 77—83.
- DUKAS Dukas (s. XV.): <Historia Byzantina> (1341—1462) = Ducae Michaelis Ducae nepotis historia Byzantina, rec. I. Bekkerus, Bonnae 1834.

ΕΚΤΗ CHRON	Anonymus (s. XVI.) : <i>Ἐκθεσις χρονική</i> (1425—1543) = <i>Ecthesis Chronica and Chronicon Athenarum</i> , ed. with critical notes and indices by Sp. P. Lambros, London 1902. V = cod. Vatic. gr. 1759 (s. XVI.) ex apographo J. Moravcsik ; cf. <i>Ἑλληνικά</i> 2 (1929) 119—123.
ΕΝΚ PAL	Anonymus (s. XV.) : <i>Ἐγκώμιον εἰς Μανουήλ καὶ Ἰωάννην Ἡ Παλαιολόγους</i> = Sp. Lampros : <i>Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά</i> III. Athen 1926. p. 200—221.
ΕΦΡΑΙΜ	Ephraim (s. XIII/XIV.) : <i>〈Chronographia〉</i> (—1261) scr. ca a. 1313. = Ephraemii monachi imperatorum et patriarcharum recensens interprete A. Mai, ex recognitione I. Bekker, Bonnae 1840.
ΕΥΣΤ THESS	Eustathios metropolita Thessalonicae († ca 1192) :
VAR	<i>〈De Thessalonica urbe a Latinis capta, Orationes, Epistolae〉</i> = Eustathii metropolitae opuscula, ed. Th. L. F. Tafel, Francofurti, 1832. p. 196—214., 267—307.
OR	<i>Λόγοι εἰς τὸν αὐτοκράτορα κῆρ Μανουήλ τὸν Κομνηρόν</i> scr. ca 1174—1179. = <i>Fontes rerum Byzantinarum</i> , accuravit W. Regel I. 1. Petropoli 1892. p. 24—125.
ΓΕΩΡΓ ΑΚ	Georgios Akropolites (1217—1282) :
CHRON	<i>Χρονική συγγραφή</i> (1203—1261) = Georgii Acropolitae opera, rec. A. Heisenberg I. Lipsiae 1903. p. 1—189.
EPIT	<i>Ἐπιτάφιος τῷ αὐδίμῳ βασιλεῖ κερῶ Ἰωάννῃ τῷ Δούκᾳ</i> scr. a. 1254. = Georgii Acropolitae opera, rec. A. Heisenberg II. Lipsiae 1903. p. 12—28.
ΓΕΩΡΓ CONT	Anonymus (s. X.) : <i>〈Continuatio Georgii monachi〉</i> (842—948), cuius operis traditae sunt redactiones duae :
A	A = Theophanes continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon magister, Georgius monachus, rec. I. Bekker, Bonnae 1838. p. 761—924.
B	B = V. M. Istrin : <i>Хроника Георгия Амартола въ древнемъ славяно-русскомъ переводѣ</i> II. Petrograd 1922. p. 1—65.
ΓΕΩΡΓ KLON	Georgios Klontzas (s. XVI.) : <i>Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Μεθοδίου ἐπισκόπου Πατάρων λόγος ἡκριβωμένος περὶ τῆς βασιλείας τῶν ἐθνῶν</i> scr. a. 1590 = Cod. Venet. Marc. gr. VII. 22 (a. 1590) fol. 1 ^r —204 ^v (ex apographo J. Moravcsik).
ΓΕΩΡΓ PACH	Georgios Pachymeres (1242—ca 1310) : <i>Συγγραφικαὶ ἱστορίαι</i> (1255—1308) = Georgii Pachymeris de Michaelē et Andronico Palaeologis libri XIII, rec. I. Bekkerus, I—II. Bonnae 1835.
ΓΕΩΡΓ PEL	Georgios Pelagonias (s. XIV.) : <i>Βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου βασιλέως τοῦ Ἐλεήμονος</i> (1222—1254) scr. ca 1365—1370. = A. Heisenberg, <i>Byzantinische Zeitschrift</i> 14 (1905) 160—233.
ΓΕΩΡΓ PHRAN	Georgios Phrantzes (1401—ca 1480) :
CHRON	<i>Χρονικόν</i> (1258—1476) = Georgius Phrantzes, Ioannes Cananus, Ioannes Anagnostes, rec. I. Bekker, Bonnae 1838. [= Georgios Phrantzes

	Chronicon, ed. I. B. Papadopoulos, I. Lipsiae 1935] (adhibui codices ex collatione J. Moravcsik).
VULG	<i>Χρονικὸν μικρόν</i> (1402—1476) = Migne: <i>Patrologia Graeca</i> 156. c. 1025—1080.
GEORG SCHOL	Georgios Scholarios Gennadios († ca 1472):
HIST	<i>Πρὸς Δημήτριον τὸν Παλαιολόγον</i> = Sp. Lampros: <i>Παλαιολόγια καὶ Πελοποννησιακά</i> II. Athen 1912—1924. p. 52—76.
DIAL	<i>Διάλογος «Νεόφρων ἢ Ἀερομυθία»</i> scr. 1446. = <i>Oeuvres complètes de Gennade Scholarios</i> publiées par L. Petit-X. A. Siderides-M. Jugie III., Paris 1930. p. 1—21.
GEORG TOR	Georgios Tornikes (s. XII.): <Oratio ad Andronicum Comnenum> = Cod. Vindob. philol. gr. 321 (s. XIII.) fol. 13 ^r —14 ^r (e tabula phototypica J. Moravcsik).
HERM	Konstantinos Hermoniākos (s. XIV.): <i>Ἰλιάδος ῥαψωδίαὶ καὶ</i> = E. Le-grand: <i>Bibliothèque grecque vulgaire</i> V. Paris 1890.
HIERAX	Hierax (s. XVI.): <i>Χρονικὸν διὰ τὴν τῶν Τούρκων βασιλείαν</i> = K. N. Sathas: <i>Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη</i> I., Venetiis 1872. p. 245—268.
HIST TURC	Anonymus (s. XVI.): <Historia imperatorum Turcorum> (1373—1512) = Cod. Barber. gr. 411 (s. XVI.) f. 11 ^r —97 ^v (ex apographo J. Moravcsik).
INSCR HUNG	Inscriptio sacrae regni Hungariae coronae a. 1074/75 = Moravcsik Gy.: <i>A magyar szent korona görög feliratai</i> , Budapest 1935.
IO DIAK	Ioannes Diakonos (s. XV.): <In laudem imperatoris Ioannis Palaeologi> (1425—1448) = Migne: <i>Patrologia Graeca</i> 158. c. 959—970.
IO DIOG	Ioannes Diogenes (s. XII.): <i>Λόγος ... ἀναγνωσθεὶς ἐν τῷ παλατίῳ</i> ... scr. ca 1151. = <i>Fontes rerum Byzantinarum</i> , accuravit W. Regel I. 2., Petropoli 1917. p. 304—311.
IO KANT	Ioannes Kantakuzenos (imperator 1341—1355, † 1383): <i>Ἱστορίαι</i> (1320—1356) = Ioannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum libri IV cura L. Schopeni I—III. Bonnae 1828—1832.
IO KINN	Ioannes Kinnamos († ca 1190): <i>Ῥωμαϊκὴ ἱστορία</i> (1118—1176) = Ioannis Cinnami epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum, rec. A. Meineke, Bonnae 1836. V = cod. Vatic gr. 163 (s. XIII.) (ex collatione J. Moravcsik).
IO SKYL	Ioannes Skylitzes (s. XI.): <i>Σύνοψις ἱστοριῶν</i> (811—1057) = Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae ope ab I. Bekkero suppletus et emendatus II. Bonnae 1839. p. 43—638.
IO SKYL CONT	Anonymus (s. XI.): <Continuatio Ioannis Scylitzae> (1057—1079) = Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae ope ab I. Bekkero suppletus et emendatus II. Bonnae 1839. p. 639—744.
IO TZET	Ioannes Tzetzes (ca 1110—1180): <i>Βίβλος ἱστοριῶν</i> scr. ca 1144—1170 =

Ioannis Tzetzae historiarum variarum chiliades graece, ed. Th. Kiesslingius, Lipsiae 1826.

IO ZON	Ioannes Zonaras (s. XII.) :
HIST	<i>Ἐπιτομή ἱστοριῶν</i> (—1118) = Ioannis Zonarae epitomae historiarum libri XIII—XVIII. ed. Th. Büttner—Wobst, Bonnae 1897.
LEX	<i>Συναγωγή λέξεων συλλεγείσα ἐκ διαφόρων βιβλίων</i> = Ioannis Zonarae lexicon, ed. J. A. H. Tittmann I—II. Lipsiae 1808.
ISID	Isidoros (metropolita Cievensis 1437—1442) : <i>Notitiae variae</i> scr. a. 1440—1443. = G. Mercati : <i>Scritti d'Isidoro il cardinale Ruteno e codici a lui appartenuti che si conservano nella Biblioteca Apostolica Vaticana</i> , Roma 1926. p. 71—72., 160.
KEK	Kekaumenos (s. XI.) : <i>Στρατηγικόν</i> scr. a. 1071—1078. = Cecaumeni strategicon et incerti scriptoris de officiis regis libellus, ed. B. Wassiliewsky — V. Jernstedt, Petropoli 1896.
KONST AKR	Konstantinos Akropolites (s. XIII/XIV.) : <i>Λόγος εἰς τὸν μεγαλομάρτυρα καὶ μνησθέντα Δημήτριον</i> = A. Papadopoulos-Kerameus : <i>Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας</i> I. Petropolis 1891. p. 160—215.
KONST MAN	Konstantinos Manasses (ca 1130—1187) : <i>Πρὸς τὸν βασιλέα κυρὸν Μανουὴλ τὸν Κομνηνόν</i> scr. 1173. = E. Kurtz, <i>Византийскій Временникъ</i> 12 (1905) 88—98.
KONST PORPH	Konstantinos Porphyrogenetos (905—959) :
ADM	<i>Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν τὸν θεοσπεφῆ καὶ πορφυρογέννητον βασιλέα</i> scr. ca 948—952 = Constantinus Porphyrogennitus de thematibus et de administrando imperio, rec. I. Bekkerus, Bonnae 1840. p. 65—270. P = cod. Paris. gr. 2009 (s. XI.) (ex collatione J. Moravcsik).
CER	<i>ᾠκθσεις τῆς βασιλείου τάξεως</i> = Constantini Porphyrogeniti imperatoris de ceremoniis aulae Byzantinae libri duo, rec. I. I. Reiskii I. Bonnae 1829.
LAON CHALK	Laonikos Chalkokondyles († ca 1486) : <i>Ἀποδείξεις ἱστοριῶν</i> (1298—1463) = Laonici Chalcocondylae historiarum demonstrationes, rec. E. Darkó I—II. Budapestini 1922—1927.
LEON DIAK	Leon Diakonos (s. X.) : <i>Ἱστορία</i> (959—975) = Leonis diaconi Caloënsis historiae libri decem . . . e rec. C. B. Hasii, Bonnae 1828.
LEON SOPH	Leon VI (imperator 886—912) : <i>Τῶν ἐν πολέμοις τακτικῶν σύντομος παράδοσις</i> = Migne : <i>Patrologia Graeca</i> 107. c. 672—1120. (de codicibus v. ed. R. Vári, <i>A magyar honfoglalás kútfoi</i> , Budapest 1900. p. 5—89.)
LEONT MACH	Leontios Machairas (s. XV.) : <i>Χρονικόν</i> (1359—1432, cont. 1458) = Leontios Makhairas, <i>Recital concerning the Sweet Land of Cyprus</i> , entitled «Chronicle», ed. R. M. Dawkins I—II. Oxford 1932.
MAN ED	Manuelis I Comneni (1143—1180) edictum scr. a. 1166 = I. Zepos—P. Zepos : <i>Ius Graecoromanum</i> I. Athen 1930. p. 410.

MAN MAL	Manuel Malaxos et Anonymus quidam (s. XVI.): <Βιβλίον ιστορικόν> (—1570, cont. red. 1595) = Βιβλίον ιστορικόν... εἰς τὴν κοινὴν γλῶτταν μεταγλωττισθὲν παρὰ τοῦ ἱεροτάτου μητροπολίτου Μονεμβασίας κυρίου Δωροθέου. Ἐνετίῃσιν 1684.
MAN PAL	Manuel Palaiologos (imperator 1391—1425):
OR	Λόγος ἐπιτάφιος εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ δεσπότην τὸν πορφυρογέννητον κῦρ Θεόδωρον τὸν Παλαιολόγον († 1407) = Sp. P. Lampros: Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά III. Athen 1926. p. 11—119.
EP	<Epistolae> = Lettres de l'empereur Manuel Paléologue, publiées par E. Legrand, Paris 1893.
MICH ADD	Michael (s. XII.): <Additamenta ad Ioannis Scylitzae historiam> scr. a. 1118. = B. Prokič: Die Zusätze in der Handschrift des Ioannes Skylitzes, cod. Vindob. hist. gr. 74. München 1906.
MICH AP	Michael Apostolios (s. XV.): <Epistolae> scr. ca 1466—1475. = H. Noiret: Lettres inédites de Michel Apostolis (Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et Rome 54.) Paris 1889.
MICH ATT	Michael Attaleiates (s. XI.): Ἱστορία (1034—1079) = Michaelis Attaliotae historia. Opus a W. Bruneto de Presle, instituti Gallici socio, inventum descriptum correctum rec. I. Bekkerus, Bonnae 1853.
MICH CHON	Michael Choniates (ca 1138—1222): Λόγος ἐγκωμαστικός εἰς τὸν βασιλέα κῦρ Ἰσαάκιον τὸν Ἀγγελον scr. 1187. = Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα, ed. Sp. Lampros I. Athenis 1879. 208—258.
MICH GLYK	Michael Glykas (s. XII.):
CHRON	Βίβλος χρονική (—1118) = Michaelis Glycae annales, rec. I. Bekkerus, Bonnae 1836.
CARM	Πρὸς τὸν βασιλέα κυρὸν Μανουὴλ τὸν Κομνηνόν, ὅτε λαμπρὸς ἀπὸ Οὐγγρίας στεφανίτης ὑπέστρεψε scr. 1161/62. = K. Krumbacher: Michael Glykas, Sitzungsberichte der philos.-philol. u. hist. Classe d. k. bayer. Akad. d. Wiss. 1894. p. 447—451.
MICH KRIT	Hermodoros Michael Kritobulos (s. XV.): Ξυγγραφή ιστοριῶν (1451—1467) = Fragmenta Historicorum Graecorum, ed. C. Müller V 1, Parisiis 1883. p. 52—164.
MICH RHET	Michael rhetor (s. XII.): Λόγοι εἰς τὸν αὐτοκράτορα κῦρ Μανουὴλ τὸν Κομνηνόν scr. ca 1149—1155. = Fontes rerum Byzantinorum, accuravit W. Regel I. 4., Petropoli 1892. p. 131—182.
MIR GEORG	Anonymus (s. X.): Διήγησις θαυμάτων τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος τοῦ Χριστοῦ Γεωργίου scr. ante a. 1023. = Miracula S. Georgii, ed. I. B. Aufhauser, Lipsiae 1913. p. 18—39.
NEILOS DUP	Neilos (cathegumenus monast. Dupianes s. XIV.): Συγλυϊῶδες γράμμα scr. ca a. 1363. = N. A. Bees, Βυζαντίς 2 (1911/12) 13—18.

NIK BRY	Nikephoros Bryennios (1062—1137): <Ἱστορίαι> (1070—1079) = Nicephori Bryennii commentarii, rec. A. Meineke, Bonnae 1836
NIK CHON	Niketas Choniates († ca 1215):
HIST	<i>Χρονική δυνάμεις</i> (1118—1206) = Nicetae Choniatae historia, rec. I. Bekker, Bonnae 1835.
CARM	<i>Στίχοι . . . ἐπὶ ταῖς ἀναφωνήσεσι τῶν δῆμων, ὁπηνίκα ὁ βασιλεὺς Ἰσαάκιος συνέλεγε τῇ θυγατρὶ τοῦ ἡγῶς Οὐγγρίας Βελᾶ</i> scr. ca 1185. = Moravcsik Gy., <i>Egyetemes Philologiai Közlöny</i> 47 (1923) 80—82.
OR	<i>Λόγοι</i> scr. ca 1185—1200 = E. Miller: <i>Recueil des historiens des croisades, Historiens Grecs II</i> . Paris 1881. p. 496—502., 615—619., 737—741.
THE	<i>Θησανὸς ὁρθοδοξίας</i> scr. ca 1204—1210 = Migne: <i>Patrologia Graeca</i> 140. c. 9—281.
NIK GREG	Nikephoros Gregoras (1295—1360): <i>Ῥωμαϊκὴ ἱστορία</i> (1204—1359) = Nicephori Gregorae Byzantina historia, cura L. Schopeni I—II. Bonnae 1829—1830. et Nicephori Gregorae historiae Byzantinae libri postremi ab I. Bekker primum editi [III.], Bonnae 1855.
NIK KALL	Nikolaos Kallikles (s. XI/XII.): <Carmina> = Nicolai Calliclis carmina, ed. L. Sternbach, <i>Dissertationes philologicae Academiae Litterarum Cracoviensis XXXVI.</i> , Cracoviae 1903. p. 313—392.
NIK MYST	Nikolaos Mystikos (852—925): <i>Ἐπιστολαί</i> = Migne: <i>Patrologia Graeca</i> 111. c. 28—392.
NOT CHRON	Notitiae chronologicae:
LAMP	ed. Sp. Lampros, <i>Νέος Ἑλληνομνήμων</i> 7 (1910) 130—276. No 32 = cod. Vatic. Reg. gr. 18, scr. a. 1243. 63 = cod. Laurent. gr. 692, scr. a. 1352. 171 = cod. Sinait. 1189, scr. a. 1513—1522.
B	Cod. Athous mon. Laurae 440, scr. s. XV. ?, ed. Sophronios, <i>Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς</i> 1(1917) 380.
D	Cod. Athous mon. Laurae 1111, scr. 1350—1574., ed. idem ibid. p. 565, 567.
F	Cod. metochii S. Sepulchri 252, scr. a. 1565/6. ed. Papadopoulos-Kerameus, <i>Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη</i> IV. Petropolis 1899. p. 219—220.
EPET	Cod. Chalc. mon. Deiparae 118 a. 1534—42. = <i>Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν</i> 12 (1936) 296.
NOT EPISC.	Notitiae episcopatum:
A	scr. s. XI/XII. = H. Gelzer, <i>Byzantinische Zeitschrift</i> 1 (1892) 253—257.
B	scr. s. XII. = H. Gelzer, <i>Byzantinische Zeitschrift</i> 1 (1892) 257.
C	scr. s. XIV. = Hieroclis Synecdemus et Notitiae graecae episcopatum, ed. G. Parthey, Berolini 1866, No 4. p. 131—137.
D	scr. s. XV. = ed. H. Gelzer, <i>Abhandlungen der philos.-philol. Cl. der bayer. Akad. d. Wiss.</i> 21 (1901) 628—637.
NOT GEOG	Incerti scriptoris de urbium nominibus notitiae scr. s. XV. ? = Cod. Rossianus gr. 986 (s. XV.) fol. 97 ^v —104 ^v (ex apographo J. Moravcsik).

NOT HUNG	Notitia marginalis de Hungaris in cod. Paris. gr. 1397 (s. XII.) = Strabonis geographica, rec. G. Kramer II. 32. (Berolini 1847.)
NOT LEONT	Notitiae Demetrii Lascaris Leontaris in cod. Vatic. Palat. gr. 278. fol. 174 ^v scr. a. 1454. = J. Haury, Sitzungsberichte der philos.-philol. u. hist. Cl. der k. bayer. Akademie der Wiss. 1895. I. S. 166—167. [= Mercati, Scritti d'Isidoro il cardinale Ruteno, Roma 1926. p. 83.]
NOT POP F	Incerti scriptoris de populorum nominibus notitiae scr. s. XIII. in cod. Vatic. Urbin. gr. 140. (s. XIII.) fol. 225 ^v = J. Moravcsik, Kőrösi Csoma-Archivum 2 (1926—32) 317.
NOT POP R	Incerti scriptoris de populorum nominibus notitiae scr. ca 1360. in cod. Vatic. gr. 329 (s. XIV.) fol. 160 ^r = J. Mercati—P. Franchi de Cavalieri, Codices Vaticani Graeci I. Roma 1923. p. 492.
NOT URB	Anonymus (s. XII.): <Notitiae de urbibus> = Hieroclis Synecdemus, rec. A. Burckhardt, Lipsiae 1893. I. p. 61—64. II. p. 66—67. III. p. 67—69.
ORAC LEO	Anonymus (s. XIII.): <Oracula Leonis> = Les oracles de Léon le Sage, ed. E. Legrand (Collection de Monuments N. S. 5.) Paris 1875. p. 31—43.
PAN PAL	Ἀνωνύμου πανηγυρικός εἰς Μανουὴλ καὶ Ἰωάννην Ἡ' Παλαιολόγους scr. ca 1446. = Sp. Lampros: Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά III. Athen 1926. p. 132—199.
PAN SIG	Anonymus (s. XV.): <Panegyricus in imperatorem Sigismundum> (1410—1437) = Sp. Lampros, Νέος Ἑλληνομνήμων 15 (1921) 113—126.
PHILEL	Phrangiskos Philelphos (1398—1481): <Epistolae et carmina> scr. ca 1427—1477. = Cent-dix lettres grecques de François Filelfe, publiées... par E. Legrand (Publications de l'école des langues orientales vivantes III. s. vol. XII.) Paris 1892.
PHILOTH	Philotheos (s. IX/X.): Ἀκριβολογία τῆς τῶν βασιλικῶν κλητοριῶν καταστάσεως scr. a. 900. = J. B. Bury: The Imperial Administrative System in the ninth century with a Revised Text of the Kletorologion of Philotheos, London 1911. p. 131—179. [= Constantini Porphyrogeniti de cerimoniis aulae Byzantinae, rec. Reiske, p. 702—791.]
PS SYM	(Pseudo-) Symeon magistros (s. XI.): <Χρονογραφία> (813—963) = Theophanes continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon magister, Georgius monachus ex rec. I. Bekkeri, Bonnae 1838. p. 603—760.
RHET AN	Anonymus (s. XII.): Λόγος εἰς τὸν αἰδίδιμον βασιλέα κῦρ Ἰωάννην τὸν Κομνηνόν = Fontes rerum Byzantinarum, accuravit W. Regel, I. 2. Petropoli 1917. p. 330—361.
SIG	Sigillum byzantinum s. XII. = G. Schlumberger: Un sceau de plomb au nom d'un prince de la famille royal de Hongrie au XII ^e siècle au service de l'empire byzantin en Asie, Revue des Études Grecques 32 (1919) 490—494. [= Ἑλληνικά 7 (1934) 297—298.]

SULT SER	Turcorum sultanorum series (—1520) = Sp. Lampros, <i>Νέος Ἑλληνομνήμων</i> 16 (1922) 71—76.
THEOD BALS	Theodoros Balsamon (s. XII.): <Commentarii in canones conciliorum> scr. ca 1193 = Ralles—Potles: <i>Σύνταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων</i> II—III. Athen 1852—1853. [cf. Byzantion 8 (1933) 562.]
THEOD GAZ	Theodoros Gazes († 1475): <i>Περὶ ἀρχαιογονίας Τούρκων</i> scr. a. 1472. = Migne: <i>Patrologia Graeca</i> 161. c. 997—1005.
THEOD LAS	Theodoros II Dukas Laskaris (imperator 1254—1258): <Epistulae> = Theodori Ducae Lascaris epistulae CCXVII. ed. N. Festa (Pubblicazioni del R. Istituto di studi superiori pratici e di perfezionamento in Firenze. Sezione di filosofia e lettere) Firenze 1898.
THEOD PROD	Theodoros Prodromos (s. XII.): <Carmina et orationes> scr. ca 1130—1166.
C	C. Castellani: <i>Epitalamio di Teodoro Prodromo per le nozze di Teodora Comnena e Giovanni Contostefano</i> , Venezia 1888.
E	E. Miller, <i>Revue Archéologique</i> N. S. 25 (1873) 251—255., 344—348., 415—419.; 26 (1873) 23—24., 153—157.
H	E. Miller: <i>Recueil des historiens des croisades. Historiens Grecs. II.</i> Paris 1881. p. 230—231., 280—282., 741—774.
K	E. Kurtz, <i>Byzantinische Zeitschrift</i> 16 (1907) 75—83.
M	Migne: <i>Patrologia Graeca</i> 133. c. 1339—1396.
R	A. Majuri, <i>Rendiconti della R. Accademia dei Lincei. Classe di scienza morali, storiche e filologiche. Ser. V. Vol. 17</i> (1908) 518—554.
THEOD SKUT	Theodoros Skutariotes (s. XIII.): <i>Σύνοψις χρονική</i> (—1261) = K. N. Sathas: <i>Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη</i> VII. Venetia—Paris 1894. p. 1—556.
THEOPH BULG	Theophylaktos (archiepiscopus Bulgariae s. XI.): <i>Λόγος εἰς τὸν αὐτοκράτορα κύριον Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν, Ἐπιστολαί</i> = Migne: <i>Patrologia Graeca</i> 126. c. 288—557.
THEOPH CONT	Theophani continuator (s. X.): <i>Χρονογραφία συγγραφείσα ἐκ προστάγματος Κωνσταντίνου τοῦ φιλοχρίστου καὶ πορφυρογεννήτου δεσπότης</i> (813—961) II. I—IV. et VI. scr. ca 963—969. = Theophanes continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon magister, Georgius Monachus, rec. I. Bekker, Bonnae 1838. p. 1—211., 353—481.
THREN	Anonymus (s. XV.): <i>Ἀλωσις Κωνσταντινουπόλεως</i> , scr. ca 1453. = É. Legrand, <i>Bibliothèque grecque vulgaire</i> I. Paris 1880. p. 169—202.
TYP PANT	Ioannes Komnenos (1118—1143): <Typicon Pantocratoris monasterii> scr. a. 1136 = A. Dmitrievskij: <i>Описание литургических рукописей хранящихся въ библиотекахъ православнаго востока I. Типикá 1.</i> Kiev 1895. p. 656—702.
TYP VES	Typicon monasterii Vesprenensis donatum a Sancto Stephano rege Hungarorum, renovatum a rege Colomano a. 1109 = Czebe Gy.: <i>A vespérm-völgyi oklevél görög szövege</i> , Budapest 1916. p. 15—16. [= Jakubovich-

Pais : Ómagyar olvasókönyv, Pécs 1929. 15—16.]
 Latina a. 1109, ed Czebe ibidem p. 18—19.

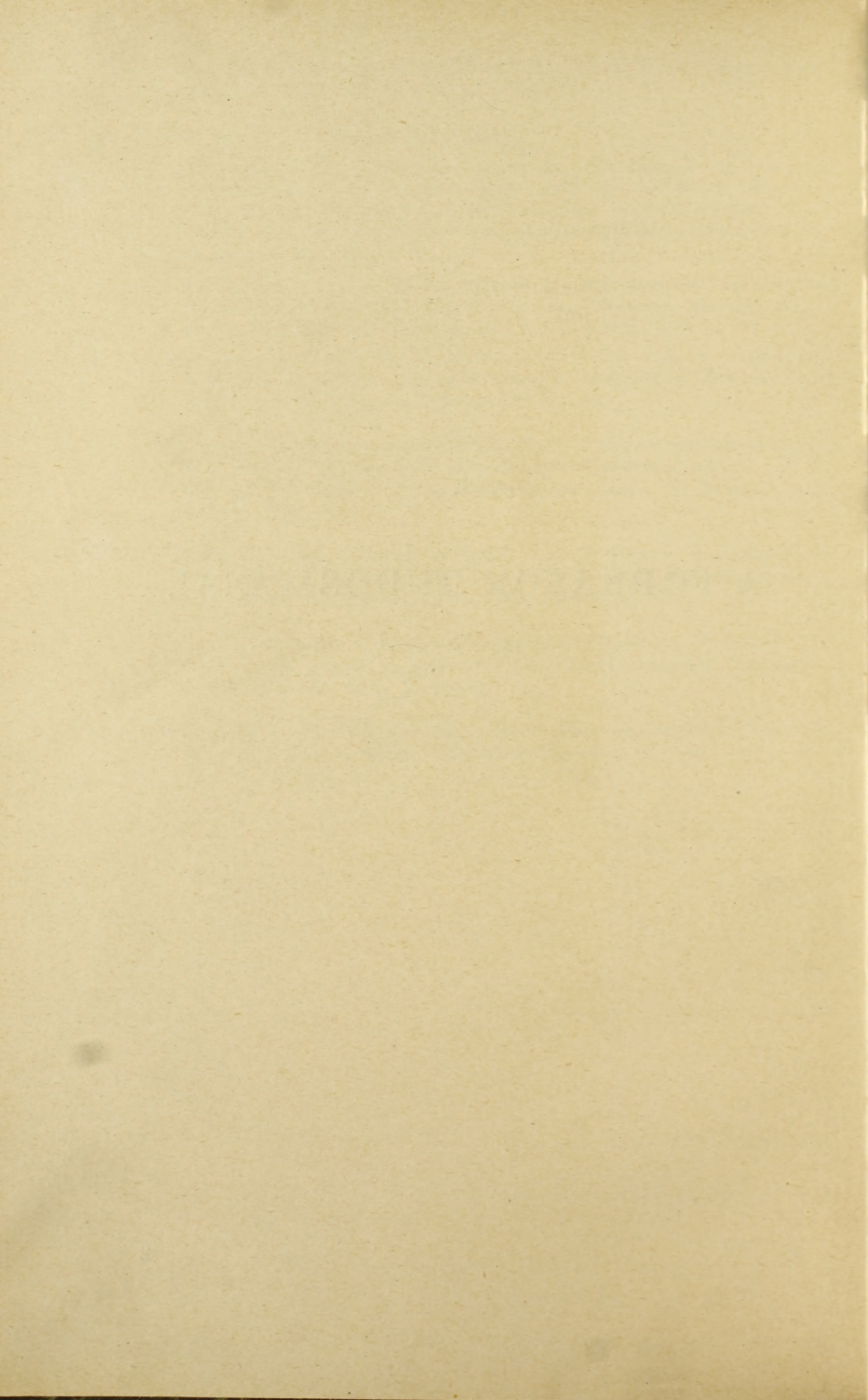
Lat = versio

- VITA ATHAN Vita Athanasii Athonitae († ca 1003) :
- I Athanasios (s. XI.) : *Διήγησις τοῦ βίου καὶ τῶν διακρίσεων καὶ οἰκονομιῶν καὶ θανμάτων τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου τοῦ ἐν τῷ Ἀθῶ* = I. Pomjalovskij : Житіе преподобнаго Аѳанасія Аѳонскаго (Записки ист. - филол. факултета Имп. С. - Петербургскаго Университета XXXV.) Sanktpeterburg 1895.
- II Anonymus (s. XI.) : *Βίος καὶ πολιτεία καὶ ἀγῶνες καὶ μερικὴ θανμάτων διήγησις τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου τοῦ ἐν τῷ Ἀθῶ* = L. Petit, *Analecta Bollandiana* XXV. (Bruxelles 1906), p. 12—87.
- VITA BAS Anonymus (s. X.) : <Vita Basilii Iunioris> († 944) = A. N. Veselovskij : Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ 46 (1889) No 6. Приложение 10—76.
- VITA EUPHR Nikephoros Kallistos Xanthopoulos (s. XIV.) : *Βίος καὶ πολιτεία καὶ μερικὴ θανμάτων διήγησις τῆς ὁσίας μητρὸς ἡμῶν Εὐφροσύνης τῆς νέας* (s. X.) scr. ca 1295—1320. = *Acta Sanctorum, Novembris III.* Bruxellis 1910. p. 861—877.
- VITA IO Anonymus : <Vita Iohannis de Ryla> = ed. I. Ivanov, *Légendes de St. Jean de Ryla* (Annuaire de l'Université de Sofia, Faculté Historico-Philologique XXXII. 13.) Sofia 1936. 103—108.
- VITA IR Anonymus (s. XII.) : <Vita beatae imperatricis Irenes> = Moravcsik Gy. : Szent László leánya és a bizánci Pantokrator-monostor, Budapest—Konstantinápoly 1923. p. 48—51.
- VITA LUC Anonymus (s. X.) : *Βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ θαυματουργοῦ Λουκᾶ τοῦ νέου* († 953) = Migne : *Patrologia Graeca* 111. c. 441—480.

I.

A FORRÁSOK TUDÓSÍTÁSAI.

Mielőtt hozzáfognánk a bizánci források magyar földre vonatkozó tudósításainak ismertetéséhez, nem lesz érdektelen röviden jellemezni a források magyar vonatkozású tudósításainak jellegét. Ha a forrásjegyzéken végigtekintünk, azt látjuk, hogy a magyar vonatkozású bizánci források két nagy csoportra oszlanak: irodalmi és nem irodalmi művekre. Az irodalmi igénnyel íródott művek között a legnagyobb számban história- vagy krónika-műfajban írt prózai történeti műveket találunk, de vannak ezek között történeti céllal írt költemények is. E szorosabb értelemben vett történeti művek mellett az ugyancsak irodalmi célzatú beszédek, levelek, hagiográfiai művek (viták), továbbá a már elsősorban gyakorlati célból készült taktikai és államszervezeti tárgyú művek s a lexikonok csak elszórva tartalmaznak történeti vonatkozású anyagot. A nem irodalmi jellegű művek ismét két csoportot alkotnak: a hivatalos és a magán jellegű művek csoportját. A hivatalos jellegű művek egy része világi (császári rendeletek, oklevelek), másrésze egyházi (zsinati végzések, rendeletek, püspökségi jegyzékek, alapítólevelek) jellegű. A magán jellegű forrásokat magánoklevelek, feliratok, kronológiai feljegyzések, különböző jegyzékek (nép-, város-, pápa- és szultánjegyzékek) képezik.

Már a forrásoknak ebből a tagolódásából világossá válik az a tény, hogy a források egy részében a magyarságra vonatkozó tudósítások egészen esetlegesek, a másik részében viszont, főleg a kifejezetten történeti célú munkákban ezek a tudósítások tervszerűeknek mondhatók. A történet változásai érintkezésbe hozták a bizánciakat a magyarsággal: a magyarok fel-felbukkannak Bizánc életének eseményeiben, a keletrómai császárság utolsó századaiban pedig a magyarság sorstársává válik Bizáncnak a törökkel folytatott küzdelemben. A magyarság hol mint ellenség, hol mint szövetséges, tényezőjévé vált Bizánc történetének s ez a tény adta meg az alkalmat, hogy egyes historikusok a magyarság iránt behatóbban érdeklődjenek. Bizánc történetében különösen két olyan korszak volt: Manuel császár, majd a török hódítás kora, amidőn az események kényszerítő erővel terelték a görögök érdeklődését Magyarországra és a magyarságra. A bizánciaknak igen sokszor volt módjukban ezt a magyar irányú érdeklődésüket közvetlenül a magyaroktól nyert szóbeli értesülésekkel kielégíteniök. A források tudó-

sításait ebből a szempontból úgy jellemezhetjük a legszemléletesebben, ha rámutatunk a bizánci-magyar érintkezések néhány főbb mozzanataira. Böles Leo császár például személyes tapasztalatból és megfigyelésből ismerte az etelközi magyarságot, amikor a bizánci-bolgár háborúban szövetségeseikül használta fel őket a bolgárok ellen (LEON SOPH 956_C). Ugyanakkor magyar kezeseket is tartottak Bizáncban (GEORG CONT B 27₂₄ > THEOPH CONT 358₁₁ > IO SKYL 255₆), ahol a X. század folyamán a császári seregben szép számmal szolgálnak magyar zsoldosok is (KONST PORPH CER 661₄). A 943-i békekötés után megint megfordulnak «előkelő kezesek» a bizánci udvarban (GEORG CONT A 917₉ > THEOPH CONT 431₂ > IO SKYL 319₆). Nem sokkal később Bulesú és Termacsu, majd Gyula látogat el Bizáncba, s jut barátságos érintkezésbe Konstantinos Porphyrogenetossal (KONST PORPH ADM 175₁₁₋₁₃, IO SKYL 328₃₋₁₁ > IO ZON HIST 484₉₋₁₄). A 961-i portyázáskor sok magyar került bizánci fogságba (THEOPH CONT 480₁₆). I. Géza királyunk halála után görög felesége, Synadene visszament Bizáncba (IO SKYL CONT 743₆₋₇). Szent László udvarában két ízben is járt bizánci követség, s leánya, Piroska így került Bizáncba Ioannes Komnenos császár feleségéül (IO ZON HIST 748₁₋₃, IO KINN 9₂₃—10₈ 31₁₂₋₁₃, THEOD SKUT 181₁₉₋₂₃ 181₂₈—182₉). A Komnenosok udvarában több magyar herceg tartózkodott hosszabb ideig, így Álmos (IO KINN 9₁₅₋₂₂, NIK CHON HIST 24₁₃₋₁₅, THEOD SKUT 194₉₋₁₀), István (NIK CHON HIST 165₃₋₉ > THEOD SKUT 254₁₆₋₂₀) és László (NIK CHON HIST 165₉₋₂₀ > THEOD SKUT 254₂₀₋₂₆). Manuel magyarországi harcaiból, különösen 1151-i győzelme után, sok magyar foglyot vitt Bizáncba (NIK CHON HIST 123₄₋₁₁ > THEOD SKUT 238₂₅₋₃₁ ~ EPHRAIM 176₇₃, THEOD PROD E 419₈₂, THEOD PROD H 744_{57 62}, ANON VEN 179_{22 25}, MICH RHET 144₁₋₂ 146₂₂₋₂₃ 146₂₉—147_{1 7-17} 158₂₋₃). Közismert Béla hercegnek, a későbbi III. Bélának Manuel udvarában való szereplése (NIK CHON HIST 147₁₁ 167₁₂₋₁₄ 179₅₋₁₂ 220₂₅—221₁₁ > THEOD SKUT 261₁₁₋₁₅). Később III. Béla Margit leánya kerül a bizánci trónra Isaakios Angelos császár mellé (NIK CHON CARM 80_{tit}—82₅₇, NIK CHON HIST 481₁₈₋₂₁ 792₃₋₄, GEORG AK CHRON 12₂₄—13₄ 13₁₂₋₁₄ 18₆₋₁₀ > THEOD SKUT 457₁₈ 453_{14 24}, vö. CHRON MOR 478₇₉₋₈₂). II. Endre keresztes hadjáratából hazavonultában családi kapcsolatot köt I. Theodoros Laskaris császárral (GEORG AK CHRON 26₁₃₋₁₅). 1259-ben 1500 magyar lovas íjjász harcolt segédcsapatként Michael Palaiologos seregében (CHRON MOR 238₉₆₋₉₇ 246₀₇ 250₆₇ 266₃₅₋₃₆ 270₇₇). V. István királyunk udvarában is járt leánykérő követség, s ennek eredményeképp V. István leánya, Anna hercegnő Bizáncba kerül mint Andronikos Palaiologos császári trónörökös hitvese (GEORG PACH I 318₂₋₁₈, NIK

GREG 109₈₋₉ 167₂₂₋₂₄ 234₆₋₇ 293₁₋₂). Ime néhány példa olyan bizánci-magyar érintkezésekre, melyek megmagyarázzák Böles Leo, Konstantinos Porphyrogenetos, valamint Ioannes Kinnamos és a többi Manuel korabeli történetíró pontos értesüléseit a magyar viszonyokról. A vegyes-házi királyok korában az ilyen természetű érintkezések nagyon gyérek voltak. A bizánciak érdeklődése hazánk iránt a török hódító harcainak révén lett megint elevenebbé, de ebben az utolsó korszakban értesüléseiket már nem közvetlenül magyar forrásokból nyerik, hanem balkáni: szerb, bolgár és török közvetítés révén hallanak a magyarságról. De így szerzett értesüléseik is — mint látni fogjuk — részleteseknek és alaposaknak bizonyulnak.

1. Tudósítások a magyar földről.

A magyar honfoglalás tényéről Konstantinos Porphyrogenetos értesít bennünket. Az etelközi magyarságot a besenyők támadása arra kényszerítette, hogy új földet keressen letelepedésre. Elűzték Nagy-Moravia lakóit s azóta ott laknak (KONST PORPH ADM 170₁₈₋₂₄ 173₁₃₋₁₄), ahol valaha az avarok is laktak (ib 141₁₉₋₂₀). Ennek a kornak többi bizánci forrásai csak rövid megjegyzésekkel árulják el azt, hogy tudomásuk van a honfoglalás tényéről s a magyarság új lakóhelyéről. Böles Leo tudomásul veszi, hogy a türkök [= magyarok] nem szomszédai többé a bizánci birodalomnak (LEON SOPH 964_B). Olvasunk a magyarokról mint «nyugati türkök»-ről (NIK MYST 152_A), s most már «a nyugati népek» között sorolják fel őseinket a bizánciak (MIR GEORG 20₁₈₋₂₁). Ezzel magyarázható az egyik forrásnak az a megjegyzése is, hogy «Magyarországot nyugati Turkiának is nevezik» (CHRON BYZ S 32^r). Érdekes egyébként, hogy a későbbi források bizánci szemszögből nézve Magyarországot hol a nyugati (CHRON BYZ S 32^r, THEOD PROD E 419₇₂, THEOD PROD M 1393_C, EUST THESS VAR 281₃₄₋₄₂), hol az északi országok között említik (EUST THESS OR 40₁₄).

Figyelemreméltó tudósítást ad a honfoglalás tényéről egy olyan író, ki ugyan a bizánci kor legvégén működött, de akiről tudósításának forrásai s a benne foglalt események miatt mégis itt kell megemlékeznünk. Nevezetesen Theodoros Gazes itáliai görög humanista 1472-ben egy a törökök eredetéről szóló, Filelfóhoz intézett értekezésében Skylitzes türk [= magyar] vonatkozású tudósításához a következő megjegyzést fűzi: «Nyilvánvaló az is, hogy a Duna vidékén lakó türkök [= magyarok] Leon bizánci császár idején átkelven az ú. n. kimmeriai Bosporoson, a Kaukázusból költöztek át oda, s nem a Parapamisosból. Mert Skylax

[= Skylitzes] Pannoniában, a Dunánál lakó törköket is említ. És a törkök közül egyeseket világosan Ázsiába helyez, másokat meg Európába, s elmondja, hogy Basileios fia, Leon bizánci császár a Dunán túl lakó törköktől és ungroktól¹ kapott szövetséges sereget a bolgárok ellen» (THEOD GAZ 1004_{C-D}). A szerző maga nevezi meg forrását Skylitzesben. Ha azonban Skylitzes művének azt a három helyét (Io SKYL 255₃ 384₁₅ 527₉₋₁₀), amelyekből tudósítását nyilván meríthette, összevetjük az ő tudósításával, ez utóbbiban két feltűnő többlet mutatkozik: a magyarok Kaukázusból való jövetele s a maiotisi Bosporoson való átkelése. Ezt a két adatot a magyarok vándorlásáról Theodoros Gazes nem találhatta egyetlen bizánci forrásban sem. Mivel Filelfónak, kihez értekezését címezte, voltak magyar kapcsolatai, s mivel adatainak más nyugati forrása aligha lehetett, nagyon valószínű, hogy Theodoros Gazes egy a magyar őstörténetet a hún hagyománnyal egybeolvasztó magyarországi latin krónikát használt fel, mint vele körülbelül egy időben Thuróczi János, s utána két évtizeddel egy másik humanista, Bonfini tette.

A honfoglalás után a Kárpátok medencéjében megtelepedett magyarság új hazájáról a bizánci írók közül Konstantinos Porphyrogenetos ad elsőnek összefoglaló képet. Területe nagyjában megfelel Szvatopluk régi birodalma, Nagy-Moravia területének (KONST PORPH ADM 176₂₀₋₂₅). Két helyen is meghatározza az ország területét azzal, hogy felsorolja a magyarság szomszédait (ib 81₇₋₁₃ 174₈₋₁₂).² Ezekből a határleírásokból kitűnik, hogy a Konstantinos-kori Magyarország nagyjában már betöltötte a történeti Magyarország egész területét. Már a Duna és a Száva között is magyarok laktak az ő idejében (ib 177₁₄₋₁₇). Néhány aldunamenti antik emlék (a Traianus-híd, Belgrád, Sirmium) jelenti hazánk akkori déli határát, melyektől északra terül

¹ *παρὰ Τούρκων καὶ Οὐγγρων* THEOD GAZ 1004_D. A szövegrész származásának története azonban szövegjavításra jogosít fel bennünket, mely megszünteti a törkök és ungrok zavaró kettéválasztását. A hely eredetije t. i. így van: *Τούρκους τοὺς καὶ Οὐγγρούς καλομένους* Io SKYL [e THEOPH CONT 358₉] 255₃ (sic codd: καὶ om ed). Ezt vette át Zonaras így: *Τούρκους . . . οἱ καὶ Οὐγγροὶ καλοῦνται* Io ZON HIST 443₁. Nyilvánvaló tehát, hogy Theodoros Gazes, aki éppúgy mint Zonaras, Skylitzesnek ezt a Theophanes folytatójától kölcsönzött helyét vette itt át, eredetileg ezt írhatta: *παρὰ Τούρκων τῶν καὶ Οὐγγρων*. Mivel azonban mondatában mindjárt a *τῶν πέριχ τοῦ Ἰστροῦ* kitétel következik, valamelyik másoló sokallta a *τῶν* halmozását az amúgy is kitett többes genitívusok mellett s a *καὶ* előtti *τῶν*-t elhagyva megzavarta a mondat helyes értelmét. A jogosult javítás után a fordítás így alakul: „ . . . a Dunán túl lakó ungroknak is nevezett törköktől . . . ».

² A két határleírás eltéréseiről és a világtájak «eltolódásáról» l. Fehér G. Századok 56 (1921—22) 351—380 = Ungarische Jahrbücher 2 (1922) 37—69.

el «Magyarország egész települése» (ib 173₁₅—174₅). Magyarország a szomszédos Besenyőországtól négy napi útra esik (ib 166₁₄₋₁₅). A magyarság törzsi szállásainak elhelyezésmódjára jellemző, hogy a császári történetíró tudomása szerint a magyarok településének területét a rajta átfolyó folyók: a Tisza, Temes, *Τούτης* [= Bega?], Maros és Körös neve után nevezik (ib 174₂₋₈).

Konstantinos Porphyrogennetos után a XII. századi Konstantinos Manassesig egy bizánci író sem ad általános, átfogó leírást hazánk földjéről. A bizánciak jobbra csak hazánk legdélebbi területeit ismerték s érdeklődésüket csak hazánk déli részének területi változásai foglalkoztatták. Így a következőkben azt a kérdést fogjuk tárgyalni: *mit tudtak a bizánciak Magyarország déli határának változásairól az Árpád-házi uralkodók idején?*

Egy még a X. században íródott anonym taktikai mű a bolgárok említése kapcsán «a többi <Bizánccal> szomszédos nép» között sorolja fel Turkiát [= Magyarországot] Bulgária, Besenyőország és Oroszország társaságában (ANON MIL 29₁₀₋₁₃). Kérdéses azonban, nem kell-e ezt az értesítést még az etelközi magyarságra vonatkoztatnunk, hiszen — mint láttuk — Bölcs Leo és fia, Konstantinos Porphyrogennetos is jól tudták, hogy a magyarság új hazájában már nem szomszédja a bizánci birodalomnak, hanem délfele Bulgáriával határos (KONST PORPH ADM 174₈₋₉). A másik lehetőség az — s e mellett szól Oroszország említése is —, hogy «a szomszédos népek» alatt az író nemcsak a közvetlenül határos, hanem — tágabb értelemben — a birodalmat környező népeket értette. A magyarok — Konstantinos Porphyrogennetos ideje után — mint Bulgária szomszédai szerepelnek a horvátokkal és a szerbekkel együtt, közvetlenül Symeon bolgár cár halála után († 927) (GEORG CONT B 55₁₃₋₁₄ > THEOPH CONT 412₉₋₁₀ > IO SKYL 308₁₃₋₁₄). Magyarország déli szomszédai tehát ekkor: Bulgária, Szerbia és Horvátország. 966/7-ben Nikephoros Phokas császár felkéri Péter bolgár cárt, akadályozza meg a magyarok Dunán való átkelését, hogy azok ne tudjanak becsapni bizánci területre. Ekkor tehát Magyarország déli szomszédja Bulgária, s a Duna a közös határ (IO SKYL 372₅₋₇ > IO ZON HIST 513₁₋₃). Két évvel későbbi események kapcsán mint «a nyugat felé, Pannoniában lakó törkök»-ről (IO SKYL 384₁₅ > IO ZON HIST 523₁₈) tudnak őseinkről Bizánccban. De mondják őket «napnyugati sauromaták»-nak is (MICH ATT 66₂₀). A bolgárok 1040-i felkelésekor hazánk déli szomszédja már a bizánci birodalom volt, mert Bulgária ekkor már Bizánc uralma alatt állott. A közös határ nagyjában a Belgrád—Moravos [= Barancs] vonal, vagyis a Duna vonala volt (IO SKYL 527₈₋₁₀). Délkeleten viszont a bese-

nyőök a magyarság szomszédai, kik «a Borysthenes [= Dnyeper] folyótól egészen Pannoniáig elnyúló síkságokon laknak» (IO SKYL 582₁₋₂, vö. MICH ATT 66₂₀₋₂₂). Változatlanul a Duna vonala hazánk déli határa a bizánci birodalom felé 1067 előtt is, amikor Romanos Diogenes, Sardike [= Szófia] strategosa egyben a Duna-környéki városok archonja is volt (MICH ATT 97₂₀₋₂₁), sőt még a XII. század elején is, amikor bizánci őrsegek ügyelnek a magyarok és a kúnok betöréseire (ANNA KOM II 240₁₂₋₁₄). A helyzet tehát csak annyiban változott, hogy a magyarság délkeleti nomád szomszédai a besenyőök helyett már az aldunai kúnok (ANNA KOM II 256₁₋₃). Viszont ugyancsak Anna Komnenenak már fogalma lehetett a magyarság Kálmán-korabeli dalmáciai és horvátországi terjeszkedéséről is, mert csak így érthető, hogy szerinte az első keresztes hadjárat egyik vezére, bizonyos Péter «Longobardia tenger-szorosán átkelve» 180.000 főnyi seregével «Magyarország vidékein át» igyekezett Bizáncba (ANNA KOM II 76₂₃₋₂₈). De lehetséges az is, hogy Amiens-i Péter rablócsapatainak balkáni vonulását összezavarja a főseregeknek a Dunántúlon való átvonulásával. Keletebbre is a Duna helyett egyízben a Balkán-hegység északi lejtője tűnik fel szemében hazánk déli határának (ANNA KOM II 258₁₈₋₂₀).

Általánosan ismert hazánk déli határváltozásainak, sőt az ország egyes déli vidékeinek képe azon bizánci írók előtt, akik a Komnenosok, elsősorban Manuel császár északi harcairól írnak.¹ Ebben a korban is általában a Duna és a Száva vonala hazánk déli határa, azonban ez a határ Manuel harcai alatt rendkívül mozgalmas változásokat mutat. Mégis — jellemző módon — maga a harcok történetét feljegyző egyik bizánci történetíró is elismeri, hogy Manuel csak ellenségeskedések révén bírja olykor a Szerémséget és Zimonyt, nem pedig kétségbevonhatatlan joggal (NIK CHON HIST 166₄₋₆). Manuel harcai után Magyarország Szerbiával — melyet a bizánci források e küzdelmek idején bizánci hódolt területnek tekintenek — a délnyugati vonalon is szomszédságba kerül, mert akkori uralkodója, Nemanja István leigázza a balkáni horvátokat (NIK CHON HIST 206₁₇₋₂₄ > THEOD SKUT 272₃₀). 1174-ben hazánknak Bizánc felé eső déli határaként, mégpedig erős természetes határaként megint a Dunát említi (EUST THESS OR 35₁₇). Ez időtájt a magyarság Bizánc szemében «a Duna feletti ellenség» (THEOD PROD R 527₂₆). 1190-ben III. Béla találkozóra jövő veje, Isaak Angelos csá-

¹ Bár a déli határ történetére vonatkozó rendkívül gazdag forrásanyag a bizánciak hazánk földjéről alkotott képének igen jelentős és szerves része, e dolgozat kereteit — történeti vonatkozásaival — szétfeszítené. Ezért ez alkalommal kénytelen voltam mellőzni, s itt csak vázlatot adok.

szár elé sietve átkel a Dunán s délebbre a Szávánál találkozik vele, mely ekkor is nyilván határfolyó volt (NIK CHON OR 740, NIK CHON HIST 569₁₉₋₂₁ > EPHRAIM 253₇₆). Hosszabb szünet után az 1239-i események, II. Balduin latin császár és francia segédsapatainak átvonulása kapcsán értesülünk arról, hogy hazánk nyugati szomszédja ekkor Ausztria, a Dunától délre pedig már újra a bizánci uralomtól megszabadult Bulgária a szomszédos állam (GEORG AK CHRON 58₇₋₉ > THEOD SKUT 482₂₀₋₂₂ ~ EPHRAIM 334₀₂₋₀₄).

Ennyiben foglaltuk össze vázlatosan azokat az ismereteket, melyekkel Bizánc az Árpádház uralkodásának korában Magyarország déli határának változásairól rendelkezett. Jól látják a bizánciak, hogy a Duna és a Száva milyen erős természetes határai hazánk déli részének, valószínű védőfalat s «vízből való, mozgó bástyát» alkotnak (KONST MAN OR 92₃₃₋₃₅, THEOD PROD E 419₇₁₋₇₂, THEOD PROD H 749₁₆ 764_{8 12 16}). Egyetlen egyszer találunk csak említést állandó jellegűnek látszó dunai révről (NIK CHON HIST 204₁₃ > THEOD SKUT 272₁), s egy hídról Harámvár közelében (IO KINN 11₁₅). Hogy mennyire csak déli részét ismerték hazánknak, azt abból is láthatjuk, hogy a magyarságról mindig mint a Duna felett vagy a Duna mellett lakó népről szólnak (IO KINN 9₁₀₋₁₁, IO DIOG 311₄₋₅, THEOD PROD H 772₈₅, THEOD PROD K 79₆₄, KONST MAN OR 92₃₀), s a magyar területen folyó eseményekre a *επειρίστια* jelzőt használják (THEOD PROD R 527₈).

Mivel e kor folyamán a bizánciak csak a déli határsávon érintkeztek a magyarsággal, Magyarország földrajzi helyzetéről, területéről jóformán csak annyit tudtak biztosan, hogy a Duna és a Száva vonalától északra van. Arról, hogy hazánk milyen messzire terjed észak felé, nem volt világos fogalmuk. Egyetlen egyszer terjed csak ki figyelmük hazánk északkeleti szomszédaira, az oroszokra (NIK CHON HIST 122₁₆₋₁₈). Így azután szemléletükben Magyarország közepe dél felé tolódik el. Meggyőződésük az, hogy Manuel 1151-ben «Magyarország benső részébe» hatolt (THEOD PROD H 744₅₅), holott nem jutott túl a Szerémségen. Úgy vélik, hogy III. István, amikor 1164-ben nem volt megfelelő hadereje a Titel felé hatoló Manuella szemben, «valahová a magyar föld legszélső határaitra» vonult el (IO KINN 217₁₅). Érdekes volna kimutatni, hogy ezzel szemben a valóságban a Duna-Tisza közének melyik részéig vonult vissza?

Az a tény, hogy a Komnenosok korában Bizánc alaposan ismerte Magyarország területének legalább déli határvonalt, nem jelenti azt, hogy az irodalomban nem mutatkozik az antik hagyományok megkötő ereje toposok alakjában. Bizáncban mindig vannak olyan írók is, akik

a való élet reális tapasztalataival nem sokat törődve az antikok hatása alatt írják műveiket. Ennek a hagyománytiszteletnek jellemző példája az a földrajzi leírás, amelyet Ioannes Tzetzes ad a Komnenosok korában Magyarország területéről. Ő ugyanis az európai Mysia területével azonosítja hazánkat. Két Mysia van — mondja Tzetzes —: az egyik a kisázsiai Kaikos folyónál, a másik pedig a Duna vidékén, mely nem más, mint Magyarország. Ezután Ptolemaios nyomán leírja a Magyarországgal tévesen azonosított Moesia superiort és Moesia inferiort (Io TZET 435₉₃—437₄₀). Míg tehát kortársai, pl. Kinnamos és Niketas Choniates pontosan tudják, hol van Magyarország, vagy legalább is annak déli része, addig Tzetzes téves képet ad róla, s a Balkánra helyezi hazánkat. Ebbe a tévedésbe úgy esett, hogy Claudius Ptolemaios Geographiájának Moesiáról szóló leírását kimásolta, versbe szedte és azt azonosította — Magyarországgal. Típusos példája ez az ország- és népnévnek a lakóhely — jelen esetben csak vélt — azonossága alapján való archaizálásának. Tévedését utólag is megerősíti azzal a közbevetéssel is, hogy ő a magyarokat mysosoknak nevezi (ib 439₈₄). Tévedésének egyik oka lehetett talán az is, hogy az ő korában kezdte hazánk politikai fennhatóságát a Balkánnak a régi Moesia helyén elterülő részére kiterjeszteni.

Általánosabb jellegű megjegyzéseket hazánk földjére vonatkozólag alig találunk az egész Árpád-kori anyagban. Az egyik forrás — Manuel harcaival kapcsolatban — «Magyarország valamennyi hegyét és dombját» említi (THEOD PROD H 764₃₅). Másutt a bizánciak a magyar földet, legalább is azt a részét, melyre Manuel serege 1151-ben behatolt, síkságnak nevezik (MICH RHET 147₇). Manuel ekkor aratott győzelme után hazánk déli részét a bizánciak egy ideig csak elnéptelenedett pusztaságnak tudták elképzelni, annyira kifosztotta a győztes görög sereg (MICH RHET 146₂₉—147₁ 158₁₋₂ 182₁₄). Hazánk termékenységének, «kövér földjének» is találjuk nyomát (EPHRAIM 334₀₂). Ez a termékenység talál méltatásra az egyetlen összefoglalóbb jellemzésben, melyet hazánk földjéről az Árpádok korában Bizáncban találunk. A magyar nép «sok szántónak s gabonatermő földnek, valamint sok lótenyésztő s marhalegeltető földnek élvezi a hasznát, mert a föld, melyen a barmok legelnek, füves és dús: a rét és nádas legelője kövér és gazdag, meg harmatos és vízöntözte — végtelen» (KONST MAN OR 92₃₅₋₃₃). Bár ez a hely teljes joggal mondható topikusnak, mivel a leírás jórésze Dionysios Halikarnasseustól van kölcsönözve (Antiqu. Rom. 1, 37), mégis — ismerve a bizánciaknak azt az elvét, hogy topost használnak akkor is, amidőn erre tudósításuknak reális alapja van — joggal következtethetünk hazánk termékenységének tényleges ismeretére.

Ennyit tudtak Bizáncban az Árpádok korában a magyar föld területéről és jellegéről általánosságban. A források azonban azt mutatják, hogy e mellett a földrajzi részismeretek gazdag tárházával is rendelkeztek hazánk egyes vidékeiről és városairól.

Hazánknak a Dunától délre elterülő vidékei közül a Szerémséget ismerték legalaposabban a görögök. E vidék városainak egyházi középontja, metropolisa Bács. A lakosság a keleti egyházhoz tartozik, s ezért Bizánchoz húz (Io KINN 222₅₋₈). Niketas Choniates kétszer is leírja a Szerémséget. «Ez a magyarok földjének legkövérebb része, amely lölegeltető síkságok felé ereszkedik alá s a Száva és Duna folyók között terül el» (NIK CHON HIST 25₆₋₈ > THEOD SKUT 194₂₂₋₂₄). «Phrangochorion [= a Szerémség] Magyarországnak éppen nem a legesekélyebb része, hanem nagy népességű; a Duna és a Száva folyók között terül el, s egy igen jól megerősített Zimony nevű vár is épült rajta. Ezt [t. i. Phrangochoriont, azaz a Szerémséget] mostanság Sirmionnak nevezik» (NIK CHON HIST 122₁₉₋₂₃ > THEOD SKUT 238₁₉₋₂₁). Nyilván erre a leírásra megy vissza Ephraim tömör, de jellemző értékelése is: ez «a magyarok földjének legjava része» (EPHRAIM 164₅₇). A Szerémség Phrangochorion neve, éppen úgy, mint a Fruska Gora > Franska Gora hegy neve, az itt letelepített vallonok „frank”, „francia” nevével függ össze. Gyakrabban használják a vidék jelölésére a Sirmion nevet. De Sirmionnak nevezik azt a szávaparti várost is, mely az antik Sirmium helyén tovább élt. Így azután sokszor nehéz eldönteni, hogy a források a Szerémség vidékéről vagy Sirmium városáról, azaz a magyar Szávászentdemeter helységről beszélnek-e? A régi Sirmiumban egy ősi Demetrios templom állott, melyet még a római birodalom egyik illyricumi helytartója építtetett. Ebbe a templomba hozták el a magyarok Nisből Prokopios vértanu kezét, de Manuel 1164-ben visszavitette az ereklyét eredeti helyére (Io KINN 227₁₋₁₄). Ez az antik város tehát még tovább él a XII. században. Régi forrásokból merítő városjegyzékek erősítik, hogy ez a város, mely régen a gepidáké volt, most Magyarországhoz tartozik (NOT URB I 63₃₂ II 66₇₆ III 69₁₂₀), melynek lakóit, a magyarokat éppen a lakóhely azonosságának alapján archaizálva gepidáknak is nevezik a források.

A déli határvárak közül Manuel korában Zimony érdekli leginkább a bizánciakat. «Ez a déli oldalon megközelíthetetlen, mert egy odanyúló domb s a folyó sodra erősíti» (NIK CHON HIST 174₁₈₋₂₀ > THEOD SKUT 259₆₋₇). Itt a déli Szerémségben építőkö-hiány lehetett, mert egy alkalommal a magyarok Belgrád lerombolt falainak kőanyagát szállítják át Zimony megerősítésére. (A források e helyt Niketas Choniates tévedését

követve Barancsot írnak Belgrád helyett¹: ΝΙΚ ΧΟΝ ΗΙΣΤ 24₉₋₁₀ > THEOD SKUT 194₅₋₇ ~ EPHRAIM 164₄₈₋₅₀). Igen sokat emlegetik a források Belgrád városát, s különösen a Komnenosok korában gondosan számot adnak róla, hogy mikor van magyar s mikor bizánci kézen? Barancs is sokat szerepel Belgráddal együtt mint a Παλιστρια-nak másik olyan városa, mely sokszor cserélt gazdát a déli határ változásainak mozgalmas történetében. De nemcsak erre a két városra terjedt ki a balkáni magyar expanzió a Komnenosok korában. A rendszeresen Barancs felé járó magyar kereskedők (ΝΙΚ ΧΟΝ ΗΙΣΤ 24₁₇₋₁₈) mellett Philippopolis magyar lakosairól is tudnak e korszak forrásai (ΝΙΚ ΧΟΝ ΗΙΣΤ 24₂₀₋₂₁ > THEOD SKUT 194₁₃₋₁₅). Manuel harcai folyamán szereznek tudomást a bizánciak a délmagyarországi városok közül még Kő (Petrikon) helységről, mely «a belsőbb Magyarországba való behatolásnak első határállomása» (ΙΟ ΚΙΝΝ 217₁₇₋₁₉), Titelről, Harámvárról és az ennek közelében levő Τέμπον-ról. E városoktól keletre a Temes-hegy mezővárosait úgy ismerik a bizánciak, mint amelyek lakóik sokasága miatt majdnem helyszükében vannak, s tömve vannak mindenféle javakkal (ΙΟ ΚΙΝΝ 117₂₂—118₁).

Erdéllyel is Manuel harcaiban ismerkedtek meg Bizáncban. Erdély ekkor eléggé népes állattenyésztő vidék lehetett, mert a győztesen vonuló görög sereg a sok foglyon kívül élő barmok, lovak és más mindenféle állatok nyájait hajtotta el innen (ΙΟ ΚΙΝΝ 260₉₋₁₈). Ugyanekkor egy másik bizánci sereg kiterjedt, nehezen járható s emberektől teljesen lakatlan vidéken — valószínűleg a Keleti-Kárpátokon — áthatolva tört be Erdélybe, ahol is igen sok nagynépességű falura bukkant. Távozóban egy érckeresztet is állítottak fel valahol Erdélyben ezzel a felirattal:

«Egykor a pännön faj nagyszámú sarjait itten

Ölte le szörnyű Arész s Róma dicső serege.

Mánuel volt akkor Rómának híres uralmán,

Komnén császárok elseje s dísze is ő». (ΙΟ ΚΙΝΝ 260₁₈—261₁₁).

Többször is megemlékeznek erről a keresztről, mint «Magyarország földjének közepén» állított diadaljelről (ΑΝΘΝ VEN 178 tit 178₄, KONST MAN OR 98₂₃₋₂₄), ám a forrásokban az ország «közepe» kétségtelenül túlzás, mert a győztes Ioannes Dukas ezt az emléket Erdélyből való kivonulása közben állította.

Az alsó Duna vonalától északra levő vidékek közül tudnak a bizánciak a Dunántúlról. Érdekes fogalmuk van róla. Az az elképze-

¹ Vö. Moravcsik Gy., A magyar történet bizánci forrásai 199. l.

lésük, hogy a Duna és a Száva, ez a két, az Alpesekből eredő folyó fent kétfelé ágazva Magyarországon szigetet alkot azzal, hogy nagy kerülő után ismét összefolyik a kettő (Io KINN 114₁₇₋₂₀, THEOD PROD H 742₅₁). A Dunántúlról különben — a veszprémvölgyi alapítólevél magyar helynevein kívül — alig hallunk. Egy XII. századi vonatkozású, de valószínűleg jóval később íródott mű említi a hazánk szívében fekvő várost, Esztergomot. Annyit tud róla, hogy ez «Magyarország királyának... saját városa», mintegy székhelye, s hogy az illető magyar király — III. Béla — Szófia meghódítása után magával vitte onnan Esztergomba rylai Szent János ereklyéjét. Itt a király püspöke «azzal káromolta a szentet, hogy nem találja őt feljegyezve a régi szentek között». A szent erre némasággal sujtotta a püspököt, s csak annak bűnbánata után oldotta meg nyelvét. A király erre arannyal-ezüsttel díszítván a bolgár szent ereklyetartóját, visszavitette Szófiába (VITA Io 107).

A következőkben azt vizsgáljuk, *milyen képük volt a bizánciaknak Magyarországról a vegyesházi királyok korában?* Mit tudtak a magyarság világhelyzetéről, milyen általános földrajzi képük volt hazánkról, s mennyire ismerték hazánk egyes vidékeit?

A görögök szemében hazánk még ebben a korban is távoli, nehezen megközelíthető ország. Amikor V. Ioannes Palaiologos császár török elleni segítség kérésére Magyarországba utazik, egy erről szóló chrysobullon szerzője ecseteli azokat a veszedelmeket, amelyeket a császár ezzel az utazással magára vállalt: a tenger viharait, a szárazföldi hóviharokat, a befagyott és hajózhatatlan folyókat s a barbárok cselvetéseit és vadságát (DEM KYD LING 1419). A törökök ebben a korban természetesen a nyugati népek között látják a magyarságot (LAON CHALK II 83₂₁), és ugyanez a nézőpontjuk a bizánciaknak is (DUKAS 51₁₋₁₂, ENK PAL 219₂₇₋₂₈).

Ennek a kornak forrásai is adnak néhány jellemzést a magyar földről, s megadják pontos földrajzi határleírását is. Egy Zsigmond királyunkhoz intézett dicsőítő beszéd szerzője így dicséri Zsigmond országgyarapító művét: «...s végre olyannyira felékesítetted országot, hogy mindenütt erős városokat létesítettél, melyek szépség, nagyság és erősség dolgában túltesznek amaz első és régi városokon s egy káprázatos királyi palotát, mely szélességben, hosszúságban, valamint minden részében megnyilvánuló változatos és gyönyörködtető szépségével a földkerekség minden királyi palotáját felülmúlja. S bölcseséggel mesterséges tavakból és sóbányákból nagy jövedelmet húztál, sőt még sok szép vadaskertet is létesítettél» (PAN SIG 117₁₇₋₁₁₈). De e fényes, kápráztató kép mellé odaáll a mohácsi vész s Buda elfog-

lálása után a török veszélynek kitett pusztuló ország rajza is: «a városok és falvak lakosságának tömege asszonyostul, gyermekestől a hegyek s mocsarak közé menekült s szekerekből és fákból tákolt magának faerődöket» (EKTH CHRON 74₂₁₋₂₄). De a török «... felégette a falvakat mind, s az egész vidék pusztasággá lett» (ib 74₂₇₋₂₈). Szulejmán hódításának végeredménye az, hogy elfoglalta «Magyarország legnagyobb részét» (CHRON MIN 5₃₄₋₃₅).

Megadják a források hazánk pontos földrajzi határleírását is: «Paionia [= Magyarország] Bécestől, a németek városától kezdődik s kelet felé a Dunával együtt haladva elnyúlik a dákokig [= oláhokig] és a triballokig [= szerbekig], északon viszont a cseheknek nevezett boemosokig terjed» (LAON CHALK I 67₇₋₁₀). Ebbe a területbe rajzolódik bele az az útvonal, melyen Szulejman 1529-ben hazánk szívéen át Bécsig hatolt, amint azt 1529 nov. 13-áról Belgrádból kelt görögnyelvű levelében maga vázolja fel Grittinek. Elindul Belgrádból, hidat veret a Száván s átkel rajta seregével. Elér a Szerémségbe s ott néhány várat bevesz. Átkel a Dráván, elér Mohácsra «ahol régebben harcolt a királylyal». Eléri a Dunát és Buda várát ostromolja. Innen nyomunköveti az Ausztriába menekülő I. Ferdinándot s útközben elhalad Esztergom, Komárom, Tata, Győr, (Magyar-)Óvár várak mellett. Eléri «Magyarország határát» s onnan eljut «Alamania [= Ausztria] határára», Bruckba s innen Bécs alá (ACTA DIP III 44). Máshol is szerepel Bécs, mint Ausztria városa (EKTH CHRON 77₁₃₋₁₅) s Ausztria mint hazánk nyugati szomszédja. Mégis legtöbbször Bécs említése úgy hat az olvasóra, mintha a források Magyarországhoz számítanák (pl. EKTH CHRON 83_{1 22-23}). Ennek egyik oka az lehet, hogy Bécs közel lévén a határhoz, a források csak a szultán felvonulási területét, Magyarországot említik, a másik pedig, hogy a királyi Magyarország a Habsburgok kezén volt ez időkben.¹

Éppenúgy, mint az Árpádok korában, ebben a korban is felbukkan egy XV. századi anonim földrajzi feljegyzésben az antik források leírásainak kényszerítő ereje, melyet a reális megismerés világossága nem tud teljesen leküzdeni a forrásokat tisztelő bizánci irodalomban. Ennek az iratnak a szerzője *Παννωρία ἡ ἄνω* [= Pannonia superior] városai között felsorolja pl. *Σκαραβαντία*-t [= Scarabantia], *Ῥμώνα πόλις*-t

¹ Érdekes jelenség az, hogy e forrásokban Bécs neve — az archaizáló *Βιέννη* névtől eltekintve (pl. LAON CHALK I 67₇) — majdnem mindenütt *Πέττι (τό)*, pl. EKTH CHRON 77₁₄ 83_{1 23}, NOT CHRON EPET 296, CHRON MIN passim. Ebben a szóban is a magyar nyelv egyik szórványemlékét, a 'Bécs' név török közvetítéssel való átvételét kell látnunk. (Erre a tényre Moravcsik Gyula volt szíves felhívni figyelmemet.)

[= Emona] és *Καρνοῦτος*-t [= Carnuntum], s csak Pannonia inferior városainak felsorolásánál zökken vissza a XV. század földrajzi realitásai közé, ezt írván a felsorolás címéül: *Πανωνίας τῆς κάτω ἦτοι τὰ μέρη Σερβίας* (NOT GEOG 98^v—99^r).

Hazánk egyik déli határának az egész most tárgyalandó kor folyamán a Dunát tekintették a bizánciak. Érdekesen jellemzi e folyót e kor egyik történetírója: «A Duna, a legnagyobb európai folyó, a kelta [= német] hegyekből ered, s átfolyva közöttük, sőt még a paionok és dákok [= magyarok] és más nem csekély nép között is, és sok földön átfolyva s folytonosan növekedve a beléömlő folyók víztöbbletéből, végül a geta [= oláh] és skytha [= tatár?] földre ér s rajtuk keresztül a Fekete-tengerbe torkollik. S körülzárja más sok, igen harcias népen kívül a paionok és dákok [= magyarok] népét is» (MICH KRIT 109₇). Ebben a korban a Dunát Erdélytől délre már a magyar és a török terület közötti határnak tekintették, tehát a Havasalföldet még magyar, Bulgáriát már török uralom alatt levőnek ismerték. Ez a határ, mellyel a források nagyon gyakran foglalkoznak,¹ Szulejman fellépéséig változatlan maradt. A Dunának, mint határfolyónak ez az állandó szerepe Bizáncban ekkor már olyannyira köztudomású volt, hogy amikor Hunyadi a rigómezei csatára vonult seregével, az egyik krónikás csak ennyit ír: «Jankó megint átkelt» (CHRON MIN 4₁₁). Itt már ez az *ἐπέρασεν* stereotíp kifejezés, mely mellett a Dunát már nem is kell megemlíteni.

Ami az egyes városokat illeti, e korszak szerb-magyar és török-magyar érintkezései kapcsán gyakran említik a források Szendrőt. A Szendrővel foglalkozó helyek az egész kor folyamán mind arra valának, hogy a bizánciak Szendrő várát Szerbia fővárosának s a szerb fejedelmek székhelyének ismerik (LAON CHALK II 24₂ 25₅₋₆, MICH KRIT 116₂₀ 117₂₀₋₂₁ 120₂). Jól tudják, hogy a Duna partján van s erős vár (HIST TURC 40^r 66^v), sőt fellegvára is van (LAON CHALK II 216₂₂₋₂₃ 217₅). Birtoklása a török számára biztosítja az utat hazánkba (DUKAS 208₁₉ 317₄₋₆). Egyben püspöki székhely is s közel van Belgrádhhoz (NOT CHRON B, HIST TURC 91^v).

A Dráva-Száva közén említik a török háborúk korában a források *Βαρτάν* és *Κάστρον ὠραίων* várakat és Zágráb városát. Ezen a vidéken volt talán *Σαλαμπέτζ* helység is.

Hazánkban a Dunától délre fekvő vidékei közül biztos ismeretük van e korban a görögöknek a Szerémségről, melynek jellemzésével

¹ A Dunára, mint déli határra vonatkozó gazdag forrásanyagot e korra nézve is kénytelen voltam mellőzni.

Szulejman 1526-i hadvonulatának vázolósa kapcsán találkozunk: «... a két folyó között, mint valami sziget terül el ez a viruló vidék számtalan várossal és faluval. Régidőben ugyanis a szerbeké volt. Mikor hát az ő birodalmuk felbomlott, nem tudom hogyan, de a magyarok uralma alá jutott egészen mostanig» (EKTH CHRON 73₁₁₋₁₅). Ugyanekkor mint magyar város szerepel e vidéken «Sirmion» (EKTH CHRON 73₆). Alaposan ismerik hazánk területéből a Dunától délre Belgrádot is, amelyről tudják, hogy e korban magyar város. Zsigmond kapta vissza Belgrádot Lázár szerb fejedelemtől cserébe annak magyar területen levő birtokaiért és városaiért. Belgrád mintegy révje, átkelőhelye a vidéknek (LAON CHALK II 24₅₋₉). Máshol megtudjuk azt is, hogy a csere lebonyolításán kívül azért is adta át György [e forrásban tehát nem Lázár!] fejedelem Belgrádot, hogy a magyarok, mint hatalmasabb és harciasabb nemzet, megvédjék azt a török ellen (DUKAS 210₁₅₋₂₃). Mindjárt a csere után kezdik hangsúlyozni, hogy «Belgrád a magyarok városa» (LAON CHALK II 25₇₋₈, HIST TURC 40^v), s ezt később, a nándorfehérvári diadal alkalmával is kiemelik (LAON CHALK II 178₈, HIST TURC 61^v). Két nagyobb török támadás kapcsán adják a források Belgrád tüzetes leírását. Először II. Murad 1439/40-i ostromával kapcsolatban: «ezt a várost két folyó folyja körül, mivel egyik oldalról a Duna folyik ott, a másik oldalról a Száva, mely ott e mellett a város mellett ömlik a Dunába» (LAON CHALK II 25₈₋₁₁). A város «erős és nehezen bevehető, mert alapfalai két folyó, a Duna és a Száva között vannak» (DUKAS 210₁₃₋₁₅, vö. HIST TURC 40^v). Belgrád várfalait ágyúznia kellett Muradnak (LAON CHALK II 25₁₃₋₁₄ 21, HIST TURC 40^v). A várost az egyik forrás Hunyadi sajátjának, otthonának tekinti, mikor a hosszú hadjárat után 1444-ben ott fogadja a pápa s a keresztény uralkodók szerencsekívánatait (HIST TURC 44^v). Még alaposabban megismerhetjük Belgrádot azokból a leírásokból, melyeket a források az 1456-i nagy diadal kapcsán adnak róla. «Ez a város pedig, mint már előbb, Muraddal kapcsolatban elmondtam, egyik oldalról a Duna mellett van, mint-hogy pedig a másikon a Száva folyó folyik mellette s torkollik a Dunába, a két mellette elfolyó folyó vízzel veszi körül.» (LAON CHALK II 178₈₋₁₂). A város mellett pedig «egy körülbelül hét stadion szélességű földnyelv terült el a két folyó között» (ib II 179₅₋₆). Még alaposabb egy másik forrásnak ugyanezen alkalomból íródott leírása: «A magyaroknak a Duna partján fekvő Belgrád nevű városa minden oldalán igen alaposan erődített és nagyon biztonságos, jobbanmondva teljességgel bevehetetlen egyéb építményei révén is, de elsősorban azért, mivel két folyó fogja közre kétfelől a két oldalát, egyfelől az északról mellette elfolyó Duna,

délfelől viszont az abba beleömlő Száva s így hatalmas és meredek partok, igen sebes vízfolyás, mély örvények és torlódó ellenáramlatok erősítik, az az oldala pedig, amely a szárazföld felé van s ahol a leginkább volna ostromolható s hadigépekkel bevehető, igen magas kettős fallal, mély, süppedős és vízzel teli árokkal van biztosítva» (MICH KRIT 115₁₇). Magát a várost is, melyen belül a fellegrvár volt, árokkal ellátott fal védte (LAON CHALK II 181_{3 7-8 18-19} 182_{1 16 21}; vö. EKTH CHRON 34_{4 9 17}, MAN MAL 415 416, HIST TURC 61^v 62^r 62^v). Szulejman alighogy átveszi az uralmat «hadbavonul a magyarok ellen, Belgrádba, melyet be is vett» (CHRON TURC S 230₁₋₂). A magyar várnak a szultán részéről történt elfoglalását a görögök a török hódítás észak felé való terjedésében nagyon fontos mozzanatnak tarthatták, mert rendkívül sok kisebb-nagyobb krónika szerzője megemlékezik erről az eseményről (CHRON MIN 3₅₄ 7₂₃₋₂₄ 8₃₁ 10₈₈₋₈₉ 14₆₂ 16₂₆ 20₂₁ 21₃₇ 22₈ 24₃₆ 25₄₇ 27₁₆₆ 30₃₇ 31₂₉ (ahol tévesen Szelim szerepel) 35₇ 39₁₅ 42₁₂₂ 43₁₉ 46₁₇ 48₃₂ 54₁₅, SULT SER 76₁₃, NOT CHRON LAMP 171, NOT CHRON D). E helyeken Belgrád mindig magyar városként szerepel. De a város bevétele nem ment könnyen Szulejmannak: hat hónapig ostromolta, «mert a vár nagyon erős volt» (EKTH CHRON 70₂). A város elfoglalásakor szent ereklyéket találtak ott a törökök, így Bölcs Leo feleségének, Szent Theophanónak ide került földi maradványait is (EKTH CHRON 70₆₋₁₀). Említés történik Galambócról is.

Hazánknak a Duna vonalától északra eső vidékei közül hallunk a temesi bánságról, melynek középpontja Temesvár (ISID 72). Valószínűleg Temes neve lappang az egyik forrásban emlegetett Tibisko (*Τιπίσκο*) névben, mely talán még az antik Tibiscum helynév emlékét őrzi. Amikor II. Murad 1439-ben Magyarország ellen támad, Albert királyunk «kivonult Murad ellen s táborot vert egy a Dunával szomszédos helyen, melyet Tibiskonak hínak» (HIST TURC 40^r). Viszont I. Ulászló a hosszú hadjáratra Budáról elindulva s a Dunán átkelve (de még hazánk területén belül!) az első napon ér Tibisko-ba: itt három napig vesztegel, majd eljut Oláhország földjére, a Duna partjára megy egy Szendrővel szomszédos dombra s onnan vonul a bulgáriai Szófiába (HIST TURC 44^r). Az alföldi városok közül tudomásuk volt a görögöknek Szegedről, északabbra pedig Eger váráról.

Erdélyről ebben a korban már olyan világos fogalmaik vannak a görögöknek, melyeket a Manuel-korabeli felületes és homályos képük meg sem közelít. Tudják azt, hogy «Transsilvania» magyar vajdaság, s az egyik erdélyi vajdát, Losonczy Dezsőt névszerint is említik (ISID 71). «... Paionodakia az Erdélynek nevezett vidék. Erdély a Brassó hegytől

Magyarországig nyúlik, az egész területet erdőség szegélyezi, s több város van ezen a vidéken, melyek fővárosa a Szeben nevű» (LAON CHALK II 31₁₋₅). «Transsilvania határa kiterjed Magyarorszáig s a Brassó hegyig. Ez a Transsilvania tömve van várakkal, városokkal és falvakkal, s első vára Szeben és Ungara... meg Ermen és Mecset» (HIST TURC 42^v). Szeben, Erdély fővárosa (LAON CHALK II 31₄₋₅) egyben «egyike Magyarország jelentékeny városainak» (DUKAS 206₂₀₋₂₁), s erődített város is (LAON CHALK II 31₁₃₋₁₄). Erdély városa Hunyad is, Hunyadi szülőhelye (LAON CHALK II 33₈₋₉), nemkülönben Brassó vára is, ahová Mirsa oláh vajda családját biztonságba helyezi 1397-ben, míg ő maga I. Bajazid ellen harcol (HIST TURC 17^v). Erdély hegyes vidék s ezeket a hegyeket használja fel Hunyadi stratégiai célokra, amidőn 1442-ben Sehabeddin seregét a hegyekben követi s azokból csap le rá (LAON CHALK II 32₁₃₋₂₂). Legjobban ismerik az erdélyi hegyek közül a nagy-kiterjedésű Brassó hegyet, mely Erdély és Oláhország határa: «Paionodakiától egy messzire terjedő Brassó nevű hegy választja el őket [= az oláhokat]» (LAON CHALK I 72₄₋₅). Vlad Drakul oláh vajda a fogságból kibocsátott Hunyadit a várnai csata után «a Brassón át küldte haza a magyarokhoz Erdélybe» (LAON CHALK II 109₁₃₋₁₄). Ez a nagy hegység átnyúlik Oláhországba Moldváig, mert Moldva lakói II. Mohamed és Vlad moldvai vajda harcakor, «amikor megtudták, hogy nagy sereg megy ellenük, asszonyaikat és gyermekeiket erődített helyekre vitték őrizetbe a Brassó hegységbe» (HIST TURC 72^v). Ugyanekkor a szomszédos Moldvából Vlad is odamenekül «a hegyekbe s a tölgyerdőkbe» s a háború végén Magyarországra szökik (ib 73^r). Erdély közvetlen szomszédja már 1441-ben «Vlachia» és «Bogdania»¹ (HIST TURC 42^v).

Rendkívül érdekes és nagyfontosságú az a kép, melyet ebben a korban a források hazánk és a szomszédos Oláhország viszonyáról adnak.² Az egyik forrás *Οὐγγροβλάχοι*-nak nevezi azokat a havasalföldieket, akik 1324 táján III. Michael Sisman bolgár cár seregében szövetségesként harcolnak (Io KANT I 175₁₇). 1359-től kezdve pedig egyházi jellegű bizánci oklevelek és püspökségi jegyzékek az egész XIV. század folyamán, de még egy XVI. századi krónika is, a Havasalföldet az *Οὐγγροβλαχία* névvel jelöli. Ez a sűrűn használt név kétségtelenül mutatja azt, hogy Bizáncban a Havasalföldet e korban a magyar hatalom függvényének tekintették. E név a Havasalföldet jelenti, mert a terület egyik részének neve: *Οὐγγροβλαχία ἡ κατὰ τὸν Σεβερῆνον* (ACTA DIP II 529 ter 660),

¹ Moldva neve (vö. NOT EPISC D 629₇₇).

² E dolgozat korlátozott keretei között az erre vonatkozó anyagból is csak mutatóványt közölhettem.

ami kétségtelenül a szörényi bánság területét jelenti. A havasalföldi magyar uralomnak letagadhatatlan emlékei maradtak. II. Mohamed 1476-ban Bugdanonba [= Bogdania, Moldva] ment s elpusztította «azokat a várakat, amelyeket a magyarok építettek» (CHRON MIN 3₃₈₋₃₉ 25₂₈ 31₆₁₋₆₂ 45₃₃ 49₂₈).

Erdélytől északra hazánk területéből Máramarost említi az egyik forrás, s az itteni Szent Mihály monostorhoz tartozó, a távolabbi környéken levő hét helységet.

Szulejman magyarországi hódításai a görögök előtt is megnyitják hazánk belsőbb, északibb részei megismerésének lehetőségét. Tudják, hogy Mohács «Buda és Belgrád között» van (GEORG KLON 124^v). A XVI. század végéről maradt ránk Georgios Klontzas rajzokkal illusztrált népies krónikája, melynek két képe érdekesen mutatja azt, hogy milyen elképzelése volt egy, a távoli Kréta szigetén élő egyszerű görög embernek hazánk tájairól. A mohácsi csatát ábrázoló rajz háttérében felhők és dombok látszanak. Jobbra egy domb két lejtőjén egy-egy falu templommal, előbbre, a csatamező hátulsó szélén még két falu. A csatamezőn zárt négyszögben áll a török sereg: lándzsaerdő és zászló mered ki a tömött sorokból. Szulejman elébük lovagol, mögötte egy tócsafélében koronával a fején már ott fekszik Lajos király. («Meghalt belefulladva egy tóba» — írja a kísérő szöveg.) A kép előterében a képzeletbeli Mohács: város várfallal, melyen a védők tolongnak s a lőréseken át ágyúznak a tüzérséggel és lovassággal támadó törökre (GEORG KLON 124^v). A másik hasonló ábrázolás — megint csak a szerző képzeletének tükrében — Buda városát ábrázolja (GEORG KLON 127^v). Ezeknek a képeknek természetesen történeti értékük nincsen. A többi forrásokban elég nyomát találjuk annak, hogy a görögöknek alapos ismereteik voltak ebben a korban Budáról. Buda a magyar királyok székvárosa (LAON CHALK I 68₇ 71_{6 10}), trónusa (MAN MAL 432), «gazdag város a Duna mellett» (LAON CHALK I 68₆₋₇). Vára «csodálatos, pompás» (EKTH CHRON 73₂₀ 74₁₉₋₂₀), nagy és erős, «Magyarország kulesa» (HIST TURC 17^r 44^r). Mohácsi győzelme után Szulejman elfoglalja Budát, de üresen találja, csak néhány ottmaradt zsidót talál benne (MAN MAL 432, CHRON MIN 3₂₄ 16₂₈₋₂₉ 20₂₃₋₂₄ 21₃₉₋₄₀ 46₁₇ 48₃₄₋₃₅). A várost felgyújtotta, csak a királyi palotát kímélte meg, «mert az fölötte igen szép» (EKTH CHRON 74₁₉₋₂₁, MAN MAL 432).

Szulejman hódító hadjáratai tovább tágitják a görögök magyarországi horizontját. A szultán 1543-ban Bécs alól visszafelé vonulában eljut «megint egy helységbe, amelyben egy Sta Beligradi nevű igen gazdag, városokkal, falvakkal s mérhetetlen mennyiségű élelemmel rendel-

kező monostor van : ugyanis ide temetkeznek régidőtől fogva a magyarok királyai» (EKTH CHRON 83₂₅₋₂₉). Ez a hely csak Székesfehérvár lehetett. Említik még forrásaink Szigetvárt, melyet Szulejman 1566-ban foglalt el, továbbá Péterváradot is.

2. Tudósítások a magyar népről.

A következőkben az a célunk, hogy egységes képben foglaljuk össze mindazokat a vonásokat, amelyeket a bizánci források a magyar népre vonatkozólag megőriztek. E célból a bizánciaknak a magyar népre vonatkozó ismereteit a magyarság népi és állami életének egyes megnyilvánulásaira való vonatkozásuk szerint rendszerezve, történeti fejlődésükben mutatjuk be. Így fog kibontakozni előttünk először is a bizánciaknak a magyarság etnikai jellegéről alkotott felfogása. Ennek kapcsán szó lesz a magyarságra vonatkozó bizánci népnevekről és a bizánciaknak a Magyarországon élő más népekre, a külföldi magyarságra és a magyarság nyelvére vonatkozó ismereteiről is. Ezután vázoljuk a bizánciak körében a magyarság jelleméről (lelki vonásairól), életmódjáról, vallásáról, állami életéről és hadi szervezetéről kialakult képet.

A *magyarság etnikai jellegét* a bizánci írók úgy jellemzik, hogy a Σκυθία ἔθνη közé sorolják (LEON SOPH 865_B 956_D, NIK MYST 153_A). Egyik költő «skytha húnok»-nak nevezi őket (CARM ANON 53₁₇₋₂₁). Ez a «skytha»-fogalom ebben a korban nagyjában a déloroszországi nomád népeket takarja. Ezen a tág fogalmon belül közelebbit is elárulnak forrásaink a magyarság etnikai jellegéről. A magyarságot a X. században Böles Leo, Nikolaos Mystikos, Konstantinos Porphyrogennetos és még néhány más író türköknek nevezi. Ez Böles Leónál — ki taktikájában a VI/VII. századi Maurikios-féle taktikának a VI. századi türkökre vonatkozó tudósításait kevés változtatással átvitte a magyarságra — kétségtelenül annyit jelent, hogy a magyarságot a bolgár-bizánci háborúban a türkökkel azonos, vagy legalább hozzájuk hasonló ethnikumúnak ismerte meg. E mellett szól az a nyilatkozata is, hogy a magyar nép jellemvonásai az ugyancsak török ethnikumú bolgárokétól csak annyiban különböznek, hogy a bolgárokat a kereszténység felvétele s a bizánci befolyás már civilizálta (LEON SOPH 960_D). «A tur-

koknak [= magyaroknak] ezen harci és általános viselkedése a bolgároktól, mint mondók, csak csekélységekben különbözik, egyebekben egyforma» (LEON SOPH 964_B = 75. §).¹ Rokonnak látták ethnikailag a magyarságot az ugyancsak török fajú kazárokkal is, mert Nikolaos Mystikos a már új hazájukban élő magyarokat «nyugati türkök»-nek mondja (NIK MYST 152_A), valószínűleg egy másik, egy évszázaddal korábban élt író nyomán indulva, aki «keleti türkök»-nek nevezte a kazárokat, a VI. századi türk birodalom folytatóit (Theophanes, ed. de Boor 315₁₅₋₁₆). Kétségtelen tehát, hogy Bizánc a honfoglaló magyarságban török ethnikumú népet látott.

Összefügg a bizánciaknak a magyarság ethnikai jellegéről kialakult felfogásával az a jelenség is, hogy az Árpádok korában a források a magyarságot mint nem görög, hanem idegen ethnikumú népet barbárnak tartják² (NIK CHON HIST 121₂₄ 174₁₁ et passim > THEOD SKUT 259₁ 271₁₃, ~ EPHRAIM 164₅₅ 62 179₅₅, MICH GLYK CARM 448₁₀, MICH RHET 144₂₉ 159₄ 160₂₃, IO DIOG 305₇ 311₃). Többször említik a magyarságot a Bizántól nyugatra lakó többi barbárok között, mint «nyugati barbárok»-at (NIK CHON HIST 25₉₋₁₃ > THEOD SKUT 194₂₇₋₂₈, NIK CHON OR 740_D). Máskor «vadállati lelkületű» (NIK CHON HIST 20₂₄), «vakmerő és megátalkodottan dölyfös» (MICH RHET 144₃₀), vagy «elbizakodott» barbároknak mondják a források a magyarságot (THEOD PROD H 751₃₉).

A magyarság ethnikumának bizánci megítéléséről szólva tanulságos lesz rámutatni egy sajátos jelenségre, nevezetesen a *magyar nép bizánci archiazáló neveinek használatára*. Mivel Moravcsik Gyula «Die archaisierenden Namen der Ungarn in Byzanz» c. cikkében (Byzantinische Zeitschrift 30 (1929—30) 247—253.) és «A magyar történet bizánci forrásai» c. művének függelékében (244—249.: A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánci forrásokban, vö. a mű végén mellékelt táblázatot) ezzel a kérdéssel már alapvető módon foglalkozott,³ magam csak néhány észrevételre szorítkozom. A források a IX—XVI. században a magyar nép jelölésére a *Γέται*, *Γήπαιδες*, *Δάκες*, *Ματζάριδες*, *Μάτζαροι*, *Μυσοί*, *Ογγήροι* (és változatai), *Οὔρροι*, *Παίονες*, *Σάβαρτοι ἄσφαλοι*, *Σεβόρτοι*,

¹ A Bölcs Leo művéből vett idézeteket mindig Vári Rezső fordításában adom a Magyar Honfoglalás Kútfoínek megfelelő §-al jelzett helyéről.

² T. i. a *βάρβαροι* megjelölés ethnikai tekintetben majdnem azonos jelentésű a *skytha* névvel. «Dieser Name (Skythen) ist in den byzantinischen Quellen beinahe gleichbedeutend mit *βάρβαροι*, nur dass er sich bloss auf osteuropäische Völker bezieht.»: Moravcsik Gy., id. cikke: Byz. Zschft. 251. l.

³ L. e. kérdésről még Darkó Jenő: A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánci íróknál, Bp. 1910. és Byzantinische Zeitschrift 21 (1912) 472—487.

Σαυρομάται, *Σκῶθαι* és *Τοῦρκοι* neveket használják. E nevek közül a *Ματζάριδες*, *Μάτζαροι*, *Οὔγγροι* (és változatai), *Σάβαρτοι ἄσφαλοι*, *Σεβόρτιοι* és *Τοῦρκοι* nevek a magyarság «magyar» nevének, vagy a kialakításában részes más népelemek (onogur, sabir, türk) nevének görög megfelelői. A többi név azonban eredetileg mind a történelem folyamán régebben szereplő népek neve, melyeket a bizánci írók egy sajátos névadó elv, az ú. n. archaizálás révén alkalmaztak a magyarság jelölésére is. «Gyakran megfigyelhető jelenség, hogy a bizánciak a korukban feltűnő népek tényleges neve mellett vagy a helyett egy másik, ókori nép nevét használják s az illető népet egy, az antikvitásból ismert néppel azonosítják. Az azonosítás rendesen a földrajzi helyzet azonosságán alapszik, de lehetnek más okai is, így pl. szerepet játszik az etnográfiai sajátságok egyezése és ritkábban a nevek hasonlósága is. E jelenség gyökerei abban a tényben rejlenek, hogy a bizánciak az ókori történeti és etnográfiai hagyománnyal a legszorosabb kapcsolatban állnak: az antik korból közvetlenül átöröklött és meggyökeresedett képzetek és szempontok saját megfigyeléseiket és felfogásukat befolyásolják, azok irányát sokszor mintegy már eleve meghatározzák és az antik gondolatvilág forrásaiból az antik mintaképek tanulmányozása és utánzása révén újra és újra merítenek.»¹

A magyarság *Γέται*, *Γήπαιδες*, *Δᾶκες*, *Παίονες* és *Σαυρομάται* bizánci népneveit első látásra nyugodtan sorozhatjuk a földrajzi helyzet azonosságán, vagyis a történeti Magyarország s e népek ókori lakóhelyének geográfiai azonosságán alapuló archaizáló népnevek közé. A magyarság *Γέται*, *Δᾶκες* és *Παίονες* neveiről azonban közelebbit is mondhatunk. Laonikos Chalkokondyles előtt a magyarokat *Γέται*-nak Theodoros Prodromos, *Δᾶκες*-nek Anna Komnene, Theodoros Prodromos, Nikolaos Kallikles, egy XII. századi anonim rhetor és Ioannes Komnenos, *Παίονες*-nek pedig a XI. századi Nikolaos Kalliklestől egy XV. századi threnos-íróig egész sereg forrás nevezi. Ezen előzmények után Laonikos Chalkokondylesnél a következőket olvassuk a magyar nép eredetéről és nevééről: «Egyesek azt hiszik róluk, hogy régente geták (*Γέται*) voltak, a Balkán hegység tövében laktak s a skytháktól legyőzve vonultak erre a területre [= Magyarországba], amelyen most is laknak. Mások viszont azt mondják, hogy dákok (*Δᾶκες*) voltak. Én viszont nem tudnám ily egykönnyen megmondani, hogy mi is volt kezdetben ez a nemzet. Ami mindazáltal ezt a nevüket (*Παίονες*) illeti, mellyel ők saját maguk is nevezik magukat, meg az olaszok is őket, hát én szépszerével nem

¹ Moravcsik Gy., id. m. 245. l.

igen tudnám valami más néven nevezni őket» (LAON CHALK I 67₂₄—68₆). E nyilatkozatban Laonikos tudatosan a bizánciak névarchaizálásának műhelytitkaira utal: összefoglalja a magyarság Γέται és Δάκες archaizáló népneveinek addigi történetét, s arra gondol, hogy azok az írók, akik ő előtte így nevezték a magyarságot, hittek az említett antik népek s a magyarság ethnikai azonosságában. Ő ezt a hitet nem tudja aggodalom nélkül magáévá tenni, éppen ezért a magyarságnak egy harmadik archaizáló nevét fogadja el, a Παίονες nevet, mely a két néplakóhelyének közismert azonosságán kívül azért is legjogosultabb, mert maguk a magyarok is (bizonyára általa ismert latin nyelvű történeti művekben vagy oklevelekben) s az olaszok is ezt a nevet használják. Így a magyarság Γέται és Δάκες neveinek archaizáló alkalmazásában a lakóhely azonossága mellett a népeknek — a bizánciaktól vélt — ethnikai azonossága is szerepelt, a Παίονες névnél pedig (és rokonalakjainál nem kevésbbé!) magának a magyarságnak a terminológiája is alapul szolgált. Hogy azonban a Δάκες és Παίονες népnevek elsősorban a földrajzi helyzet azonosságán alapuló archaizáló népnevei a magyarságnak, azt legvilágosabban az a körülmény domborítja ki, hogy Michael Kritobulos a magyarság egészét együttesen Παίονες τε και Δάκες-nek nevezi.

A magyarság Οἰννοι és Σκύθαι neveinél az archaizálás alapja éppen úgy lehetett a régi népek s az új nép földrajzi helyzetének azonossága, (gondolhatunk akár a kaukázusi, akár a déloroszországi, akár a Kárpátok medencéjébeli hazák azonosságára), mint az ethnográfiai sajátosságok egyezése is. Egyesek az ilyen alapon archaizáló nevek közé számítják a Τοῦρκοι nevet is. Mi inkább azt hisszük, hogy egy a magyarságot alkotó népelem neve ment át Bizáncban az egész magyar nép jelölésére. Macartney is felteszi, hogy a magyarság bizánci Τοῦρκοι neve onnan ered, hogy Böles Leo a bolgár háborúban, Konstantinos Porphyrogennetos pedig «türk vendégei» útján kizárólag csak kavaroikkal találkozott,¹ s így ez a népelem szolgált az egész magyarság Τοῦρκοι elnevezése alapjául.

Találkozunk e forrásokban az archaizálás jelenségének fordítottjával, a neologizálással is. A XIV. századi Konstantinos Hermoniakos népies Ilias-átdolgozásában a trójai háborúban a Παίονες népet szerepelteti. Mármost, hogy gazdag fantáziájának ezt a túlkapását egyszerű olvasói számára élvezhetővé tegye, hozzáteszi, hogy ezek a paionok

¹ C. A. Macartney, The Magyars in the ninth century, Cambridge 1930, 112—134.

nem voltak mások, mint a magyarok (pl. HERM 76₃₀₋₃₁), kiket olvasói már jól ismerhettek.

Megemlítjük még, hogy a Magyarországra vonatkozó *Ματθαία, Μυσία, Οὐγγρία, Παυρία, Παρρωία* és *Τουρζία* országnevek a megfelelő népnevek tövéből vannak képezve, de a *Μυσία, Παυρία* és *Παρρωία* nevek úgy is felfoghatók, mint a földrajzi helyzet azonosságán alapuló archaizáló országnevek.

A források a magyarokon kívül a *Magyarországon élő más népekről* is tudnak. A kavarok már Etelközben csatlakoztak a magyarsághoz. Kazáriában — mint Konstantinos Porphyrogenetos értesült — «valami lázadás tört ki náluk az uralom ellen s miután belső háború indult meg, a régi uralom kerekedett felül s egyeseket közülük lemészároltak, mások viszont megmenekültek, és jöttek s letelepedtek a türkökkel [= magyarokkal] együtt a besenyők földjére [= Etelközbe], összebarátkoztak egymással s valamiféle kavaroknak nevezték őket» (KONST PORPH ADM 171₁₆₋₂₂).¹ A honfoglalás után a kavarok három törzse, mely a magyarság első törzseként szerepel, külön törzsfő alatt él tovább hazánkban (KONST PORPH ADM 172₃₋₇). Értesültek a bizánciak arról is, hogy miután a honfoglaló magyarok elfoglalták Szvatopluk meghasonlott fiainak országát, a maradék nép a szomszédos bolgárokon és horvátokon kívül a magyarokhoz is menekült (KONST PORPH ADM 176₁₇₋₂₅). A besenyőkre vonatkozó gazdag forrásanyagnak csak egyetlen helye mutat arra, hogy a bizánciak talán hazánk területén élő besenyőkre gondolnak. Nevezetesen megemlítik, hogy II. Géza 1150-i, szerbeket segítő seregében besenyők is harcoltak (Io KINN 107₁₇). A nyugati forrásokban szereplő sokféle középkori magyar segédnép közül a bizánciak a besenyőkön kívül csak a kalizokról tudnak. Egyik csoportjuk 1150-ben II. Géza említett seregében harcol a magyarok és a besenyők társaságában Manuel ellen. Manuel kémei «jelentették, hogy a folyó [= Tara] túlsó partján túlerőben levő sereg áll csatarendben, nemcsak odavalósi [= szerb], hanem egy szinte megszámlálhatatlan csapat magyar lovasokból s a náluk élő kalizokból, akik más vallásúak. Mert, míg a magyarok keresztények, addig ezek még mostanság is mózesi, mégpedig nem minden tekintetben keveretlenül tiszta mózesi törvények szerint élnek [= karaita vallásúak]» (Io KINN 107₁₁₋₁₆). Másik részüket a Szerémséget visszahódító Manuel áttelepíti a Száva déli partjára, egy új erődterületre: «... a császár [= Manuel] onnan átkelvén egy másik erődöt létesített, amelyben,

¹ A kavarok eredetének s a kazároktól való elszakadásuk okának kérdését «Kalizok, kazárok, kabarok, magyarok» c. dolgozatomban (Magyar Nyelv 34 (1938) 86—96., 159—168.) kíséreltem meg megoldani.

odavivén őket, sokakat letelepített azokból a szerémségi magyarokból, akiket náluk [= a magyaroknál] kalizoknak szokás nevezni (s ezek, mint már említettem, másvallásúak, mert a perzsákkal [= szeldsuk törökökkel] vallanak azonos vallási nézeteket)» (IO KINN 247₁₄₋₁₇).¹

A bizánciak értesülései szerint oláhok magyar területen először talán a XIV. század legvégén, 1391-ben szerepelnek Máramarosban. De még ekkor is csak arról van szó, hogy két testvér, *Μπαλίτζας* és *Νδράγος* vajdák — kiknek különben csak neve, méltósága és görögkeleti vallása sejteti oláh voltukat, a forrás nem!² — a máramarosi körtvélyesi Szent Mihály-monostor s a hozzátartozó hét helység templomainak kegyurai voltak (ACTA DIP II 426, 427). Magyar területen élő oláhokról csak egyetlen egy, XV. századi forrás tesz határozott említést, mely szerint Erdély lakóinak «egyik része magyar, a másik része oláh nyelvű», de ezekenek az oláh nyelvű erdélyieknek az életmódja és szokásai magyarok (LAON CHALK II 31₅₋₆). Említik ugyan, hogy Zsigmond Nikápoly felé vonuló seregében oláh vezetők is voltak, «kik a sereg kalauzolását látták el» (LAON CHALK I 64₅₋₇), de valószínű, hogy ezek havasalföldi oláhok voltak. A várnai csatában szereplő oláhok kétségtelenül a havasalföldi oláh vajda emberei voltak, akik csak útközben csatlakoztak I. Ulászló Várna felé vonuló seregéhez.³

Külföldi magyarságról a Komnenosok korabeli balkáni magyar expanzió kivül mindössze egyszer olvasunk a bizánci munkákban. II. Mohamed sokat szépített Konstantinápolyban. «De nemesak ezt tette, hanem az egész környező vidéken telepítést végzett, odatelepítve sokakat a szerbek, magyarok és bolgárok közül a maguk hazájából, másokat meg rabul ejtett s így telepített le ott» (MICH KRIT 118₂₂).

A *magyarság nyelvére* vonatkozólag kevés bizánci adatunk van. Tudjuk, hogy a kavarok megtanították a kazárok nyelvére a magyarokat is, maguk a kavarok pedig még Konstantinos Porphyrogenetos idejében is ezt a kazár nyelvet beszélték, de bírták a magyarok «másik nyelvét is» (KONST PORH ADM 171₂₂—172₃). A császári történetíró tehát még kétnyelvű nemzetnek ismerte a magyarságot. Hangsúlyozzák a források, hogy a magyarság a bizánciakhoz képest «másnyelvű nép» (MICH RHET 147₁₁). «Nyelvük egyáltalán nem hasonló egyetlen más népéhez sem,

¹ A kalizok (*Χαλίζοι*) kilétének kérdését szintén idézett dolgozatomban igyekeztem tisztázni.

² Ez a két vajda éppenúgy lehetett kisorosz (rutén) is, mint oláh, mert a kegyűrságuk alá tartozó monostor előző egyházi fennhatósága a halicsi görögkeleti egyház volt. Vö. ACTA DIP II 427.

³ Vö. Hóman, Magyar történet II³ 425.

hanem teljesen más és különbözik mind a németek, mind a csehek, mind pedig a lengyelek nyelvétől» (LAON CHALK I 67₂₁₋₂₄). Nyelvünk közszavai közül a trónörökös *οδοούμ* címében felbukkan 'úr' szavunk első személyű birtokosraggal ellátott, mélyebb hangalakú formája, a talán délszláv eredetű 'vitéz' szavunk egy Hunyadi harcaiban szereplő lovas fegyvernem *βιτέζης*, *βιτέζιδες* nevében,¹ 'deli' ~ 'dali' szavunk egy másik magyar fegyvernem *ντελίδες* nevében, s talán a 'cserge' (stragulum, Decke) szó egy türk fürdő *τεργά* nevében. Nyelvünk szókincsének méltóság, személy-, nép- és földrajzi nevekben fennmaradt szórványemlékeit az onomastikonban találja meg az olvasó.

A magyar nép jellemére, lelki vonásaira vonatkozó megfigyeléseket a bizánci irodalomban először Böles Leonál találunk. A császár azt tapasztalta, hogy a magyarság vitéz volta mellett álnok, zárkózott, barátságtalan, megbízhatatlan nép. Megbízhatatlanságát főleg kincsvágya, pénzsóvársága okozza² (LEON SOPH 957_{A-C}). Nyerészkedésből sokszor átszöknek a bizánciakhoz, annál is inkább, mert a rokonság nem erős összetartó kötelék náluk (ib 961_B). Így azután nem is bíznak Bizáncban az etelközi magyarságban: mikor a bolgárok ellen szövetségre lépnek velük, Árpád és Kusanes kénytelenek kezeseket adni a megállapodás biztosítékaul (GEORG KONT A 854₂ > THEOPH CONT 358₈₋₁₂).

Az új hazájában letelepedett magyarságnak az a gyakorlati szempontból is gyümölcsöztethető tulajdonsága tűnik fel először a bizánciaknak, hogy mennyire félnek a besenyőktől (KONST PORPH ADM 70₆₋₁₀ 13-23 74₂₋₁₃ 81₁₃₋₁₅). Bizánc még ebben az időben is számon tartja pénzsóvárságukat, mely főleg abban nyilvánul, hogy meg-megtámadják a birodalmat, ennek elmaradása fejében pedig tekintélyes pénzmennyiséget szoktak a császártól kicsikarni (KONST PORPH ADM 70₁₃₋₁₈). Később is megbízhatatlan, zavargó népségnek tartják a magyarságot. A 943-ban megkötött öt évre szóló béke megtartását csak előkelő magyar kezesek biztosítják (GEORG CONT A 917₇₋₁₀). Még 1059-ben is «zavarog» a magyarság (MICH GLYK CHRON 602₈), s megbízhatatlanságát a fenn-

¹ Vö. Miskolczy Gy., *Hadtörténelmi Közlemények* 14 (1913) 58.

² A magyarságnak később is sokat hangoztatott megbízhatatlansága és pénzsóvársága topikus jellegű: az antik néprajz barbár-jellemzésének két Bizáncban megcsontosodott és elmaradhatatlan vonása. L. pl. KONST PORPH ADM 81₁₉₋₈₂. Vö. Graf A., *Antik hatások a korai bizánci irodalom etnográfiai tudósításaiban*, *Egyetemes Philológiai Közöny* 57 (1933) 27-28. E két vonás nyilvántartása a továbbiakban főleg azért fontos, hogy megfigyelhessük, mily sokáig tartotta barbárnak Bizánc a magyarságot.

álló béke megszegésével bizonyítja (Io SKYL CONT 645₁₇). Egyre gyakrabban hangzik fel bizánci részről a megbélyegző vád: a magyarok szerződésszegők (ANNA KOM I 115₁₈₋₂₀; 1127-ben: NIK CHON HIST 24₁₁ > THEOD SKUT 194₈; 1155-ben: EPHRAIM 179₄₉; 1165-ben: NIK CHON HIST 173₈), esküszegők (Io KINN 131₄₋₅, NIK CHON HIST 196₃ > THEOD SKUT 268₂₀ ~ EPHRAIM 180₇₄, MICH RHET 142₂₂₋₂₃ 147₁₈₋₃₀, ANON VEN 179₁₄), és — még általánosabb ítélet alakjában — a magyarság törvénytelen és szerződésszegő barbár nép (Io DIOG 311₃₋₄). Többször hangsúlyozzák a források, hogy a magyarság ellensége Bizáncnak (THEOD PROD R 527₂₅₋₂₆, MICH RHET 143₃₀), mégpedig legveszélyesebb (THEOD PROD C 14₃₁) s nehezen legyőzhető ellensége (KONST MAN OR 98₂₅), melyet hol farkasokhoz (THEOD PROD E 419₇₂), hol sárkányhoz hasonlítanak (MICH CHON 226₁₄). Máskor a magyarok a perzsa kutya, a skytha párduc és a geta farkas társaságában üvöltenek (NIK KALL 327₂₁₋₂₃). Még a XIII. században is vérszomjasnak, vérontást kedvelőnek mondják a magyart (GEORG AK EPIT 13₁₈) annak ellenére, hogy korábban egyik író a magyarságot már azok közé a népek közé számítja, melyeket Manuel császár a bajkeverő és vad népek közül a bizánciak hasznára megszelídített (EUST THESS VAR 200₆₁₋₆₄).

A magyarok kegyetlen bosszúszomját jellemzi az az elbeszélés, hogy hogyan hagyták temetetlenül IV. István holttestét (Io KINN 239₂₁—240₃, NIK CHON HIST 168₁₂₋₁₃ > THEOD SHUT 256₃₋₄), kinek halálával kapcsolatban méregkeverésről esik szó (Io KINN 239₁₅₋₁₇, NIK CHON HIST 167₁₇ — 168₆). De más aljasság is előfordul a források szerint a magyarok között: 1165-ben az ostromlott Zimonyban kémek, árulók is voltak, kik éjnek idején hegynélküli nyilvesszőkön üzeneteket küldtek az ostromló görögök közé a várbeliek erejéről és terveiről (NIK CHON HIST 177₃₋₉ > THEOD SKUT 260₆₋₁₀).

Az udvari költők és szónokok Manuel dicsőítése közben sokszor gyáváknak mondják a magyarokat (MICH GLYK CARM 448₁₄₋₂₄, THEOD PROD H 748₇₉). «Készségesek a megfutamodásra» (THEOD PROD H 746₂₄), fejvesztetten, gyávaságukban egymást a vízbe ölve menekülnek át a magyarok Manuel elől a Dunán (MICH RHET 160₂₃ — 161₁₅). Máskor Manuel közeledtének pusztá hírére hazamenekülnek (NIK CHON HIST 134₃ > THEOD SKUT 242₂₉₋₃₁). Korbácsolni való, részeges, szökött rab-szolgaként állnak szemben Manuellel (THEOD PROD H 744₅₈₋₅₉). Alattomban, tolvajmódra támadnak a bizánciakra (THEOD PROD H 742₆₆), és semmiképen sem mesterei a csatarendnek, harchoz és harci fegyverekhez nem értenek (EUST THESS OR 35₁₃₋₁₄). Irtóznak a vasbuzogánynak még a látásától, sőt nevétől is, amióta a bizánci sereg egyszer «ilyen

vasvesszőkkel» verte meg őket, kiket pedig vaspáncélzatuk minden más fegyverrel szemben sebezhetetlenné tett (EUST THESS OR 35₂₂—36₁₄).

Andronikos Kontostephanos csata előtt katonáihoz intézett buzdítóbeszédében összehasonlítja a bizánci katonákat a magyarokkal: «Nem is említem, hogy amennyivel felette állunk a barbároknak ékes-szólásban és műveltségben, szóban jártasak és gondolkodásban gyakorlottak lévén, épp annyival felülmúljuk őket a hadvezetés mester-ségében s harci módszerekben» (NIK CHON HIST 201₉₋₁₂ > THEOD SKUT 270₂₀₋₂₅). Vadállatokhoz hasonlítja a magyarokat, melyek a támadóktól megijednek, de a tőlük féltőket készek széttépni (NIK CHON HIST 200₂₀₋₂₄ > THEOD SKUT 270₁₇₋₁₉).

A bizánci íróknak a fenti jellemzésekben megnyilvánuló elfogultsága miatt fontos kiemelnünk másrésről azt, hogy már az Árpádok korában is észrevették Bizáncban a magyarság karakterének néhány értékes emberi vonását is. Theophanes patrikios 934-i békeközvetítő útjának leírásából kiérződik a bizánciaknak az a megfigyelése, hogy a magyaroknak már ekkor is volt érzékük a szellemi és lelki kiválóságok iránt. Nem voltak durvalelkűek (GEORG CONT A 914₁₋₂). Reális politikai érzék mutatkozik a magyarokban, amidőn a bizánci befolyástól való féltükben nem akarják a Manuel rokonává lett IV. Istvánt királyukul elfogadni (NIK CHON HIST 166₁₀₋₁₈). A magyar nép függetlenségszeretetét ezekkel az eseményekkel kapcsolatban többször is kiemelik forrásaink. A későbbi II. László Bizáncban nem nősült Manuel családjából, mert az ilyen házasságot a hazájába való visszajutás akadályának tekintette (NIK CHON HIST 165₁₇₋₂₀ > THEOD SKUT 254₂₄₋₂₅) s teljes joggal, mert a magyarok, amikor Manuel II. Géza halála után követeket küldött hazánkba, hogy IV. István trónrajutását elősegítse, hallani sem akarnak róla: nem előnyös számukra, hogy egy, a császárral rokonságba került férfiú legyen az uralkodójuk (NIK CHON HIST 166₁₃₋₁₇ > THEOD SKUT 255₅₋₉). Még a magyar ellenzék is csak a Bizánctól családilag független II. Lászlót hajlandó III. Istvánnal szemben ellenkirálynak megválasztani. (NIK CHON HIST 167₄₋₆ > THEOD SKUT 255₁₆₋₁₉). Kiemelik a források egy előkelő zimonyi lakos tettét, aki, hogy feleségét egy görög katona erőszakosságától megmentse, megölte hitvesét (NIK CHON HIST 176₁₂₋₂₄ > THEOD SKUT 260₁₋₆). Megtudjuk azt is, hogy a magyarok III. Béla uralkodása elején a náluk megforduló bizánciakkal szemben vendégszeretők, szívesek, barátságosak voltak (EUST THESS OR 35₂₈—36₃).

Ez az ellenséggel szemben tanúsított tárgyilagos pártatlanság csak látszólag teszi elfogultalanná azt a hosszabb általános jellemzést, mely

Bölcs Leo részletes jellemzése mellett egyedülálló az Árpádok korában. «Jólovú, jófegyverű nép, vasat viselő, páncélos, Ares megszállottja, megszámlálhatatlan tömeg: nép, mely sokaság dolgában meghaladja a tenger fővenyét, vitézsége és harcban való jártassága felülmúlja a triballsokét, a dákokét s a gepidákét, vakmerőség terén legyőzhetetlen, merészsége verhetetlen, harcban ellenállhatatlan, önálló, szabad, emelt fővel járó, szabadságszerető, a maga ura.» (KONST MAN OR 92₂₅₋₃₀). «A földkerekség egyik uralkodójának sem szokott adót fizetni, minden időben féktelen és önfejű volt: mert számuk nagyobb, mint a mezők fűszálaié, kezük harcratermett, mindnyájan lándzsát hordoznak, nehéz-fegyverzetűek, ércpáncéllal borítottak: s csillámló sisakjukról éig hatol a fény; lovuk is tüzes és nemes; nagy bennük a harci virtus és a hév. S bizony volt idő, amikor e megszámlálhatatlan népnek a híre széltében rémületet keltett s mint szövetséges is félelmes volt» (ib 92₃₉₋₄₆). A hízelgő udvari szónok mindezt csak azért domborította ki, hogy a végén annál csattanósabban dicsőítesse a hódító Manuelt: most megváltozott a helyzet, a vakmerő magyarok gyávákká lettek s behódoltak Manuelnek (ib 92₄₇₋₄₉). Kétségtelen, hogy a jellemzés ezzel sokat veszít értékéből, s hogy a rhetor topikus elemeket is használ (vö. Hom. II. II 457, XIII 341, XIX 396 és Od. XIX 108). Mégis az egész jellemzés elárulja a magyarság reális ismeretét, hiszen elemeit e kor más íróinál is föllelhetjük. A magyarság, ez a nyugati népek között központi helyzete révén oly fontos nép (Io KINN 214₂₁₋₂₃), igen gazdag (ANNA KOM II 258₁₉), s mérhetetlenül nagyszámú (THEOD PROD H 742₅₁). És ez az «igen nagy nép» III. Béla korában «régi hírnevét túlszárnyalja s terjeszkedik régi határain kívül» (EUST THESS OR 35₁₁₋₁₃). Ime, a III. Béla korabeli balkáni magyar terjeszkedés visszhangja itt is felbukkan!

A vegyesházi királyok korában már realisabb képük van a bizánciaknak a magyarság karakteréről. Ebben a korban már a közös ellenség, a török felé fordul a görögség ellenszenve. Így a magyarság jellemzése ebben a korban már jóval elfogulatlanabb, mint az előzőben. Továbbra is barbároknak nevezi ugyan a magyarokat az egyik író, de az esemény, mellyel kapcsolatban ezt teszi, még az előző korra, a XIII. század közepére utal. Nevezetesen Ioannes Dukas Batatzes császár, miután a kisázsiai barbárok körében térített, átkelt Európába «s a szerbek, olaszok, magyarok és a hasonló barbárok uralma alatt álló városokat és falvakat térítgette» (GEORG PEL 208₃₄ — 209₁; vö. ib 231₁₋₃). Ettől kezdve azonban a források egyetlen egy helyen sem nevezik a magyarságot barbárnak. A török támadásai miatt a görögség rászorul az erős északi nép támogatására; s ez a tény lassan kiszorítja az irodalomból a magyarság

addigi, jórészt ellenszenves képét. Az utolsó kedvezőtlen vonás, melyet az egyik szerző még ösztönösen kiemel a magyarság jellemében: a nyers kegyetlenség. Amikor ugyanis V. Ioannes Palaiologos hazánkban járt s szövetségesként egy magyar csapatot vitt magával birodalmába, egyes bizánci körök félték őket beengedni a városba nyers kegyetlenségük miatt (DEM KYD MI 1004_A). Másrészt azt is megemlítik a források, hogy a magyarok itt-ott sötétebb eszközökhöz is folyamodtak, így pl. V. Lászlót Hédervári Lőrinc nádor mérgezte meg (LAON CHALK II 188₅₋₇). Mikor pedig III. Frigyes szabad átvonulást és élelmezést kért a magyaroktól tervezett török hadjárata céljára, a magyarok félvén, hogy győztes visszatérése esetén felforgatja Magyarországot, állítólag kedvező választ adtak ugyan Frigyes követleinek, de hazatérésük közben bérgyilkosokkal megölték őket (LAON CHALK II 189₁₈₋₂₁).

A török háborúk során az addiginál részletesebb képet kapunk a magyarságról. «Fegyvereik tekintetében s életmódjuk egyes szokásaiban hasonlítanak a németekhez, mert hajlanak az elpuhultabb életre, mint ahogyan állítólag a franciák és a németek is. Vallásos hitük ugyanaz, mint a rómaiaké. S ez a nemzet bátor s a harcokra megfelelő merészséggel rendelkezik.» (LAON CHALK I 67₁₅₋₁₉). A magyarok még a török elismerését is kivívták vitézségükkel ebben a korban. I. Bajazid szultán a franciákkal együtt «a földkerekség népei közül a legderekabb nemzetnek» mondja őket (LAON CHALK I 144₆₋₇). Azt is megtudjuk, mi indítja a magyarokat erre a vitézségre s dicső haditettekre. A várnai csatában Hunyadi egyik irigye biztatja I. Ulászlót: «vigyen véghez olyan tetteket, amelyeket megdícsérhetnek asszonyaink s a városaink polgársága» (ib II 106₂₁₋₂₂). Arra, aki tétlenül vár, «gyalázat hárul az utódok előtt» (ib 107₁₋₂).

Ismételten kiemelik a források a magyarok bátorságát. 1396-ban Zsigmond serege, — tehát benne a magyarok is — noha nem zsoldos sereg, «a legnagyobb örömmel, nemes lélekkel s bátor indulattal» menetel Nikápoly felé (GEORG PHRAN CHRON 59₅₋₁₀ = [64₂₋₃]). Mégis egy egészen furcsa pletykát közöl a nikápolyi csatában tanúsított maguktartásáról az egyik népies forrás: «Azt is mondják, hogy . . . ha a magyarok hajlandók lettek volna harcba bocsátkozni, mint ahogyan a franciák, megnyerték volna az ütközetet, csak hogy irigységből nem mentek segítségükre» (HIST TURC 16^v). A várnai csata előtt is a magyarok «örömmel, merészséggel s bátorsággal, bizakodva állottak ott» (GEORG PHRAN CHRON 198₃₋₄ [= 196₈₋₉]). A csatáról szóló két költemény mindvégig a legnagyobb csodálat hangján dicséri a magyarok haláltmegvető, önfeláldozó bátorságát (CARM VAR C 22₁₁ 28₀₅₋₀₆ 32₇₂ 34₉₀ 44₄₇—46₆₃).

CARM VAR K 29₉₈₋₉₉ 33₆₈ 35₈₇ 45₄₂—47₅₈). A magyarság «igen harcias» népnek számít (MICH KRIT 109₇, vö. HIERAX 250₅₈). 1526-ban a Szulejmántól elfoglalt Pétervárad vitézei inkább meghaltak, mintsem hogy meghódoltak volna a török előtt (EKTH CRHON 73₁₇₋₁₈).

Összegezve azt az általános jellemzést, melyet a forrásokból a magyar nép jellemére, lelki vonásaira nézve összeállíthattunk, hangsúlyoznunk kell ezt a tényt, hogy a bizánciaknak ez a képe a magyarságra nézve az Árpádok korában nem volt kedvező. Sokkal több rossz, mint jó tulajdonságát látták. Ennek pedig igen egyszerű okai vannak. Az Árpádok uralmának négy évszázada folyamán Bizánc a magyarsággal legtöbbször mint ellenséggel került érintkezésbe. Ez a körülmény még a tárgyilagosságra törekedő történetírókat is befolyásolta, s még sokkal inkább az egyes bizánci császárok, különösen Manuel udvari költőit és szónokait, kik a panegirikus műfaj előírta túlzó eszközöket felhasználták az ellenség befekettetésére. E mellett — mint láttuk — a görögség a középkor folyamán is megőrizte az emberiség szemléletében azt az antik nézőpontját, mely szerint az emberiség két részre oszlik: görögökre és barbárokra. S a középkori görögség világszemléletében a barbárságnak ez az antik korból örökölt fogalma még gazdagabb lett elitélő fogalmi jegyekben.

Miután áttekintettük a bizánciak megfigyeléseit a magyarság ethnikai jellegéről és népjelleméről, a következőkben azt a képet igyekezünk megrajzolni, amelyet Bizánc a *magyarság életmódjáról* alakított ki az Árpádok, majd a vedyesházi királyok korában.

Fentebb már láttuk, hogy Bölcs Leo a magyarokat a bolgárokkal együtt a Σκωθικά ἔθνη közé sorolja, melyek szerinte «dologtalan, általában véve nomád életet élő népek» (LEON SOPH 956_D = 42. §.). A «dologtalan» jelzőt itt valószínűleg keresztény bizánci nézőpontból használja, mert máshol meg elismerően említi, hogy a türk nemzet «munkát s fáradalmakat derekasán elvisel, tűri az égető meleget és fagylaló hideget, s nomád életéből következő egyéb nélkülözéseit a szükségeseknek» (LEON SOPH 957_B = 45 §.).¹ Háború beálltaig nemzetségek és ágak szerint szétszórtnak nomadizálnak, lovaikat legeltetve (ib 960_A). A méneseket táplálék-nyerés és a sokaság látszatának keltése miatt tartják (ib 957_B). Tipikus lovasnomádok tehát, lovon növekednek fel, jőfor-

¹ A barbár népek jellemzésénél megint szinte iskolásan kötelező topos Bizáncban a hideg és meleg tűrése. Vö. Graf A., id. h. 33. l.

mán le sem szállnak lovaikról (ib 961_A). Ez a nomád életmód, mely a már christianizált bolgárokkal szemben jellemzi őket (ib 960_D), tette lehetővé a magyarok számára azt, hogy 837-ben a dunai bolgárok hívására kazáriai hazájukból oly hirtelen ott tudtak teremni az Aldunánál (GEORG CONT A 818₁₅₋₁₉). Az etelközi magyarság a bizánci-bolgár háború idején még ajándékokkal harcra bérelhető nomád nép. Céljuk a zsákmányolás mellett a pénzszerzés: a foglyul ejtett bolgárokat megvásároltatják megbízójukkal, Böles Leóval (GEORG CONT A 853₂₂—854₁₇ > PS SYM 701₂₃₋₂₄, GEORG CONT B 27₂₀—28₁ > THEOPH CONT 358₈—359₄ > IO SKYL 255₃—256₁ > IO ZON HIST 442₁₇—443₁₅). A mai hazájában megtelepedett magyarságnak volt még egy érdekes, intézménnyé vált szokása. Konstantinos Porphyrogenetos értesít bennünket arról, hogy a magyarok még az ő korában is követeket küldenek időről-időre a Keletre, Perzsia területére telepedett magyarokhoz, meglátogatják őket s tőlük válaszokat is hoznak (KONST PORPH ADM 171₁₋₆).

A bizánciak a magyaroknak új hazájukból bizánci vagy más területre intézett portyázó becsapásait vagy tisztán pusztító, vagy pénz- és zsákmányszerző jellegűnek ítélik, s azok a kifejezések, melyeket e hadivállalkozások leírásaiban használnak, mind arra vallanak, hogy a magyarok életmódját megtelepedésük ellenére még mindig nomádnak tartják; így pl. egy, talán 917-i támadásuk kapesán (MIR GEORG 20₁₈—21₁: *καταλυμῆσθαι . . . πορθῆσαι*). 922-ben a pápától szorongatott Alberich marchio hívására betörték Itáliába, egész Etrúrián végigszánguldottak, s gyermekeket és asszonyokat s ami mást csak el tudtak vinni, Magyarországra hurcoltak. Később minden évben hosszú időn át zsákmányolva zaklatták az itáliaiakat (CHRON PAP 412_A: *κατέδραμον . . . ληστεύοντες*). 934-ben végigzsákmányolták egész Thrakiát (VITA LUC 461_A: *καταπρεχόντων*). A békekötés és a foglyok kiváltása tetemes anyagi áldozatokba került a császárnak (GEORG CONT A 913₁₆—914₅, GEORG CONT B 60₁₃₋₂₁ > THEOPH CONT 422₂₀—423₇). Ugyanez tűnik ki a 943-i portyázás leírásából (GEORG CONT A 917₆₋₁₀, GEORG CONT B 62₅₋₈ > THEOPH CONT 430₂₂—431₃), valamint a 959-i (THEOPH CONT 462₁₉—463₇ > PS SYM 756₁₋₇) és a 961-i támadás jellemzéséből is (THEOPH CONT 480₁₇). Nomád módra szánguldoznak, zsákmányolnak és hadifoglyokat is csak azért ejtenek, hogy kiváltásuk révén pénzhez jussanak. Tehát ezeknek a bizánci területen való kalandozásoknak a célja mindig a zsákmányszerzés volt (IO ZON HIST 484₈: a *ληϊζόμενων* kifejezés azt mutatja, hogy ezt már a magyarok rendes szokásának tekintik). Éppen ezen életmódjuk miatt «nomád skythák»-nak nevezi az egyik forrás a 961-i támadás kapesán a magyarokat (VITA ATHAN I 23₃₀ II 29₅₋₇).

967/8-ban, Nikephoros Phokas uralkodása harmadik esztendejében a magyarok még mindig ezt a zsákmányoló hadi életmódot folytatják (Io SKYL 372₅₋₇ > Io ZON HIST 512₁₈—513₁). Ez utóbbi év eseményeivel kapcsolatban egy olyan jellemző tábori tivornya leírására bukkanunk, amilyent a nyugati krónikák is feljegyeztek a magyarokról. A Svjatoslav-féle hadjáratban az oroszok, bolgárok, besenyők és magyarok szövetséges serege, látva Bardas bizánci hadvezér óvatosságát, elbizakodik. Szétkószálnak, gondatlanul, őrség állítása nélkül táboroznak «italozás és tivornyázás, sípszó, zene és barbár tánc mellett töltve az éjszakát» (Io SKYL 385₁₀₋₁₂). Képzeltető, hogy ebből a mulatozásból a többi szövetséges társaságában őseink is kivették a részüket. Nemcsak nyugaton, hanem keleten is rémei voltak a kalandozó magyarok a jámbor szerzeteseknek. A 900-as évek legvégén athosi szerzetesek akarták felkeresni a Makedóniában táborozó II. Basileios császárt. «Elindultukban hát . . . olyan ijesztő dolog éri őket, amilyent nem is sejtettek s váratlan veszedelembé kerülnek, a szárazföldön szenvedvén akkora hajótörést, amilyen tengeren szokta érní az embert. Mert türkök kezébe esvén — mégpedig olyanokéba, kik nem is voltak ellenségek, hanem fegyverszünetet kötöttek a nagy császárral, s az ő fegyverétől félve tartották fenn a számukra nem kedves békét, — éppúgy zsákmányukká lettek, mintha ellenség kezébe kerültek volna. S ezeket aztán akárcsak valami békeszegőket levetkőztették éppen ezek a velük szemben szerződészegők, s alaposan halálra rémítvén őket, meztelenül hagyták ott az út kellős közepén . . .» (VITA ATHAN I 92—93, II 72₁₂₋₁₇). Ime a Balkánon kószáló magyarok tréfája a jámbor szerzetesekkel!¹ Így azután nem csodálkozhatunk azon, hogy nem is egy tudósítás egy színvonalra helyezi őseinket a nomád, zavargó besenyőkkel (MICH ATT 66₂₀₋₂₂, MICH GLYK CHRON 602₈₋₁₀), majd később a kúnokkal (ANNA KOM II 240₁₃). Még az 1127-i támadásnak is zsákmányoló jellege van. Belgrádból építőkövet visznek haza a magyarok, Szófiát pedig kifosztják (NIK CHON HIST 24₉₋₁₁, ahol a szövegben Belgrád helyett tévesen Baranes van). Sőt még az 1165-i támadás kapcsán is azt látjuk, hogy a magyarok nomád módra portyáznak a Dunától délre (NIK CHON HIST 173₉₋₁₁ : κατέτρεχον . . . λείαν . . . ἤλασαν).

A magyarság életmódjának néhány más, a folytonos hadakozással kapcsolatos vonását is megfigyelik a bizánciak. Észreveszik, hogy tavasszal, áprilisban szeretnek portyázásra indulni (GEORG CONT A 913₁₇

¹ Lehetséges azonban az is, hogy ezek a forrásban szereplő türkök nem magyarok, hanem vardarióták voltak. Vö. Moravcsik Gy., A magyar történet bizánci forrásai 141. l.

917₆ > Ps SYM 746₁₋₅ 748₁, GEORG CONT B 60₁₄ 62₅ > THEOPH CONT 422₂₁ > Io SKYL 316₁₋₂, THEOPH CONT 430₂₂ 462₂₀ > Ps SYM 755₂₃—756₁), vagy legkésőbb nyár eleje táján (NIK CHON HIST 24₈ > THEOD SKUT 194₄₋₅ ~ EPHRAIM 164₄₇). Ismerték a magyaroknak egy másik szokását is, hogy t. i. ellenségeik holttestére földhányásból dombot emelnek. Többször említik a Dénes ispán emelte görög-dombot (Io KINN 259₁₉₋₂₄ 271₂₀—272₁, NIK CHON HIST 199₁₀ > THEOD SKUT 270₃₋₅). Ezekkel a harcokkal kapcsolatban többször hallunk a magyarok virtuskodásáról: 1165-ben az ostromlott Zimony falairól a magyarok harc közben gúnyosan gyalázták az ostromló bizánciakat (NIK CHON HIST 175₁₋₄), néhány előkelő magyar pedig a vár egyik mellvédjére kiállva meztelen kardjával fenyegette az ostromlókat, jelképesen egyelőre csak a levegőt vagdalva, s nagyhangon kiáltozva (NIK CHON HIST 175₂₄₋₂₇). Egy várbeli asszony pedig a falról hamut szórt az ostromlókra, s szoknyáját felemelve mutogatta magát az ostromlóknek, miközben varázsszavakat mormolt: így akarta a bizánciakat «valamiféle varázslattal megkötözni» (Io KINN 246₂₋₁₀). A mágikus *δεῖσις* e babonájával egyébként a magyar krónikairódalomban is találkozunk.

A magyarság foglalkozását illetően a bizánciak értesítéseiben nyomát találjuk a földművelésnek (MICH RHET 176₁₆₋₁₇: rozstermelésre céloz), az állattenyésztésnek (Io KINN 134₈₋₉ 260₁₇₋₁₈, THEOD PROD E 419₈₃₋₈₄, MICH RHET 147₁₂₋₁₅), a kereskedelemnek, mégpedig a Balkánra is kiterjedő külkereskedelemnek (NIK CHON HIST 24₁₆₋₁₈ > THEOD SKUT 194₁₁₋₁₃), sőt közvetve az iparnak is (Io KINN 245₂₁₋₂₂). IV. István megmérgezésével kapcsolatban a seborvoslásnak a nyoma is felbukkan (NIK CHON HIST 168₃₋₄: *τὸ ἐπίθεμα τῆς τομῆς* = sebkötés; > THEOD SKUT 256₂). A magyar viselet és kalap ismerete is felbukkan egy magyar fogoly ruházatának leírásában (NIK CHON HIST 177₁₀₋₁₃ > THEOD SKUT 260₁₁₋₁₅).

A források a vegyesházi királyok korából is feljegyezték a magyarság életmódjának néhány vonását. Egyik szerint a csehek öltözete teljesen hasonló a magyarokéhoz (LAON CHALK I 124₉₋₁₀). Míg a törökök fejüket majdnem teljesen kopaszra borotválják, addig «a magyarok hajviselete nagyon csinos» (LAON CHALK II 137₁₅). Hadviselés közben még ebben a korban is részben a zsákmány- és fogolyszerzés szempontja vezeti a magyarságot. A várnai csata előtt, «fosztogatva Bulgária falvait és várait» (EKTH CHRON 8₂₀₋₂₁ > MAN MAL 398), beveszik és kifosztják Kalliakra várát (LAON CHALK II 98₁₈₋₂₀). Ezért azután keresztény és bizánci nézőpontból meg is róják Várna előtti viselkedésüket. «Meghódolt hát nekik [t. i. Bulgária]: mert hatalmukba kerítették

tétlenkedve, részegeskedés és féktelenkedés közepette, naponta rabolva és pusztítva a keresztényeket» (EKTH CHRON 8₂₁₋₂₃; még erősebb kifejezésekkel MAN MAL 398). Rossz néven veszik tőlük azt, hogy a már török hódoltságban élő keresztények területét (MAN MAL 398) kiméletlenül élelmezési és felvonulási területnek használják fel. Mátyás Sehabseddin elleni győztes háborúja is azzal végződik, hogy a Szávától délre pusztítja a szultán területeit s 20.000 hadifoglyot (σκληραία!) ejt (HIST TURC 75^v). A várnai csatával kapcsolatban a források részegeskedéssel vádolják a magyarokat, illetőleg I. Ulászlót és erre vezetik vissza Ulászló halálát s így a csata elvesztését is. «Mert nagy jókedvében és részegségében vágdatni kezdvén — szokásuk ugyanis bort inni és lerészegedni —, így hát részegségből indult neki, bizakodva abban, hogy a nép szeme láttára könnyű zsákmánya lesz [t. i. a szultán]». (EKTH CHRON 10₈₋₁₁; nem beszél a magyarok, hanem csupán I. Ulászló részegségéről MAN MAL 398, HIERAX 261_{08-09 12 19}). Lehet, hogy ezekben a török időkből származó forrásokban a borivás elítélésében már mohamedán szempontok érvényesülnek. Egyik író a mohácsi csata elvesztését is a magyarok részegségével indokolja: «mert részegen indultak harcba, azt remélvén, hogy kész zsákmányuk lesz» (EKTH CHRON 74₄₋₅).

Annak elbeszélésével kapcsolatban, hogy a mohácsi vészt követő időben Szulejman bevette s felégette Budát — mint már láttuk —, a források kiemelik a királyi vár szépségét, melynek még a hódító szultán is megkegyelmez. Az ország művészi élete ismeretének egy másik nyoma is felbukkan ezzel kapcsolatosan. Nevezetesen Szulejman ekkor «elvitt két bronz szobrot is, melyek a magyar királyéi voltak» (MAN MAL 432).

A *magyarság vallására* vonatkozóan is találunk a forrásokban néhány megjegyzést. Bölcs Leo a magyarok és a bolgárok etnikai hasonlóságáról szólva kijelenti, hogy a magyarok jellemvonásai «a bolgárokétól csak abban különböznek, hogy amikor ezek [= a bolgárok] a keresztény vallást fölvtették, röviddel rá a római erkölcsök hatása alatt megváltoztak s hitetlenségükkel levetkőztették vadságukat és nomádságukat is» (LEON SOPH 960_B = 61. §). Az etelközi magyarságot tehát a vallás szempontjából még ez a «hitetlenség» jellemzi. A bizánci-bolgár háborúban a magyarságot mintegy Krisztus «küldte végrehajtó hatalom gyanánt, hogy a keresztény rómaiak [= bizánciak] a keresztény bolgárok vérével készakarva be ne főccsentsék magukat» (LEON SOPH 956_D = 41. §). A császár jól tudja tehát, hogy az etelközi magyar-

ság még pogány. Az új hazában megtelepedett magyarság még 956 táján is «barbár tévelygésben» él (Io SKYL 328₁₄), de ugyanakkor Magyarország a Gyula uralma alatt álló részén — a Maros két partján — már terjedni kezd a bizánci kereszténység. Ennek a missziónak a megindulása így történt: «... a türkök [= magyarok] ... szüntelenül pusztították a rómaiak [= bizánciak] területét, míg csak vezérük, Bulcsú színleg a keresztény hit felé hajolva, Konstantinápolyba nem jutott. Megkereszteltetvén, Konstantinos császár lett a keresztapja és a patrikiosi méltósággal megtiszteltetvén, sok pénz uraként tért vissza hazájába. Nem sokkal utóbb Gyula is, aki szintén a türkök [= magyarok] fejedelme volt, a császári városba jön, megkeresztelkedik s ő is ugyanazon jótéteményekben és megtiszteltetésekben részesül. Ő magával vitt egy jámborságáról híres, Hierotheos nevű szerzetest, akit Theophylaktos Turкия [= Magyarország] püspökévé szentelt s aki odaérkezvén a barbár tévelygésből sokakat kivezetett a kereszténységhez. Gyula pedig megmaradt hitében, ő maga nem intézett soha betörést a rómaiak [= bizánciak] területére és az elfogott keresztényekről sem feledkezett meg, kiváltotta azokat, gondja volt rájuk és szabaddá tette őket»¹ (Io SKYL 328₂₋₁₈; kivonatos alakban Io ZON HIST 484₇₋₁₇). A marosvidéki térítés tehát már jóval Szent István fellépése előtt jelentős eredményekkel járt, s megvetette hazánkban a keleti egyház befolyásának alapját. Folytatta ezt a munkát Szent István is, ki Veszprémben szervezett monostort (TYP VES 15₂₋₃).

Természetes, hogy a bizánciak figyelme mindig arra irányult, milyen helyzetet foglal el a keleti egyház a már keresztény magyarság életében? A katolikus magyarság sorsa csak később, a török harcok idején érdekli őket. Hazánk déli határvidékén már Szent István uralkodása alatt hallunk egyházi szervezetről. II. Basileios császár 1020 táján elrendeli, hogy a barancsi püspök egyéb helységek mellett Barancsban és Szendrőben 15—15 klerikost és ugyanannyi paroikost, a belgrádi püspök Belgrádban és más városokban 40—40 klerikost és ugyanannyi paroikost, a Szerémség püspöke pedig egyházának «egész területén 15 klerikost és 15 paroikost tartson» (BAS NOV 43₁₇₋₂₅). Ez a három püspökség: a barancsi, belgrádi és szerémi az egész XI. és XII. században tovább virágzik (NOT EPISC A 257₂₂₅₋₂₃₀, NOT EPISC B 257₁₃₋₁₆). 1164-ben Manuel császárt a Szerémségben a papság és a föld népe ünnepelesen, görög egyházi énekek éneklésével fogadta (Io KINN 221₂₋₉).

¹ Moravcsik Gyula fordítása: Szent István Emlékkönyv, Budapest 1938. II. 392—394. l.

A következő évi békekötésnél Manuel III. István békekövetsége előtt hangsúlyozza: azért köt szívesen békét a magyarokkal, mert keresztények (Io KINN 248₁₅₋₁₆).

Érdekes megfigyelnünk a görög egyház terjeszkedését a Havasalföldön és hazánk keleti részén. A Havasalföld, *Ὀγγροβλαχία*, — mint láttuk — politikailag magyar befolyás alatt állott. 1359-ben Sándor havasalföldi vajda kérésére a konstantinápolyi patriarcha és a zsinat a császár jóváhagyásával Hyakinthos addig vitzinei metropolitát nevezi ki *Ὀγγροβλαχία* metropolitájává. Halála esetére újból a zsinat jelöli majd ki utódát. Inti a patriarcha Sándor vajdát, maradjon továbbra is hű, hogy Ungrovlachia egyháza a konstantinápolyi egyetemes egyház fennhatósága alatt maradjon (ACTA DIP I 171). A magyar fennhatóság alatt álló Havasalföld tehát ügyes fogással Bizánc felé fordul, hogy előbb egyházilag, majd azután politikailag függetlenülessen hazánktól.¹ «Később . . . két metropolita volt Ungrovlachiában, mégpedig az egyik Nikomedeia érseki helytartója, s az egész Magyarország és Plagenai vezetője címet viseli, a másik viszont az Ungrovlachia szörényi részének metropolitája címet viseli, s Ameseia érseki helytartója» (NOT EPISC D 634₁₁₁—632₁₁₂, vö. 637₃₀₃). Tehát 1401-től kezdve a Havasalföld főmetropolitájának egyházi főhatósága már a magyarországi görög egyházra is kiterjed (ACTA DIP II 647). A keleti egyház Magyarországon is tért hódít. 1391-ben két testvér, *Μπαλίζας* és *Νδράγος* vajdák, mint a máramarosi körtvélyesi Szent Mihály-monostor kegyurai közvetlenül Antonios konstantinápolyi patriarchától kérik, hogy a monostort, melyhez hét helység (a többi között pl. Ugocsa és Csicsóvár) tartozik, tegye stauropégiává. A patriarcha teljesíti kérésüket, vagyis a monostort kiveszi a helyi egyházi főhatóság, a halicsi egyház (ACTA DIP II 427) hatásköre alól s közvetlenül a maga joghatósága alá rendeli. A monostor élére Pachomios szerzetest állítja, hogy a hét helység templomait, papjait s egyházi ügyeit vezesse (ACTA DIP II 426).

Ha mindezekhez a közlésekhez, amelyek — mint láttuk — csak a magyarországi keleti egyház sorsával foglalkoznak, hozzávesszük az egyik forrás közlését, mely szerint a magyarság «vallása azonos a rómaiakéval», azt látjuk, hogy Bizáncban tudomásul vették ugyan, hogy a magyarság kereszténnyé lett, de az a tény, hogy túlnyomó többségében római katolikussá lett s csak kisebbségében görögkeleti-ivé, nem érdekelte őket közelebbről. Világosan csak annyit látunk,

¹ A havasalföldi görög egyház szervezkedésének részleteit ezúttal mellőznöm kellett.

hogy amikor a mohamedán törökség áradata a keleti kereszténység központját, Bizáncot elsőpréssel fenyegeti, a nagy veszély kitágítja a bizánciak addigi merev látókörét. Az európai népek, s köztük a magyarság nem barbárok többé, csak a török az, s nincs többé latin és görög egyház, csak «külső keresztények» (*οἱ ἐξώθεν Χριστιανοί*) vannak a szorongatott Bizánc körül, akik közül elsősorban a magyarok segítségére számítanak (THREN 178₈₉, GEORG PHRAN VULG 1061_D 1063_A). Így lesz Bizánc történetének végén a magyarság a kereszténység képviselője a törökkel szemben (HIST TURC 40^v 42^v 43^r 46^v 47^r 47^v).

A magyarság szervezetébe, állami életébe a lebediai tartózkodás idején nyertek először bepillantást a bizánciak. A magyaroknak akkoriban hét törzsük volt. Fejedelmet még nem választottak, hanem valamiféle vajdák kormányozták őket (KONST PORPH ADM 168₁₁₋₁₆). Mivel ekkor a magyarok «a kazárokkal együtt éltek», alapos az a gyanú, hogy ezek a vajdák a kazár hatalom exponensei voltak körükben.¹ Árpád etelközi fejedelemmé választásánál azonban a kazároktól már csak az ösztönzést kapták a felavatás szokásával együtt, magát a választást már a magyarság foganatosította a saját kebelében demokratikus, szinte szavazati úton, az alkalmasság elve alapján (KONST PORPH ADM 170₉₋₁₆). A magyarság népi szervezetét a fejedelmválasztás után Bölcs Leo jellemzi. A magyarság egyetlen fő uralma alatt áll, s félelemkeltés és büntetés a kormányzás eszköze (LEON SOPH 957_B). A kazár befolyás ekkor már teljesen megszűnt: az etelközi magyarság már Bizánc felé orientálódik (LEON SOPH 964_B). A bizánci-bolgár háború idején Árpád és Kusanés a magyarság két feje: ők kötik meg a szövetséget Bölcs Leo követével (GEORG CONT A 853₂₃—854₁).

Amikor Konstantinos Porphyrogennetos személyesen ismerkedik meg bizánci magyar vendégei révén a magyarság szervezetével, a fejedelmnek Árpád idejében még oly erős központi hatalma már meggyöngült. Régi tekintélyének egyetlen nyoma az, hogy a magyarok Árpád fejedelemmé választása óta egészen a császári író idejéig Árpád nemzetségéből választják Magyarország fejedelmét (KONST PORPH ADM 170₁₇₋₁₈ 174₁₆₋₁₇). De a magyarok nyolc törzse már nem engedelmeskedik fejedelmének (KONST PORPH ADM 174₁₂₋₁₃). Konstantinos és Romanos, mint társuralkodók hivatalos leveleiket a magyarok fejedel-

¹ Vö. G. Iljinskij, *Byzantinoslavica* 2 (1930) 100—7. és Deér J., *Pogány magyarság, keresztény magyarság* 47—49. l.

meihez intézik (KONST PORPH CER 691₂ 4). Ugyanakkor, amikor az Árpád-nemből való fejedelemnek még a nevét sem tudják Bizáncban, jól ismerik Bulcsú magyar vezért s mellette Gyula territoriális uralkodót (μέγας ἄρχων: Io ZON HIST 484₉₋₁₁). Úgy tudják, hogy a kavarek három törzsének is van egy külön fejedelme (KONST PORPH ADM 172₅₋₇). Mindez arra vall, hogy Konstantinos Porphyrogennetos uralma idején a fejedelem korábbi egységes központi hatalmát kikezdték a gyulák és a harkák, akik bírói szereppel járó vezéri méltóságukat (KONST PORPH ADM 174₁₈) felhasználva, territoriális uralom megteremtésére törek s tekintélyüket ügyes politikával a Bizáncban nyert patrikioszi méltóság révén is növelték (Io SKYL 328, > Io ZON HIST 484₁₃). Világosan látja Konstantinos császár a magyarság államszervezetének törzrendszerét is. A törzsek elnevezésére műszóul a γερεά-t használja (KONST PORPH ADM 168₁₂ 172₄ 5 6 9 11 174₁₂ 17 19). A magyaroknak nyolc törzsük van (174₁₂). Ezek közé számítja a kavaroknak a kazároktól elszakadt három törzsét is úgy, hogy a felsorolásban a kavarek három törzse (172₆) a magyar törzsekhez képest egy törzsnek számít (172₁₀₋₁₁). Tehát a két népet már egy nemzetnek ismeri. A törzsek felsorolásában első helyre teszi a kavareket, azzal az indokolással, hogy maguk a magyarok tették meg őket első törzsnek, mivel kiváltak a háborúban (172₃₋₅). Ezután felsorolja a hét magyar törzset, úgyhogy a törzsnév mindig a genitivusban áll a γερεά szó után (172₁₁₋₁₃).

Manuel hódító harcai alatt, mikor a nagykoncepciójú politikusszászár a magyar trónöröklési jog rendezetlenségét a maga hasznára akarja fordítani, a bizánci írók érdeklődése a magyar alkotmányjogi kérdések felé fordul s némelyik valóságos specialistája lesz a magyar trónöröklési rend kérdésének. Milyen éles szemre vall pl. ez a megfigyelés: «Ha az uralkodó [= a magyar király] gyermekeket hagyva hátra hal meg, addig, amíg az uralmat átvevőnek nincsen fiúgyermeke, a testvérek megférnek egymással s egymáshoz jóindulattal vannak. De mihelyt amannak fia születik, nem engedi testvéreit országában időzni másként, csak ha szemüket kitolatta» (Io KINN 9₁₅₋₂₁). Ősi törvény a magyaroknál a szeniorátus alapján történő trónöröklés: «mert a magyaroknál az a törvény, hogy a korona esetről-esetre a testvérek közül életben maradókra száll át» (Io KINN 203₁₁₋₁₃). Kapóra jött ez az elv Manuelnek, amikor a fiúi jog alapján öröklő III. Istvánnal szemben II. Lászlót segítette a trónra (Io KINN 203₁₀₋₂₁). Így természetesen Manuel udvari írói is erre a szeniorátusi elvre esküsznek, annyira, hogy még II. Istvánról is azt erősítik, hogy a szeniorátus alapján örökölte a trónt (Io KINN 9₁₄₋₁₅), noha ez tévedés, mert II. István éppen a

fiörökösödés elve alapján kapta meg a trónt Álmossal szemben, aki nem öccse volt, mint a szeniorátus elve mellett kardoskodó Kinnamos írja, hanem a nagybátyja. A szeniorátus elve alapján mondja Kinnamos IV. István uralmát II. (Vak) Béláról rászállt jogos atyai örökségnek III. Istvánéval szemben (Io KINN 212₁₁₋₁₂, vö. NIK CHON HIST 166₂). Viszont II. Vladislav cseh király a II. Gézától inaugurált fiörökösödési jogrend elméletének pártjára áll, s így az ő szemszögéből Magyarország III. István atyai földje és öröksége és IV. István a bitorló (Io KINN 223₁₆₋₁₉). Azonban Manuel és udvari írói is csakhamar belátják azt, hogy a magyar alkotmányos élet keretein belül a trónöröklés nem elméletektől, hanem elsősorban a nemzet akarától függ. Világos lesz előttük a nemzet döntő szerepe. Csak a nemzet csatlakozása tehetné IV. Istvánt királlyá III. Istvánnal szemben (NIK CHON HIST 166₁₀₋₂₀). A magyarok a «gyűlöletes» IV. Istvánt megfosztják az uralomtól: ismételten felkelnek ellene, mint felforgató ellen (Io KINN 211₁₆₋₁₉ 212₂₋₅). Erre azután maga Manuel is elállt IV. István további támogatásától (Io KINN 214₁₉₋₂₁), s az írók is elejtik az eddig körműkszakadtáig propagált szeniorátusi trónöröklés elvét és megállapítják, hogy III. István halála után «az igazság törvényes joga» fiára, Béla hercegre szállt (Io KINN 287₂). A bizánciak felfogásában győzött tehát a fiörökösödés elve — természetesen csak azért, mert most már Manuel változott politikája is azt kívánta, hogy Maria leányának jegyesét (Io KINN 118₂₁ 215₁, NIK CHON HIST 147₁₂ 167₁₃ 179₆ 9 220₂₅ > THEOD SKUT 255₂₇ 261₁₂), a bizánci-magyar perszonális unió megvalósítására kiszemelt Alexios-Béla császári trónörököszt Bizáncban mindenki a magyar trón jogos várományosának tartsa. Megtudjuk azt is, hogy az «urum» méltóságot az uralkodóház trónörökös tagja viseli (Io KINN 203₁₉₋₂₀). A magyar szent korona neve ebben a korban még *τὸ στέφος* (Io KINN 203₁₃), vagy *ταυρία ὀρχηζή* (NIK CHON HIST 221₁₅). Érdekes a bizánciaknak az a szemlélete, hogy Szent László Piroska leányát, Ioannes Komnenos császár feleségét a magyarok aktív uralkodójának tartják (THEOD PROD M 1342_B), s férje 1127-i dunamenti diadalaira célozva azt mondják, hogy a császár a magyarokat s a dunamenti népeket mind «a bizánci polgárok vízhordó szolgálívá» tette (THEOD PROD K 79₆₅). Ugyanígy 1151-i s későbbi győzelmeik után II. Gézá Manuel hűbéresének tartják (MICH RHET 158₁₄₋₁₅, KONST MAN 92₄₉ 93₆₀ 97₉₅₋₉₆, MICH GLYK CARM 448₂₄). Erősíti ezt a nézetüket még az a körülmény is, hogy bizánci felfogás s a zsoltáriró szavai szerint (Psalm 44, 17) Manuel «uralkodókat állított a magyarok fölé» — már t. i. III. Béla személyében (KONST MAN 97₁₂₋₁₃). Így azután III. Bélát már egészen természetesen soroz-

zák Manuel hűbéresei közé (EUST THESS OR 35₁₉₋₂₀ 40₁₃₋₂₀) s ezt a viszonyt átviszik Isaak Angelos császárra és apósára, III. Bélára is a száva-parti találkozó leírása kapcsán: a magyar nép a találkozón Isaak Angelost vallotta urának, holott III. Béla is jelen volt (NIK CHON OR 740). De ez a szemlélet itt csak az udvari szónok dicsőítést célzó túlzása. Tárgyilagosabb leírás szerint ennek a találkozásnak inkább egyenrangú rokoni és baráti jellege volt (NIK CHON HIST 569₁₈₋₂₃ > EPHRAIM 253₇₇₋₈₀).

A magyarság államszervezete élénk figyelmet keltett Bizáncban a vegyesházi királyok uralkodása alatt is. Zsigmondnak uralomra jutása előtt sok harcot kellett vívnia, gyűlöletet és irigységet legyőznie, míg azután — így mondja Zsigmond királyunknak egy őt dicsőítő szónok: — «bátorsággal, értelmekkel és bölcseséggel elnyered a magyarok legfőbb uralmát, sőt Horvátországot és Dalmáciát is hozzácsatolod, első-sorban és nem legkevesebbé ama fényességes királynő [Nagy Lajos leánya, Mária] részéről s az összes méltóságoktól választatván» (PAN SIG 117₁₃₋₁₆). Egy másik forrás viszont simább lefolyásúnak látja Zsigmond trónra-jutását. Zsigmond kezdetben a germánok uralkodója volt, többnyire Bécs tájékán időzött s az errefelé élő germánok [= osztrákok] nem kis területén uralkodott. «Mikor ezután a magyarok meghívták magukhoz, egy csapásra a magyarok királya s a germánok területének ura lett» (LAON CHALK I 64₈₋₁₂), s a magyarok meghatalmazták, «rendelkezzeék úgy, hogy kormányzása a legnagyobb biztonságot nyújtsa» (LAON CHALK I 68₁₁). Amikor Bajazid 1396-ban Bulgária nagy részét elfoglalja, Zsigmond követ útján tiltakozik ez ellen azzal az indokolással, hogy Bulgária az ő birodalmához tartozik (GEORG PHRAN CHRON 58₁₀₋₁₇ [= 63₇₋₁₁]). Zsigmond korának eseményeivel kapcsolatban Magyarország államszervezetét s a királyválasztás intézményét ilyennek látják Bizáncban: «ebben az országban urak vannak: mindegyik a maga ősi területének az ura s alá van rendelve királyának oly mértékben, amennyire ez náluk törvény. Ez a törvény pedig megállapított feltételekhez van szabva. Nem igen szoktak maguk országabeli királyt választani, hanem vagy a csehek királyi házából hoznak be, vagy a németekéből, vagy a lengyelekéből, vagy esetleg más ottani népekből» (LAON CHALK I 67₁₀₋₁₅). Ime a vegyesházi királyok és a kezdődő oligarchia kora a kívülálló szemében! Ismeri forrásunk a nádori intézményt is: «választanak azonban az urak közül egy országukbelit is a legfőbb, a királyságot illető ügykörre, ki egyben igazgat is, s mégsem nevezik uralkodónak» (LAON CHALK I 67₁₉₋₂₁). Nemkülönben tud az erdélyi vajda méltóságáról is Zsigmond korában (LAON CHALK II 31_{7 10}). «Akkor,

amikor Zsigmond meghalt, Magyarországon Zsigmond királyságába Albert ült» (HIST TURC 40^F). Így számol be a trónváltásról egy népies forrás. De már két év múlva, 1439-ben II. Murad azért támad Magyarországra, mert Albert meghalt «s teljes kavarodás támadt Magyarországon» s — mint Murad értesült — «nagy botrányaik voltak a magyaroknak egymás között a királyság miatt» (HIST TURC 40^V). «Mert azidőtájt a király csecsemő volt, s nem volt gyámja. Amikor hát látták [a magyarok] a törökök vakmerőségét, a királyné [= Erzsébet] a sereg fővezérévé a nemesek egyikét tette [= Hunyadi]» (DUKAS 297₃₋₆). Amikor György szerb fejedelem ezidőtájt Magyarország királyához folyamodott török elleni segítségért, «az még nagyon fiatal volt, ámde az egész kormányzat anyjának, a királynénak [Erzsébet, Zsigmond leánya] s Jankó főhadvezérnek [= Hunyadi] a kezében összpontosult» (DUKAS 217₅₋₇). Ám 1440-ben, éppen a török veszély miatt, a magyarok «behozván a király [= a lengyel király] unokaöccsét [= I. Ulászlót], királyukká is tették» (LAON CHALK II 35₁₉₋₂₀). Valószínűleg ebben a zavaros korban állította össze magának Isidoros «rutén» kardinális a négy nagy magyar oligarcha: Hédervári Lőrinc nádor, Tallóczy «Matyko» horvát bán, Losonczy Dezső erdélyi vajda és Bothos András temesi bán név- és rangjegyzékét (ISID 71—72). I. Ulászló uralkodása alatt, Mezőbég 1441-i betörésével kapcsolatban ismerkednek meg a bizánciak Erdély alkotmányával is: «... ez a terület a magyarok királyának hatalma alatt lévén, magyar urat kap, akit a király rendel föléjük. Városaik önkormányzattal rendelkeznek és fővárosuknak, Szebennek igazgatása alatt élnek. S noha uruk [= az erdélyi vajda] kíséretében hadba vonulnak, ahová az éppen rendeli s az adókat is befizetik, elvárják, hogy az odavalósi ősi szokásjog szerint alkotmányosan kormányozzák őket» (LAON CHALK II 31₆₋₁₂; vö. HIST TURC 42^V). I. Ulászló uralkodása alatt Hunyadi lett Erdély vajdájává, amikor «a magyarok tanácsa [= országgyűlése] Erdély területének uralmát rábízta» (LAON CHALK II 34₁₆₋₁₇; vö. ib 32₁₁). Ezzel a választással ível magasra Hunyadi pályafutása, mely olyan elevenen foglalkoztatta a bizánciak érdeklődését. A Sehbeddin felett aratott erdélyi diadala után most már az országgyűlés választotta főhadvezérré (LAON CHALK II 35₁₁). Hunyadi folyton növekedő hatalma teszi Vlad Drakul ellenében Dant oláh fejedelemmé s egyben Magyarország hűbéresévé (LAON CHALK II 36₁₄₋₁₅ 37₅). Így lehetett azután a hosszú hadjáratot követő béke egyik feltétele az, hogy «az oláhok adófizetői legyenek a szultánnak, mint ahogyan erre nézve már megállapodás történt a szultánnak velük előzőleg kötött szerződésében, s adózzanak a magyaroknak is, ahogyan ezt már előbb

is állandóan tették» (LAON CHALK II 90₁₇₋₂₀). Éppen, mivel Hunyadi korában ilyen jól ismerik a források hazánk állami életét, meglepő az egyik írónak az a közlése, hogy a hosszú hadjárat után, — vagyis 1444-ben, I. Ulászló uralkodása alatt! — II. Murad követséget küld és üzenetet adat át «Magyarországon a királynőnek s a király helyettesének, mert a főhadvezér Jankó volt, Magyarország királyának helyettese azonban a szászok királya. Mert őt hívták be s tették meg gyámnak, a teljhatalmú király fiatal kora miatt», aki akkor tizenötödik évében volt (DUKAS 218₁₆₋₂₀). Az író nyilván nem tudott arról, hogy 1444 táján a kis V. Lászlót, — aki ekkor különben is legfeljebb négyéves lehetett — oltalmába fogadó III. Frigyes csak szerette volna védencét képviselni a magyar uralomban, de az ország ténylegesen uralkodó királya, I. Ulászló volt, — aki viszont ekkor már huszadik életévében járt!

Érdekes az az indokolás, amellyel Hunyadi megtagadta a hosszú hadjáratot követő szegedi békére tőle is kikért eskü letevését: «Én uralom alatt állok, nem uralkodom!» (DUKAS 219₁₋₂). Így akarta az általa nem helyeselt békéhez való hozzájárulását megtagadni, de elutasító válaszából kivehető az a tény, hogy a békét kérő török őt tekintette az ország igazi uralkodójának. Így látták őt a bizánciak is. Egyik író már a várnai csata kapcsán úgy említi őt, mint, «aki egyben kormányzója is» volt I. Ulászlónak (GEORG PHRAN CHRON 198₁₂₋₁₃ [=196₁₇]). S valóban a várnai csata után a Vlad Drakul fogságából kiszabadított Hunyadit a magyarok «hadvezérükké is választották, meg ügyeik kormányzójává, mint akiknek immár az osztrákokkal és a csehekkkel kell majd hadakozniok, s rábízták, intézze az ügyeket úgy, ahogyan jónak látja» (LAON CHALK II 110₄₋₆). Így azután 1448-ban joggal tekintik Magyarországot illetve Budát Hunyadi birodalmának (LAON CHALK II 140₁₉). 1452-ben a magyarok V. Lászlót «hozták be királynak Németországból». Erre következett a magyarok hosszas civakodása III. Frigyes német császárral, aki a gyermek V. Lászlót nem akarta kiadni (LAON CHALK II 187₈ — 188₃): Csakhogy a forrás Frigyes helyett mindenütt Albertet ír, tehát az elhunyt Albert magyar királyt összetéveszti III. Frigyesel, s e mellett még Zsigmond testvérének is tartja¹). Az a másik forrás pedig, amelyik I. Ulászló uralma alatt is makacsul III. Frigyeset tartotta a magyar királyi hatalom adminisztrátorának, III. Frigyes 1452-ben német-római császárrá történt koronázásának s V. László ezzel kapcsolatos

¹ De lehet e tévedés alapja az is, hogy Erzsébet királyné fia gyámjaul és Ausztria kormányzójául először bizonyos Albert herceget nevezett ki, csak később kérte fel a kis V. László gyámjaul III. Frigyeset. Vö. Hóman, Magyar történet III¹ 272—273. l.

kiadatásának homályos híreből hazánk következő alkotmányváltozását konstruálja: «Mivel Magyarország királya abban az évben átvette a rómaiak császári uralmát, s Miklós pápa megkoronázta s felruházta az uralommal, Jankó [= Hunyadi] kicsöppent gyámi hatalmából s az uralkodás egész gondját a király és császár vette magára» (DUKAS 274₅₋₉). Ez a forrás tehát egy személlyé gyúrta V. Lászlót és III. Frigyeset. Más források azonban továbbra is «a magyarok kormányzója»-ként említik Hunyadit még közvetlenül Bizánc eleste előtt is (GEORG PHRAN CHRON 263₂₁₋₂₂), akivel Mohamed, II. Murád utóda, mint «Magyarország megbízott kormányzójával» köt fegyverszünetet (DUKAS 233₁₂₋₁₃), s akinek számára a Bizáncnak nyújtandó segítség fejében az utolsó császár, XI. Konstantinos Dragases (Palaiologos) chrysobullonban biztosítja Mesembriát hűbéri birtokul. A bizánci császár tiszteletbeli magyar hűbéresét, az összes keresztények főkapitányát (HIST TURC 43^r) még halála alkalmával is «kormányzó»-nak mondják (GEORG PHRAN CHRON 198₁₂₋₁₃, GEORG PHRAN VULG 1065_B). Egyes források higgadt tisztelettel adóznak államférfiúi nagyságának: «Noha Magyarország többi hatalmasai gyűlölték őt s nem tartották magukhoz méltónak, hogy alattvalói legyenek, mégis kiverekedte a főhatalmat, s ebbe most már amazok is belementek s nem is volt módjukban, hogy ne engedjenek ennek a férfiúnak, aki egyrészt minden tekintetben köztiszteletnek örvendett, másrészt az uralmat is a leghatásosabb s leginkább biztonságot nyújtó módon gyakorolta» (LAON CHALK II 186₃₋₈). Másfelől «a nagy hadvezér» (EKTH CHRON 8₁₃₋₁₄) MAN MAL 398) alakja körül megindul a legenda-képződés. Már mesélik róla a szerb fejedelmi udvarban lejátszódó farkaslegendát (LAON CHALK II 33₈₋₂₃), a népies források egyike szerint «ez a Hunyadi a csata [= a várnai csata] után Magyarország királyává is lett» (HIST TURC 47^r). Így lesz a bizánciak dédelgetett Jankójából magyar király (HIST TURC 61^r), sőt császár (CARM VAR C 16_{21 25 33 38} 22 tit₂₅₋₂₆ 32₅₉ 38₃₃ 44₃₁ HIST TURC 44^v 45^r) még ott is, ahol I. Ulászlóval együtt szerepel. Így lesz a «magyarországi Jankó»-ból (CARM VAR C 16₃₁) «bizánci Jankó» (CARM VAR K 19₅₈), «a bizánciak hadvezére» (CARM VAR K 39₃₅) s Mesembria hűbéres urából «második Nagy Sándor, a bizánciak diadochosa» (CARM VAR K 45₃₁). S a rajongó képzelet megadja neki a legnagyobb méltóságot, amely a bizánci nép szemében létezett: Hunyadi a császári «stemma méltó és mindeneknél méltóbb örököse, a császárság részese, a bizánciak császára» (CARM VAR C 14₉₋₁₀). Az egyszerűbb szerzők nem győzik eléggé dicsőíteni a kereszténység nagy hőseit (CARM VAR C 14₁₋₁₈₆₉ CARM VAR K 15₁₋₁₉₇₂ et passim), ki mint «nagy Theophanes» (CARM VAR C 18₅₂ 20₇₉ 24₄₂ CARM VAR K 19₄₉ 21₈₂) valósággal

Isten küldöttjének és képviselőjének tűnik fel szemükben (CARM VAR C 26₇₁ CARM VAR K 27₆₄). Itt végződik a bizánciak szemében annak a magyar hősnek a szó legszorosabb értelmében égis ívelő pályafutása, aki a magyar történet összes alakjai közül a legmélyebb nyomot hagyta a bizánciak lelkében. Még krónikáinkban is időjelző határkö az ez év, «melytől kezdve eljött a Jankó» (CHRON MIN 20₈).

Hunyadi halála után egy évvel meghalt V. László, kit állítólag Hédervári Lőrinc nádor mérgezett meg ((LAON CHALK II 188₆). A király halála után meghasonlottak a magyarok főemberei. Cillei Ulrik «a magyarok nem jelentéktelen területének vezére» úgy gondolkodik, hogy Hunyadi fiait az országgyűlésen háttérbe kell szorítani, mire azok ugyanazon országgyűlésen megölik Ulrikot s így Mátyás «került a magyarok trónjára, mégpedig úgy választották királlyá, hogy apja emberei segítették a választáson» (LAON CHALK II 188₉₋₂₃). Miért is ezt a trónváltozást egy népies forrás úgy fogja fel, hogy Hunyadi halála után «a királyságba fia, Mátyás ült» (HIST TURC 63^r).

I. Szulejman hódító háborúival kapcsolatban is olvasunk a forrásokban a magyar viszonyokról. Ekkor kerül előtérbe a magyar szent korona jelentősége. Mohács után Ferdinánd elfoglalta Budát «s fejére tette a . . . koronát, és Magyarország egész királysága a kezébe jutott» (ACTA DIP III 44). 1529-ben «a szultán Budát Erdélyinek [= Szapolyai Jánosnak] adta, hogy az minden évben harácsot fizessen neki. Mert ez az említett Erdélyi [= Szapolyai] Bosznia határán egy területrészt ura volt, s önként hozzá menván, meghódolt a szultán előtt népével együtt. A szultán pedig neki adta a magyarok egész országát . . . » (EKT CHRON 74₂₉₋₃₄, vö. CHRON MIN 20₂₅₋₂₆ 21₄₁₋₄₂). A nevezetes azonban az, hogy Szulejman odaadja Szapolyainak «azt az ősi koronát is, mely Magyarországon van, mivel egyetlen király sem lehet királlyá anélkül, hogy ezt a fentemlített koronát fejére tenné» (ACTA DIP III 44). 1541-ben Szulejman János király halála miatt megint hadbavonult, s Budán «meghódoltak előtte ama helyek urai mind.» (EKTH CHRON 82₃₁—83₁). Forrásunk úgy tudja, hogy János király özvegye, Izabella királyné csak 1543-ban hódolt meg személyesen Szulejman előtt, mikor az Bécs alól Székesfehérváron át Budára jött. «Erdélyi [= Szapolyai János] feleségének is — a férje ugyanis meghalt — saját várai és falvai voltak és azokban lakott. Meghallván pedig a szultán odaérkezését, hozzámenvén, meghódolt előtte fiával együtt : ez pedig örömmel fogadta őt» (EKTH CHRON 84₂₋₆). Szulejman hódításainak eredményét egyik forrásunk abban foglalja össze, hogy «elfoglalta . . . Magyarország legnagyobb részét» (CHRON MIN 5₃₄₋₃₅). II. Szelim szultán pedig 1570-ben már sok egyéb címe mel-

lett a «Magyarország szultánja és császára» címet is viseli (ACTA DIP III 46).

A magyarság állami életére vonatkozó bizánci tudósításokkal kapcsolatban tanulságos lesz egy pillantást vetni a bizánci forrásokban szereplő *magyar uralkodói terminológiára és méltóságnevekre*.

A források a vezérek korában a fejedelmi méltóság jelölésére a görög *ἄρχων* szót használják (pl. KONST PORPH ADM 168₁₂ 169₂₂ 170_{10 14 16 18 20} 174₁₆). De ennek a szónak a használatából, — melyet egyébként a magyar törzsfők s más méltóságok jelölésére is igénybe vesznek — semmiféle következtetést nem vonhatunk arra nézve, vajjon a megfelelő magyar terminust ismerték-e, vagy sem?

A királyság korában a magyar király méltóságának neveként leggyakrabban a *κράλης*, *ῥήξ* és ritkábban a *βασιλεύς* szót használják. E nevek használatának alaposabb megfigyelése (l. az onomastikon *κράλης* és *ῥήξ* ill. *ῥήγας* címszavait!) már többet árul el. Azt vesszük ugyanis észre, hogy a XI. századi források teljes következetességgel a *κράλης* terminust használják a magyar király megjelölésére, sőt még a XII. századi források túlnyomó része is. Ez azért feltűnő, mert a X—XII. századi bizánci hivatalos nyelv a barbár uralkodókat, pl. a frank, germán és normann fejedelmeket a latin 'rex'-nek megfelelő *ῥήξ* szóval jelöli.¹ A *κράλης* a görögben szláv jövevényszó és megfelel az ugyancsak szláv eredetű magyar «király» szó régi alakjának. Így arra gondolhatunk, hogy a bizánciak ebben az esetben átvették a magyar terminust, esetleg szláv közvetítés útján. A magyar király jelölésére a *ῥήξ* szó felbukkan már a XII. századi forrásokban is (először Kinnamosnál), de a *κράλης* használatát csak a XIII. századtól kezdve szorítja vissza a népies források közére. A XIII. században még magyarázatra szorul a szokatlan *ῥήξ* szó ilyen használata (THEOD SKUT 181₂₄). Míg a *κράλης* használatánál feltehető a magyar terminusnak a bizánci terminológiába való behatolása, addig a *ῥήξ* elterjedését nem a magyar királyok latin okleveles és pénzverési gyakorlatában használt 'rex' szó idézhette elő, hanem a Bizáncban már addig is használt terminus használatának kiterjesztése. A *βασιλεύς* szót a bizánciak sokáig féltékenyen őrizték saját császáruk jelölésére. A magyar király jelölésére csak a Bizánc bukása után író Laonikos Chalkokondyles kezdte használni, ki azonban már a török szultánt is *βασιλεύς*-nek nevezi, s annál könnyebben használhatta a bizánci császárok régi címét a magyar királyok jelölésére is, mert az első

¹ Vö. Moravcsik Gy., A magyar szent korona görög feliratai, Bpest 1935, 35—36. l.

magyar uralkodó, akinek ezt a rangot megadja, Zsigmond, mint német-római császár *Ρωμαίων βασιλεύς τε καὶ αὐτοκράτωρ* is volt (LAON CHALK I 64₃). Tény azonban az, hogy Laonikos I. Ulászlónak, V. Lászlónak és Mátyásnak is megadja a *ὁ βασιλεύς Παίωνων* címet. Vele szemben Georgios Phrantzes csak Zsigmondot nevezi *βασιλεύς*-nek, mert ő tényleg *ὁ τῆς Γερμανίας βασιλεύς* is volt (GEORG PHRAN CHRON 58₁₂ 13 82₂₂ [= 63₆ 7 87₂]), de már I. Ulászlót csak a *ῥήξ* szóval illeti. Következésképpen a *βασιλεύς* szót használja a magyar királyok jelölésére Laonikos mellett Michael Kritobulos is. A népiesebb források a *κράλης* illetve *ῥήγας* cím mellett csak ritkábban használják a *βασιλεύς* szót királyaink jelölésére (CARM VAR C 40₇₉ HIST TURC passim). Ugyancsak a török korban bukkan fel a magyar királyok jelölésére az *αὐθέντης* cím is, (CARM VAR C 22₁₆ 26₇₃ 38₄₅ 40₅₉ 76 80 CARM VAR K 23₀₈ 27₆₅ 39₄₉ 41₆₃ 79 82), melynek nem egyszer már teljesen az az árnyalati jelentése van, mint a belőle lett török «effendi» szónak (pl. CHRON MIN 16₃₁ 20₂₆ : Szapolyai Jánosról).

Csak röviden említjük meg azt a jelenséget, hogy a fent említett négy terminuson kívül az Árpádok korában királyaink jelölésére a bizánciak tipikusan görög módon használták még az *ἀρχηγέτης*, *ἀρχηγός*, *ἀρχων*, *ἡγεμών*, *κατάρχων*, *κρατῶν* és *σατράπης* szavakat a népnév többes genitivusával, az *-άρχης*, *-κράτης* szavakat a népnév tövével összetéve (pl. *Ὁδυνάρχης*, *Παννονοκράτης*. stb.) s néha a népnév egyes számú alakját is (*ὁ Γήπαις* MICH RHET 162₄ 163₁₂ 26 *ὁ Οἰννος* THEOD SKUT 242₂₄). Az *οὐροῦ* szó «a magyaroknál azt az embert akarja jelenteni, aki a királyi uralmat át fogja venni», vagyis ez a trónörökös címe (Io KINN 203₁₉₋₂₀).

Hasonló jelenségek mutatkoznak a bizánciaknál a magyar méltóságnevek ismeretének terén is. A magyar terminusok nagyon ritkán törtek maguknak utat a bizánci irodalomba (lásd *βοέβοδος*, *βοεβόδας*, *γυλᾶς*, *ζουπάνος*, *καρχᾶς*, *μπάνος* illetve *πάνος* címszókat az onomastikonban. Ezeken kívül : *καπετάνιος* = várkapitány HIST TURC 40^v; *κυβερνήτης* = gubernator, kormányzó GEORG PHRAN VULG 1065_B, GEORG PHRAN CHRON 198₁₃ 263₂₁ 386₆; *παλατίνος* = palatinus, nádor ISID 71). Ezeken kívül a források tudnak még sok más magyar méltóságról, de tipikus bizánci módon a maguk műszavait használják a jelölésükre, pl. : *ἀποκρισιάρχος* = követ; *ἐξάρχων* = bán, helytartó; *σατράπης* = bán, helytartó; *ὑπαρχος* = várparancsnok. Maga az *ἀρχων* szó mint méltóságnév 'fejedelem' és 'király' jelentése mellett a következő jelentéseket mutatja : 1. 'törzsfő' KONST PORPH ADM 174₁₃ 19 2. a fejedelmi család tagja (mint törzsfő) KONST PORPH ADM 172₂₁

175₆ 3. 'vezér, főember' KONST PORPH CER 691_{2 4} IO SKYL 328₉ 4. 'territorialis fejedelem' KONST PORPH ADM 175₁₃ IO ZON HIST 484₁₁ 5. 'a kavar törzsek vezére' KONST PORPH ADM 472₅₋₇ 6. 'oligarcha' LAON CHALK I 67₁₀₋₁₅ 7. 'erdélyi vajda' LAON CHALK II 31_{7 10} 8. 'hadvezér' LAON CHALK II 137₁₃, CARM VAR C 38₅₇. A hadvezéri méltóság jelölésére egyébként a következő szavakat használják: ἀρχηγέτης, ἀρχηγός, διμαγωγός, στρατόρχης, στρατηγός, στρατηγών. A magyar főurakat, előkelőket az ἄριστοι, ἀρχηγέται, ἄρχοντες, ἀνδέντες, ἀφεντάδες (= effendik), δυνάσται, δυνατοί, ἐμφανεῖς, ἐπίσημοι (ἄνδρες), ἐπιφανεῖς, μέγα δυνάμενοι, μεγιστᾶνες, περιφανεῖς és προέχοντες szavakkal és kifejezésekkel szokták összefoglalóan említeni.

A magyarság hadiszervezetét és harcmodorát a bizánci szerzők közül Bölcs Leó ismerteti először részletesen. Tudósításának értékét növeli az a tény, hogy «kielégítő megfigyelés alapján ismeri» őket még abból az időből, «amikor szövetségesekül használta őket» a bolgárok ellen (LEON SOPH 956_C). Ázonban sokat levon tudósítása történeti hiteléből annak topikus volta: láttuk már, hogy a Maurikios-féle taktikának a VI. századbeli türkökre vonatkozó leírását írta át. Így az ő tudósítását a bizánciaknak a magyarságról alkotott képébe csak annyiban illeszthetjük bele, amennyiben mi is hisszük, mint ő hitte, a két nép ethnikai rokonságát. Mivel Bölcs Leónak a magyarság hadiszervezetéről és harcmodoráról szóló tudósítása a szakirodalom révén már közismert, e helyt csak röviden foglaljuk össze.¹ Láttuk már, hogy szerinte az etelközi magyarságnak a hadiszervezete hasonlít a bolgárokéhoz, hogy a magyarok tipikusan lovasnomád életet élnek, mint a többi «sok fő alatt álló» skytha nép is (956_D), s hogy a háború idejéig nem erődített táborban, hanem nemzetségek és ágak szerint elszéledve élnek, háborúban azonban harci lovaikat maguknál tartják s éjjel csatarendbe állnak (960_A). Ezt a parataxisukat a bizánciaktól eltérően nem három merosban állítják fel, hanem drungusokká kötik össze egymással a részeket. Ezeket egymástól kis közők választják el. (960_A). Ezt a csatarendet szélesen, nagy sormélységben szeretik felállítani (960_{B-C}). Seregük tartalékát a csatarendtől külön, leshelyekre állítják. Málhájukat kis fedezettel csatarendjük mögött helyezik el (960_B). A csatarend mögött fedezetül tartaléklovasság szokott állni (960_B). Ilyen, a többi skytha népekénél erősebb

¹ L. erről bővebben Darkó Jenő: Bölcs Leó taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból, Budapest 1915.

csatarendjük csak a bolgároknak és a magyaroknak van (956_D). Előőrseiket egymástól nagy távolságban állítják fel. (960_A). Haremodoruk is jellegzetesen lovasnomád haremodor (957_{C—D} 960_C). Mivel harc közben főtörekvésük a lesvetés, nem szeretnek síkságon, pusztá és egyenletes területen megütközni, mert cselvetéseiket az erdők, lápok, hasadékok közelsége jobban elősegíti (961_A 961_D—964_A). Győztes harc után zsákmányolásra nem gondolnak: egyetlen gondjuk a kíméletlen, megsemmisítő üldözés (960_C). Üldözésmódjuknak azonban van egy hibája: az t. i., hogy nem egy arcvonalban végzik s így legjobb, ha az üldözöttek teljes rendben meghátrálnak, s azután visszafordulnak (956_B). Viszont őket üldözni is nehéz, mert szívósan tovább harcolnak (964_A), s menekülés közben nyilaznak (957_D). Érdekes ennek a még nomád magyarságnak a várostromlásban követett módszere is. (960_D).

Egy másik X. századi taktikai író az arabokéval tartja rokonnak a magyarok haremodorát. Ezek néha váratlanul, meglepetésszerűen rácsapnak a császár vonuló seregének utóhadára. Ezért a császárnak néha néha meg kell várnia vonulás közben serege végét (ANON MIL 22_{3—6}), s a vakmerően támadó magyarok ellen úgy kell megvédenie a vonuló sereg tizenkét külső parataxisát, hogy mindegyik mellé 50—50 íjjászt osztat be a vonulás idejére (ANON MIL 21_{1—6}).

A bizánciak értesülései szerint a vezérek korában Magyarország honvédelme egy, a nyolc törzs között fennálló megegyezésen alapult, mely szerint a törzsek a háborúval megtámadott résszel együtt harcolnak teljes odaadással és buzgalommal (KONST PPOH ADM 174_{12—16}), Külső vállalkozásokra — úgylátszik — nagyszámú sereggel indultak (LEON DIAK 19_{1—2 12}).

A királyság korában a király vármegyéinek serege vonult ki a várispánok vezetése s egy alkalmi hadvezér fővezérlete alatt. Legalább is egy foglyulesett magyar 1167-ben így jellemzi a magyar sereget Andronikos Kontostephanos, a bizánci vezér előtt: «Noha ezt a sereget a nálunk hadvezérkedő férfiak közül harmincheten vezetik, az összesek feletti hatalom Dénes kezében van. A sereg összesen 15.000 embert számlál, s áll páncélos lovasokból, íjjászokból és könnyűfegyverzetűekből» (IO KINN 270_{17—22}). Megszokott hadirendjük az, hogy válogatott legjobbjaik töltik be az első «phalanx»-ot (IO KINN 272_{6—7}). A bizánciak magátólértetődő módon a magyar hadsereg beosztásának leírására a maguk elnevezéseit viszik át. Így olvasunk ἰλαί-ről (= osztagok: NIK CHON HIST 588₁₂), ἰλαρχία-ról (= lovas svadronok: EPHRAIM 180₈₇) és φάλαγξ-okról (THEOD PROD E 416₇₆, THEOD PROD H 749₅₂, MICH RHET 161₃₂). A magyar fegyvernemek közül különösen értékesnek tartják

a lovas íjjászokat, akiket 1259-ben, mint a Michael Palaiologos seregében harcoló 1500 főnyi segédcsapatot, közelebből is megismerhettek (CHRON MOR 238₉₆₋₉₇ 250₆₇ 266₃₅₋₃₆ 268₅₁₋₅₂). Nagy megbotránkozással látják, hogy a magyarok nem alkalmazzák a bizánci taktika megszokott felosztását jobb- és balszárnya, ίλη-kre, phalanxokra (NIK CHON HIST 202₁₉₋₁₃ > THEOD SKUT 271₄₋₆). Ha ellenben jobban tagolt, rendezettebb magyar sereget látnak, esztétikai érzékük megszólal, és pl. folyóhoz s annak mellékágaihoz hasonlítják II. Gézának 1153-ban szereplő szövetségesekkel erősített seregét (THEOD PROD H 749₅₁₋₅₅). Tudnak arról is, hogy a magyar főszereg és a magyarországi segédnépek mellé 1156-ban II. Géza a szomszéd népekből zsoldosokat is gyűjtött, s így a magyar sereg Babelhez hasonlóan soknyelvű lett (MICH RHET 158₁₉ 159₁₄). Ugyanezt tudják Dénes ispán 1167-ben szereplő magyar seregéről is, amelyben különösen egy német csapat részvételét emelik ki (NIK CHON HIST 199₁₋₂ > THEOD SKUT 269₂₇₋₂₉).

Ami a magyarok harcmodorára, hadi életére vonatkozó egyéb Árpádok korabeli bizánci tudósításokat illeti, a forrásokból a mezőnyharc, a várharc, s a folyami harc hármasság képe bontakozik ki.

A magyarok közismert régi harcmodorát, a színlelt futást s az ezt követő visszafordulást a források csak egy ízben említik, amikor a Baranesot ostromló magyarok Basileios Tzintzilukes császári hadvezéren próbálják ki ezt a régi fogásukat 1154-ben (NIK CHON HIST 134₃₋₄ > THEOD SKUT 242₂₆₋₂₉). A magyarok felderítőiket olyan messzire előre küldik, hogy egyszer egy ilyen lovas felderítő egészen Manuel szófiai táboráig hatol el (NIK CHON HIST 198₁₄₋₁₆ > THEOD SKUT 269₁₉₋₂₀). De nem kisebb a magyarok felkészültsége és fegyelmezettsége akkor sem, ha az ő táborukat éri váratlan támadás. 1166-ban Dénes ispán táborának őrsége mindjárt észreveszi a bizánciak támadó szándékát: a legelőre kicsapott lovakat rögtön behajtják a táborba. A hátsólovak mindig a sátrak előtt állnak. Ezekre felpattannak, csapatokba állnak, s máris rajtuk ütnek a legelő lovakat beterelő magyarokat szétszórtan hajszólo bizánciakon (IO KINN 258₁₁₋₁₈).

A déli határvárakat, mint pl. Zimonyt a bizánciak igen erőseknek látják (NIK CHON HIST 122₂₁₋₂₂). Ennek tatározásához a magyarok felhasználják a feldúlt Belgrádból átvitt kőanyagot (a forrásokban tévesen Barancs szerepel: NIK CHON HIST 24₉₋₁₀ > THEOD SKUT 194₅₋₇ ~ EPHRAIM 164₄₈₋₅₀). Tehát a déli határvonalon erős kővárakat igyekeztek építeni. Ilyen Belgrádban is volt (NIK CHON HIST 178₃). 1165-ben Manuel ostroma ellen a magyarok így készítik elő Zimony várát: «a bejáratozat elzárták» (NIK CHON HIST 174₂₃ > THEOD SKUT 259₉) «a falakat meg

mindenféle fegyverekkel erősítették meg» (NIK CHON HIST 174₂₄ — 175₁ > THEOD SKUT 259₉₋₁₀). Zimónynak várarka, bástyatornyai, s a várfalon kis, fából összetákolt, kívülre függesztett ἀρκλη-i voltak (NIK CHON HIST 175₁₀ — 176₄ > THEOD SKUT 259₁₅₋₂₉). Az ostromlott magyarok a hajítófegyverek lövedékei mellett «holmi kiáltozással s érthetetlen üvöltésekkel töltötték meg a levegőt» (IO KINN 241₁₁₋₁₃; vö. NIK CHON HIST 175₁₋₄ > THEOD SKUT 259₁₀₋₁₂). Minél jobban szorongatják őket a bizánciak, annál erősebben hallatják harci kiáltásukat (IO KINN 242₇₋₈). Egy újabb rohamot nyílakon kívül kövek s mindenféle kezűkbekerülő tárgy lehajigálásával igyekeztek megghiúsítani (IO KINN 244₁₁₋₁₂).

Folyami harccal is megpróbálták a magyarok Zimonyt felszabadítani. Hadihajóik — bizánci szemmel nézve — legkevesebbé sem voltak ügyesen megépítve: aránytalanul szélesek voltak s gyorsaság tekintetében a bizánci hajók mögött maradtak (IO KINN 239₅₋₇). Ugyanebben az évben Manuelnek a Dunán való átkelését a magyarok a partról való lövöldözéssel akarták meggátolni (NIK CHON HIST 174₁₃). Állandó hajóhaduk azonban ezekben a harcokban még nem volt, mert 1156-ban nem támogatta rendes hajóhad a magyar sereg szárazföldi hadmozdulatait. A Manueltől megszorított magyarok ekkor részint kis hegyesorrú csónakokon (λέμβοι, σκαφάι: MICH RHET 160₂₅ 161₁₇), részint lóháton igyekeztek a Dunán átúsztatni (ib 161_{18 21}).

A vegyesházi királyok korában a források megfigyelik a magyar-ság hadi életéből a sereggyűjtést, mezőnyharcban a seregek csatarendjét és harcmodorát, a várharcokban és folyami harcban alkalmazott taktikáját.

Zsigmond 80.000 főnyi seregében, mellyel 1396-ban Nikápoly felé vonult, németek, spanyolok és franciák is voltak, s az egész létszámból 20.000 volt lovas (HIST TURC 15^v — 16^r). Magának Zsigmondnak állandó zsoldosserege is volt. T. i. Hunyadi úgy bukkan fel Zsigmond udvarában, hogy a szerb fejedelmi udvart otthagyván egy csapatot szervez, Zsigmond zsoldjába áll, s mint zsoldostiszt tünteti ki magát (LAON CHALK II 34₈₋₁₄). 1442-ben már mint fővezér ő gyűjtött sereget Sehabeddin ellen: «oly nagy sereget gyűjtött össze Erdélyből, amekkorát csak tudott és ehhez hozzásatolta a magyarokét is» (LAON CHALK II 32₁₂₋₁₃). 1462-ben Vlad oláh vajda kérésére «toboroztak sereget» a magyarok (LAON CHALK II 258₁₆). Majd a velenceiek biztatására Mátyás «gyűjtött össze 25.000 főnyi sereget» a török ellen (LAON CHALK II 298₄₋₅; vö. MICH KRIT 153₆). Nyoma maradt annak is, hogy a görögök tudtak Mátyás királyunk nagy állandó zsoldosseregének, az ú. n. fekete seregnek létezéséről is. Az egyik forrás úgy látja, hogy Mátyás apja rokonai-

nak támogatásán kívül nagy vagyonával, «meg a magyarok földjén a lehető legnagyobb sereget tartva fent, jutott a magyarok trónjára» (LAON CHALK II 188₂₃₋₂₆). Hallunk arról is, hogyan szokott a csatamezőn felállani a magyar sereg. Így pl. 1442-ben a Sehabeddinnal vívott vaskapui csatában «Hunyadi maga is két részre osztotta seregét, s az egyik részre helyezte a szabad vezetékllovakat, a másik részre a tollas íjjászok lovait, a vaspáncélos zömök lovakat a középre állította s úgy közeledtek mint valami erő» (HIST TURC 43^r). A várnai csatában «a magyarok is századok és osztagok szerint rendezkedtek el, s a magyarok voltak a jobb-, az oláhok pedig a balszárnyon» (LAON CHALK II 103₂₀₋₂₁), s «a magyarok szebb látványt nyújtanak csillogó vas fegyvereikkel» (HIST TURC 46^v). A magyarok «mind fehér köpenybe voltak öltözve a fegyverzetük fölött és mögöttük következtek zöld köpenyekben és sólyomtollakkal azok a katonák, akiket deliknek neveznek» (HIST TURC 47^r). A csata elején Hunyadi az ú. n. vitézekkel támadt rá az ázsiai [török] seregrész vezérére (LAON CHALK II 103₂₂₋₁₀₄₁). Ezek a vitézek itt egy hadosztálynyi lovaskatonát jelentenek, mint ahogyan lovas voltuk kitűnik az egyik vitéz csata előtt vívott párharcának leírásából (LAON CHALK II 127₂₅ 128₉ 13). Természetesen maga I. Ulászló is, kinek külön serege és osztagai voltak (CARM VAR C 38₅₀₋₅₂, CARM VAR K 39₅₄₋₅₆), lovon harcolt a várnai csatában s éppen lova megsebesítése révén tudta egy török megölni (LAON CHALK II 107₁₃, DUKAS 221₁₃ 15, GEORG PHRAN CHRON 199₁₅₋₁₆, CARM VAR C 42₁₀ 12, CARM VAR K 43₁₃ 15, EKTH CHRON 10₁₈₋₂₀ > MAN MAL 398—399, HIERAX 261₁₅₋₁₆, HIST TURC 47^v). A rigómezei csatára induló Hunyadi 40.000 gyalogosból és 7.000 lovasból (vö. LAON CHALK II 130₁₅₋₁₇) álló seregében a magyarok mellett oláhok is voltak. A magyarok «szekereket is vittek magukkal, mintegy kétezret. Ezeken voltak a szükséges holmik s fegyvereik. Mindegyik szekéren két-két gyalogos volt : egy-egy könnyű-fegyverzetű s vele egy-egy tüzer. S szállítottak a szekereken nagyszámmal *ζαγοβοτάρη*-nak¹ nevezett ágyúkat is» (LAON CHALK II 125₉₋₁₄). A csata előtt Hunyadi így állította fel seregét : «a sereg jobb szárnyát vezették a magyarok vezérei s Hunyadi unokaöccse (ennek Székely volt a neve) meg Újlaki és Thallóczi, a középen viszont maga Hunyadi rendelkezett az úgynevezett vitézekkel s az erdélyi sereggel». A balszárnyon Hunyadi barátja, Dan parancsnokolt — kit Hunyadi Vlad Drakul helyébe Oláhország vajdájává emelt — 8.000 oláh felett (LAON CHALK II 127₁₃₋₂₂).

¹ Darkó indexe szerint: 'tubulus perforatus, quo globuli plumbei emituntur (Du Lange)'.

Ezen a kereten belül az egész sereg kisebb egységekre, *μοῖρα*-kra volt osztva (LAON CHALK II 130₁₀₋₁₁). A rigómezei csata után az ottmaradt magyarok szekértáborban védekeznek a győztes törökök ellen (LAON CHALK II 136₆ 13-14 17-18 20 24 137₂₋₃).

A magyarok harcmodorát az egyik szerző a lengyel, német és cseh katonák harcmodorával együtt így jellemzi: «Ezek a népek minden erejükkel harcolnak, senkit sem kímélve, hanem lándzsarohamokkal, ágyúkkal, lóval vontatott vas lövőgépekkel és másfajta lövedékekkel harcolva öldösik egymást. Ha viszont egyszer megfutamodtak, menekülés közben többé semmi baj nem éri őket, hanem ha valaki megadja magát, s mint legyőzött megegyezést köt, szabadon elbocsátják azzal a feltétellel, hogy azután már nem harcol a győztes féllel, ha a szembeállított seregek megütköznének. A harcokban tehát egymással szemben ilyen megállapodásuk van, úgyhogy, ha egyszer seregeik megfutamodtak, attól kezdve már nem sokan esnek el közülük» (LAON CHALK II 36₁₋₁₂). Ime, a szerző itt éles szemmel jellemezte a keresztény Nyugat népeinek egymással szemben használt taktikázó, emberanyagukat kímélő harcmodorát, mely egy századdal később az osztrák és a németbirodalmi seregeket képtelenné tette a török elleni eredményes harcra. A magyar katonaság nem is harcolt így a törökkel soha, hiszen ugyanez az író jól látta, mily nagy volt a magyarok katonai fölénye a török felett Hunyadi harcaiban: «ahol csak összeakadtak néhányan a nagyobb számú törökkel, könnyen fölülkerekedtek s megfutamtították őket, még mielőtt kézitusára került volna a sor» (LAON CHALK II 35₇₋₉). Ime néhány leírás a török elleni harcmodorunkról: Zsigmond Nikápoly felé vonuló serege «mindent, ami útjában állt, leigázott, a törökök erődeit elfoglalva, kifosztva és feldúlva, míg végre Nikápolyba ért, mint valami erős lánggal égő erdei tűz (GEORG PHRAN CHRON 59₁₀₋₁₂ [= 64₄₋₇]). A hosszú hadjáratra induló Hunyadi «magához vévén mintegy 25.000 lovast és íjjászt átkel a folyón [= a Dunán], s lenyargalván egészen a Szófia nevű városig s tűzcsóvát vetvén rá, felégették azt is meg a körüllevő falvakat és városokat is mind, semmit sem hagyván meg: s az egész zsákmányt elszállítván a folyón», átkeltek... (DUKAS 217₁₂₋₁₇). A hosszú hadjárat végén a török eltömte a hegyszorosokat, s várta, míg a magyarok majd visszavonulnak az éhség miatt. Ekkor Hunyadi serege javát kiválasztja és lesbe áll velük, hogy a főszereg visszavonulását fedezze. Mikor a szultán környezetével a leshelyekhez ér, Hunyadi embereivel lesből rajtuk üt, s cselének sikerét mutatja a sok halott és elfogott török (LAON CHALK II 88₃₋₁₀, HIST TURC 44^v). Belföldi harcmodoruk még mindig hasonlít Béla herceg

XI. századi félnomád védelmi harcmodorához. II. Murad 1438-ban Vlad Drakul oláh vajda kalauzolása mellett betör Erdélybe, ahol «puszta vidéket találnak, mert megtudván a magyarok Murat ellenük vonulását, falvaikat s kis városaikat máshová költöztették át: s a törökök nagy puszta földterületet jártak be» (DUKAS 206₁₀₋₁₄). A szebeni szászok nagy lélekjelenlétről tettek ekkor tanúságot. Rátámadtak a városukhoz közeledni nem merő II. Murad seregére: «a polgárok dühös pillantásokat vetve a törökökre szembeszállnak velük, be sem zárván kapuikat (mert bizony azok nyitva álltak), s a törökök közül sokat megölve» visszatértek Szebenbe (DUKAS 203₂₁₋₂₄). Érdekes annak a kiemelése is, hogy a mohácsi csata elején a magyarok rajtaütéssel akartak a törökön felülkerekedni: miközben mindkét fél táborában vesztegelt, «egyik napon, a napnak mintegy nyolcadik órájában, míg a törökök nyugton ültek, mert a nap nagyobb része már eltelt, a magyarok hirtelen elsütöttek egy ágyút, tüstént lovaikon termettek s rátámadtak a törökökre» (EKTH CHRON 73₂₃₋₂₉).

Shokása a magyar vezéreknek, hogy döntő ütközet előtt haditanácsot tartanak. A rigómezei csata második napját megelőző éjjelen «a magyarok tanácskozáva, hogy hogyan ütközzenek meg a következő napon, mindegyikük kinyilvánította véleményét, hogyan látja jónak a csata intézését, és sok beszéd hangzott el» (LAON CHALK II 131₁₄₋₁₇). A várnai csatában is tartanak haditanácsot a magyarok (CARM VAR C 38₃₂—40₈₂, CARM VAR K 39₃₃—41₈₄, EKTH CHRON 9₁₈₋₂₅ > MAN MAL 398). Az egyik összecsapás előtt Hunyadi rövid lelkesítő beszédet intéz katonáihoz: a becsülettel való együttes halálra s a gyávaság elkerülésére buzdítja katonáit, kiket testvéreinek és bátor uraknak szólít (CARM VAR C 30₃₄₋₄₁, CARM VAR K 31₃₀₋₃₉). A Λούξυπυρος is meglobogtatja zászlóját s vezényszót kiált csapatainak (CARM VAR C 32₆₅₋₆₇). A harc kezdetét különben kürtök jelzik mindkét félnél (EKTH CHRON 10₇₋₈, MAN MAL 398), s Hunyadi I. Ulászló eleste után ékesművű hadvezéri kürtjébe fújva gyűjtötte össze a táborba seregét (CARM VAR C 44₃₁₋₃₆, CARM VAR K 45₃₅₋₄₁). Hunyadi nándorfehérvári diadalakor (EKTH CHRON 34_{7, 13} > MAN MAL 415, HIST TURC 62^v) is, majd a mohácsi csatában is kürtjel szolgáltatta a csatába a magyarokat (EKTH CHRON 73₃₁).

A várvédő harcnak is szép példáit mutatták a magyarok a török ellen. Amikor 1439/40-ben az ostromló II. Murad ellen védekezik a magyar Belgrád, «a sereg [Muradé] a város [= Belgrád] részéről borzalmasan szenvedett az ágyúk és a sok lövőgép révén, melyek a szultán táborába a legénységre tüzeltek és se szeri se száma nem volt a tábort érő lövedékeknek». «Miután pedig az egyik fal mégis beomlott, a jani-

csárok beözönlöttek a városba s hatalmukba kerítették annak nagy részét. Erre a városbeliek összegyülekezvén kézitusaiba kezdtek a janicsárokkal, s kiszorították őket, letaszítva a falakról» (LAON CHALK II 25₁₄₋₁₇ 25₂₁—26₃). A vár parancsnoka, Thallóczi János várnai perjel egy kereszténynek nyíllal a várba lőtt üzenetéből megtudja, hogy a török aláaknázza a várfalat. Erre «belülről egy ellenaknát készített s ennek ásása közben rábukkant a törökök aknájára, tüzet vetett a lőporra s mondják, hogy ebben az aknában több mint 17.000 török égett benne» (HIST TURC 41^r). Belgrád 1456-i védelmekor, melynek eredménye a nagy diadal lett, «a városbeliek erősen védekeztek, mindenféle anyagból, mármint kőből, fából és más anyagokból hevenyészett töméseket és bástyákat rakva a várfal beomlott részébe, belülről mély árkot ásva s magas töltést emelve és más mindenféle eszközökkel is igyekeztek elhárítani» az ostromlókat (MICH KRIT 115₁₈). Hunyadi titkon átkel embereivel a Dunán s bejut a várba. Fegyvereseit a házakba rejtí. Megvárja, míg a törökök a falakon át bejutnak a várba és fosztogatni kezdenek. Ekkor katonáit előre megbeszélrt kürtjellel rohamra vezényli, s azok «nagyot és félelmeset kiáltva» kiszorítják a törököt Belgrádból (MICH KRIT 115₁₈, EKTH CHRON 34₃₋₁₇, MAN MAL 415—416, HIST TURC 62^r—62^v).

Leírják a források Nándorfehérvár ostromával kapcsolatban V. László hajóhadának győzelmét is. A király «megrakván legénységgel legerősebb hajóit, ahány csak volt neki Budán», alászállt a folyón, hogy hajócsatát vívjon a török hajóhaddal, mely a folyón fölfelé haladva a partvidéket pusztította. «Nem sokkal később azután a magyarok hajóhada is levonult s rajtaütve a szultán hajóin néhányat elsüllyesztett s mintegy húsz hajójukat foglyul ejtette». A magyarok megölvén a legénységet, az üres hajókat leúszatták a folyón a szultán táborába, ahová a megmaradt török hajók is menekültek. E hajókat a szultán felgyújtatta, nehogy azok is a magyarok kezébe jussanak. Így a folyó urai a magyarok lettek (LAON CHALK II 179₂₁—180₁₄, HIST TURC 61^v—62^r: itt tévesen Mátyás király szerepel!). Később, amikor Hunyadi már kiszorította a törököket a várból, s a falak alatt folyt a harc, a magyarok «bárkákon» jöttek Hunyadi megsegítésére (HIST TURC 62^v).

A magyarság fegyvereiről aránylag keveset tudtak Bizáncban. Az etelközi magyarokról írják, hogy «fegyverök . . . a kard, páncél, íjj és kopja: így a csatában legtöbbje kétféle fegyvert visel, a vállán a felfelé álló kopját hordva, az íjjat pedig kezében fogva, s mindkettőt úgy használva, ahogy éppen szükség van rá; ha azonban üldözik őket, az íjjaiknak veszik nagyobb hasznát» (LEON SOPH 957_{C-D} = 48. §).

«De nemesak ők maguk öltenek fegyvert, hanem előkelő embereik lovaikat elül vassal vagy nemezzel vértetik» (LEON SOPH 957_D = 50. §).

Egy Herodotos-hely (II 152: *χάλκεοι ἄνδρες*) járt az eszében annak az udvari szónoknak, aki a Manuel elleni harcokban szereplő magyar katonákról azt állítja, hogy «mivel páncélosak s mintegy bele vannak építve nehéz felszerelésükbe s azt lehetne mondani, hogy vasemberek», fegyverrel nem lehetett őket eltalálni, sem megsebezni, csak buzogányokkal (EUSTH THESS OR 36₉₋₁₁, vö. ib 35₂₂—36₁₄). 1151-ben magyar határőrök adták meg magukat Manuelnek: ezeknek a fegyverei között megfigyelték hosszú lándzsákat, szőrével kifelé fordított állatbőrrel bevont pajzsokat, és kardokat (MICH RHET 149₂₁₋₂₄). 1165-ben az ostromlott Zimony falain handabandázó magyar urak kardot viseltek (NIK CHON HIST 175₂₄₋₂₆). Dénes magyar lovasai 1167-ben vasinget hordtak (NIK CHON HIST 201₄₋₅), az egész sereg lovas és lándzsás volt. Nemcsak a katonák fegyverzete volt kiváló, talpigérő, hanem lehetett látni lovaik homlokkötőit is, a lovak még szügyköteleket is viseltek s voltak rajtuk a lövedékek elhárítására homlok- és szügypáncélok is» (NIK CHON HIST 202₁₈₋₂₂ > THEOD SKUT 271₈₋₁₀). Dénesnek ebben a vesztés csatájában a bizánciak a következő magyar fegyverfajtákat zsákmányolták: mellvérteteket, sisakokat, pajzsokat és kardokat (IO KINN 274₁₆₋₁₇). A csatában használtak még a magyarok hosszú kardokat, lándzsákat és dárdákat (NIK CHON HIST 203₁₇₋₁₉ > THEOD SKUT 271₁₇₋₁₉). Feltűnt a bizánciaknak ebben a csatában Dénes ispán *σημειον*-a, zászlója, mely egy vastag, magas rúdon lobogott, s óriási nagysága miatt négyökrös szekér húzta (IO KINN 274₂₋₄, NIK CHON HIST 202₁₄₋₁₆ 204₁₁₋₁₂ > THEOD SKUT 271₆₋₈ 31).

Belgrád 1439-i török ostromával kapcsolatban az egyik történétíró szakértő alaposággal és aprólékossággal írja le azokat az ágyúkat, melyeket a várvédő magyarok a török ellen eredményesen használtak¹ (DUKAS 211₉—212₆). Ettől kezdve a magyar tüzérségnek szép sikereit ismerik. Két évvel később az Erdélyre tört Mezid béget ágyúval lövik agyon a derék szebeniek (LAON CHALK II 31₅). A magyarok szekereken magukkal vitt ágyúinak jelentőségét kiemeli a rigómezei csata éjjeli haditanácsán egy renegát török (LAON CHALK II 132₁₁₋₂₂). A magyar tüzérség fejlettségét mutatja az a körülmény is, hogy II. Mohamednek az erdélyi származású Orbán volt az ágyúöntője és tűzmestere (LAON CHALK II 151₁₂, DUKAS 247₇). A nándorfehérvári diadalkor a várbeliek

¹ A belgrádi ágyúk nagyságát egy 1433-ban Nándorfehérvárt megfordult francia utazó is kiemelte. Vö. Iványi B., Hadtörténelmi Közlemények 27 (1926) 20., 26.

ágyúznak, s így lövik agyon az európai török sereg vezérét (LAON CHALK II 181₁₃₋₁₄). Izabella özvegy királyné meghódolása alkalmával «három olyan ágyút adott a szultánnak, amilyeneket nem lehet találni más országban» (EKTH CHRON 84₆₋₇). A magyar ágyúipar e csodáit Szulejman a konstantinápolyi szerájba szállíttatta, s ott tették ki közszemlére.

Érdekes leírást kapunk a magyar kardról annak elbeszélése kapcsán, hogy a várnai csatában egy ilyen kard sebezte meg az európai török vezért. «Mert a magyar kardokat általában, sőt az egész németiség kardjait is, igen hosszúra és hegyesre kovácsolják, de nem olyanra, hogy sujtva számottevő sebet lehetne ütni velük, mint a barbár vagy az olasz kardokkal. Az ilyen barbár kardok (a törököké ilyen) igen nagy súlyúak, az élük az egyik oldalukon van, s az általunk ismert mindenfajta kard közül a legmélyebbre hatolnak be a testbe: ezekhez hasonlóak az olasz kardok, amilyenek valaha a görög kardok is voltak. Viszont a német és a magyar kardok hosszúak, vájatosak, négyélűek, élük metsző s hirtelen hegyben végződve olyan sebet ejtenek, mint a lándzsa, ha valaki lóhátról ad bele lendületet, olyan testtartással, mintha lándzsát használna» (LAON CHALK II 105₂₀—106₈). A lovas «vitéz»-ek lándzsával voltak felfegyverezve (LAON CHALK II 128₈), míg a várkatonaság általában páncélosokból állt (MICH KRIT 115₁₇ 151₄). Zászló használata a várnai csatában bukkan fel újra (CARM VAR C 28₉₉ 32₆₆, CARM VAR K 29₉₂).

II.

A FORRÁSOK NÉVANYAGA.

(ONOMASTIKON.)

^{Ἀγνηζίλαος} 1. I. Ulászló magyar király (1440—1444). HIST TURC 45^r bis 46^v 47^r 47^v (^{ἀγνηζήλαος} cod). — L. még ^{Λαδίσλαος} 1.

2. II. Ulászló magyar király (1490—1516). HIST TURC 96^r (^{ἀγνηζίλαον} cod). — L. még ^{Λαδίσλαος} 3.

^{Ἀγία Τριάς} (^ἡ) a veszprémvölgyi monostorhoz tartozó sziget (XI. sz.). ^{τὴν Ἀγίαν Τριάδα} TYP VES 16₉. — Minden valószínűség szerint magyar helynév görög fordítása.

^{Ἀκούσης} előkelő magyar (ca 1128). IO KINN 11₁₈.

^{Ἀλβὰ Γραῖκα} l. ^{Βελέγραδα}.

^{Ἀλβέρτος} Albert magyar király (1437—1439). ^{Ἀλβέρτος} LAON CHALK II 187₁₁ (^{ἄλβερον} A) 187₁₃ 189_{7, 11} 190₂ ^{Ἀλμπέρτος} HIST TURC 40^r bis 40^v.

^{Ἀλέξιος} a későbbi III. Béla magyar király (1172—1196) Bizáncban kapott neve. IO KINN 215₁₀ 260₃ NIK CHON HIST 147₁₁ 179₉ 220₂₅ 221_{6, 11} [[>] THEOD SKUT 261₁₃] NIK CHON THE 252_C. — L. még ^{Βελας} 1.

^{Ἀλμούζης} 1. ^{Ἀλμούτζης} 2.

^{Ἀλμούτζης} 1. Álmos magyar fejedelem (IX. sz.). ^{Ἀλμούτζης} KONST PORPH ADM 170₄ (^{σαλμούτζης} P ed : ^{Ἀλμούτζης} coni Meursius) 170₆ (sic P : ^{σαλμούτζης} P² ed) ^{Ἀλμούτζη} (^{τόν}) ib 170₁₁ (sic P : ^{σαλμούτζη} P² ed). — A ^{Σαλμούτζης} alakról l. Moravcsik Gy., Magyar Nyelv 22 (1926) 82.

Az ^{Ἀλμούτζη} a népies nyelvhasználatnak megfelelő accusativus.

2. Kálmán magyar király öccse (†1127). ^{Ἀλμούζης} IO KINN 9₁₃ 21 NIK CHON HIST 24₁₃ [[>] THEOD SKUT 194₉]. — A bizánci források tévesen Szent László fiának és II. István testvérének mondják.

^{Ἀλμπέρτος} 1. ^{Ἀλβέρτος}.

^{Ἀμπελιγοράδι} (^{Ἀμπελογράδι}) l. ^{Βελέγραδα}.

^{Ἀνδρέας} 1. ^{Μπντούσης}.

^{Ἀννα} magyar hercegnő, V. István magyar király leánya, II. Andronikos Palaiologos császár felesége (XIII. sz. végén). GEORG PACH I 318₁₃ 499₁₃ II 87₇ VITA EUPHR 875_D NIK GREG I 109₉ IO KANT I 11₁₄.

^{Ἀρδέλιον} l. ^{Ἐρδέλιον}.

^{Ἀρπαδής} Árpád magyar fejedelem († 907). ^{Ἀρπαδής} KONST PORPH ADM 170₆ 174₂₂ ^{Ἀρπαδὴν} (^{τόν}) ib 170₅ ^{Ἀρπαδή} (^{τόν})

ib 170₁₁ Ἀρπαδή (τοῦ) ib 170_{16 20} 172₂₁ 174₁₇ 175_{3 8} (sic P: Ἀρπαδᾶ ed) Ἀρπάδη (τῷ) GEORG CONT A 854₁.

Az Ἀρπαδή (τόν) és Ἀρπαδή (τοῦ) népies accusativus és genitivus.

Ἀρτοῦντιν (τό) helység a máramarosi körtvélyesi monostor birtokában (XIV. sz.). ACTA DIP II 426.

Ἀτελκούζον Etelköz, a magyarság hazája a honfoglalás előtt (IX. sz. vége). εἰς τόπους ἐπονομαζομένους Ἀτελκούζον KONST PORPH ADM 169₁₃ ὁ δὲ τόπος, ἐν ᾧ πρότερον οἱ Τοῦρκοι ὑπῆρχον, ὀνομάζεται κατὰ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ ἐκεῖσε διερχομένου ποταμοῦ Ἐτέλ καὶ Κουζοῦ ib 173₁₀₋₁₂ (κουζοῦ P: Κουζού ed: ἔτέλ ποταμὸς καὶ κουζοῦ in marg. P²) Ὅτι ὁ τῶν Πατζινακιδῶν τόπος, ἐν ᾧ τῷ τότε καιρῷ κατῴκησαν οἱ Τοῦρκοι, καλεῖται κατὰ τὴν ἐπωνυμίαν τῶν ἐκεῖσε ὄντων ποταμῶν ib 171₇₋₉.

Βακχῖνος magyar hadvezér (ca 1150). IO KINN 110₂₃ 111_{18 23} 112_{1 8} NIK CHON HIST 122₄ [> THEOD SKUT 238₁₀ ~ EPHRAIM 175₄₉]. — Helyesen mutat rá Jireček, Gesch. d. Serben I 248 arra, hogy Βακχῖνος, ellentétben IO KINN s a többi források tőle átvett értesítésével, mely őt szerb nagyzsupánnak (ἀρχιζουπάνος) mondja, THEOD PROD H 743 szerint — hol azonban a név nincs említve — ἀρχηγὸς Παίωνων volt. Magyar kutatók (Hóman, Magyar történet I 377., Jakubovich—Pais, Ómagyar olvasókönyv 51.) magyar eredetű névnek tartják.

Βαρτάν (τό) erőd a Dráva-Száva közén (XVI. sz.). τὸ Βαρτὰν κάστρον MAN MAL 432.

† Βασάκης l. Βασάσης.

Βασάσης előkelő magyar (ca 1165). IO KINN 242₁₄ (sic V: Βασάκης ed). — A Βασάκης alakról l. Moravesik, Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρον, Athén 1935. 313.

Βάσκαπο (τό) Vaskapu, hely Erdélyben (XV. sz.). εἰς ἕναν τόπον τὸν λέγουσι Βάσκαπο HIST TURC 43^r.

Βελάγροδα l. Βελέγραδα.

Βελάς 1. III. Béla magyar király (1172—1196). Βελάς IO KINN 214₂₃ (βελάν V) 215₆ (βελάν V ed) 215₁₂ (Βελάν ed) 216₁₇ 217_{5 20} 218₁ (Βελάν ed) 222₁₇ 223₂₂ 224₂₀ 245₁₇ 249₁ 268₁₂ 286₂₂ 287_{2 11} NIK CHON CARM 80_{tit} NIK CHON OR 615_{tit} NIK CHON HIST 165₃ 167₁₂ 347₂ 359₅ 481₂₀ 569₂₁ [> THEOD SKUT 254₁₆ 255₂₆ ~ EPHRAIM 253₇₈]. — L. még Ἀλέξιος.

A név genitivusa — a bizánci nyelvhasználatnak megfelelőleg — τοῦ Βελᾶ. — Feltűnő a τῷ Βελάν IO KINN 215₁₂ dativus!

2. A thebai-i Nicolas de St. Omer és Margit magyar hercegnő, III. Béla leányának fia (XIII. sz.). Μπελάς CHRON MOR 478₈₂ (ἀμπελάς P).

Βελέγροδα Belgrád, Nándorfehérvár, Alba Graeca, vár a Duna

déli partján, a Száva torkolatánál (IX—XVI. sz.). Σιγηδῶν ἦτοι Βελαγρα-
δῶν (τῶν) NOT EPISC B 257¹⁴.

Βελέγραδα (ῆ) KONST PORPH ADM 173¹⁷ (sic P : Βελά- ed) 173²¹
177³ 12 Βελέγραδα (τά) BAS NOV 43²¹ bis (Βελα- Ivanov) Io SKYL
527⁸ NOT EPISC A 257²²⁷ Io KINN 10¹¹ (sic V : Βελεγράδα ed) 10¹⁷ 131²¹
(βελέγραδα V) 133² 15 214⁹ 240¹³ ΝΙΚ CHON HIST 133¹⁰ 134⁹ (sic
plerique codd : Βέλγραδα ed) 166²³ 178³ 347³ (sic plerique codd : Βελάγραδα
ed) [> THEOD SKUT 248¹⁸ 255¹⁴ 260²¹ ~ Βελλέγραδα EPHRAÏM 177⁸⁹
95] Βελεγράδι (τό) CHRON MIN 49⁵¹ Βελιγράδι (τό) NOT
CHRON D CHRON MIN 49¹⁴ Βελιγράδιον (τό) NOT CHRON B
Βελόγραδον (τό) DUKAS 337² 16 CHRON MIN 5³⁴

Πελιγράδι (τό) MAN MAL 415 ter 431 Πελιγράδιον (τό)
CHRON MIN 10⁵⁸ 43¹⁹ 45⁶⁵ Πελογράδιν (τό) SULT SER 76¹³
Πελογράδω (τό) DUKAS 210¹² 13 sed Πελογράδω (τῶ) ib 211² MICH KRIT
116²⁰ Πελωγράδω (τό) MICH KRIT 115¹⁷ sed Πελωγράδον (τοῦ) ib
116²⁰

Μπελεγράδι (τό) HIST TURC 91^v Μπεληγράδι (τό) CHRON MIN 35⁷
Μπελιγράδη (τό) CHRON MIN 31²⁹ 46¹⁷ Μπελιγράδι (τό) HIST
TURC 40^v bis (μπεληγράδη hic et infra ubique cod) 44^v 61^v ter 62^r ter CHRON
MIN 20²¹ 48³² 54¹⁵ ΕΚΘ CHRON 33²³ (πεληγράδη L) 33²⁴ (πελιγράδη LV) 69³²
(μπελογράδη D) 70⁶ (-άδη D) 70⁹ (-άδη D) Μπελογρατη (τό) ACTA DIP
III 44 (sine acc) Μπελιγράδιον (τό) CHRON MIN 7²³ 8³¹ 10⁸⁹ HIST TURC
75^v Μπελιγράδιν (τό) CHRON MIN 16²⁶ 21³⁷ Μπελογράδη (ῆ) LAON
CHALK II 24⁸ (βελογράδος CFGI : μπελεγράδος K : μπελογράδος cett : corr
Tafel) 25⁷ (πελογράδην M : βελογράδην L : μπελογράδη H) 25¹² 138⁵
139²² 140⁶ 178⁸ (πελο- A) 178¹³ (πελο- M₁LA) 179⁴ (μπελογράδι M : πελογράδην
A) 179²² 188³ (πελο- LA) 188²¹ 267⁷ 298⁷ Μπελογράδι (τό) CHRON MIN
30³⁷ Μπελογρατη (τό) ACTA DIP III 44 (sine acc) Μπελογράδιν
(τό) CHRON MIN 45⁵⁸ Μπελογράδον (τό) GEORG KLON 76^r 91^v bis
92^r 123^v 124^v

Ἀμπελιγράδι (τό) CHRON MIN 14⁶² Ἀμπελογράδι (τό) NOT
CHRON LAMP 171 CHRON MIN 3²⁵ 54 24³⁶ 25¹⁴ 47 27¹⁶⁶ 39¹⁵ 42¹²²

Μπελογράδον (τό) GEORG PHRAN VULG 1065_A (sic cod. Barber. gr.
176 : Μπελοσγράδον ed) Μπελοράτι (τό) CHRON MIN 22⁸.

Ἀλβα GEORG PHRAN CHRON 385²³ (ἄλβαν cod. Ambros. gr. 641
[= P 123 sup] (s. XVI.) et Taurin. 102bis [= B II 20] (s. XVI.) :
Ἀλβανίαν ed) Ἀλβα λέγεται τὸ νῦν ἢ ἐν τῇ Οὐγκρία Μπελογράδον
λεγόμενον, παρὰ Λατίνοις δὲ Ἀλβα Γραϊκα add in marg cod. Ambros. gr.
641 fol. 136^r et Taurin. gr. 102bis fol. 278^v.

Βελεγράδιον (Βελιγράδι, Βελλέγραδα, Βελόγραδον) l. Βελέγραδα.

Βέλοσις Horvát- és Dalmátország bánja, II. Géza gyámja (XII. sz. közepe). *Βέλοσις* Io KINN 104₁₃ 117₃ 8 *Βελούσης* ib 204₈ 12. — Jireček Gesch. d. Serben I 245, 250 *Βέλοσις*-t egy bizonyos szerb Bjeloš-sal azonosítja, s ettől megkülönbözteti *Βελούσης*-Bjeluš-t.

Βελούσης l. *Βέλοσις*.

Βεσπρέμ (τό) Veszprém város (XI. sz.). TYP VES 15₂.

βιτάξιδες l. *βιτέξιδες*.

βιτέξιδες (οί) válogatott magyar katonák. *τὴν φάκην, τοὺς βιτάξιδας καλουμένους* LAON CHALK II 103₂₂—104₁ (*βιτάξιδας* codd: corr Darkó) *βιτέξης* (ὁ) ib II 127₂₄ 128₉ *βιτέξιδας* (τοὺς) ib II 127₁₆. — A délszláv, illetőleg magyar 'vitéz' szó megfelelője, v. ö. Mis-kolczi Gy., Hadtörténelmi Közlemények 14 (1913) 58.

A *βιτέξης* többes accusativusa (*βιτέξιδας*) már az újköröghen nagyon elterjedt képzésre vall.

Βλαδίσθ λαβος 1. Szent László magyar király (1077—1095). *Λαδισθλάβω* (τῷ) Io KINN 9₁₂ *Βλαδισλάβον* (τοῦ) ib 9₂₄.

2. II. László magyar király (1162). *Βλαδισθλαβος* Io KINN 203₄ 18 211₁₅ NIK CHON HIST 165₃ 9 167₅ [> THEOD SKUT 254₁₅ 21 255₁₉].

Vö. *Λαδίσλαος*.

Βλαδίσ λαβος l. *Βλαδισθλαβος*.

βοέβodoς 1. A magyarok főembereinek címe a honfoglalás előtt (IX. sz.). *ὅστις βοέβodoς τὸ μὲν τῆς κλήσεως ὄνομα Λεβεδίας προσηγορεύετο, τὸ δὲ τῆς ἀξίας, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ μετ' αὐτὸν, βοέβodoς ἐκαλεῖτο* KONST PORPH ADM 168₆₋₈ *ὑπῆρχον ἐν αὐτοῖς βοέβodoί τινες, ὧν πρῶτος βοέβodoς ἦν ὁ προορηθείς Λεβεδίας* ib 168₁₃₋₁₅ *βοέβodoς* ib 168₅ 169₁₂ 17 170₄.

2. Az erdélyi vajdák méltósága (XV. sz.). *βοεβόδας* ISID 71.

Βολοσουδής l. *Βουλτζούς*.

Βορίσης Boris trónkövetelő, Kálmán magyar király állítólagos kisebbik fia (XII. sz. eleje). Io KINN 117₁₇ 21 118₄ 6.

Βορίτζης Borics, II. Géza boszniai bánja (ca 1154). Io KINN 131₂₂ 132₂. — Némely történész a trónkövetelő Boris herceggel téveszti össze (l. *Βορίσης*) ; vö. Jireček, Gesch. d. Serben I 230.

Βούδη l. *Μπούντα*.

Βουλοσουδής l. *Βουλτζούς*.

Βουλτζιγος (magyar származású?) előkelő szerb (ca 1150). Io KINN 108₁₅.

Βουλτζός Bulcsú magyar vezér és harka (ca 948). *Βουλτζούς* KONST PORPH ADM 175₁₄ *Βουλτζοῦ* (τοῦ) ib 175₁₂ *Βουλοσουδής* Io SKYL 328₄ (sic CVH : *βουλοσουδής* BFP : *βουλοσδής* A : *βουλοσοδής*

N : ...]οσοδής M : βολοσοδής cod. Vatic.-Ottob. gr. 361 s. XV. et 340 a. 1526. : Βολοσωδής M super imagine picta) 328₁₈ (sic CNV : βουλοσουδής F : βουλοσοδής A : βουλοσυνδής B : βουλοσίδης H : βολοσοδής M cod. Vatic.-Ottob. gr. 361 et 340 : Βολοσωδής M super imagine picta : βολοδής P) [> Βολοσουδής Io ZON HIST 484₉ (βουλοσουδής ABCOV : βολοσουδής corr. ex βολοσουδής E : βολογονδής D)]; cf. Moravcsik, Szent István-Emlékkönyv I 392, 394.

Βουρανίτζοβα l. *Βρανίτζοβα*.

Βρανάς l. *Ἰωάννης* 1.

Βρανίτζα l. *Βρανίτζοβα*.

Βρανίτζοβα Barancs, város a Duna déli partján, a Morava folyó torkolatától keletre (X—XII. sz.). τόν † *Μορόβισκον* BAS NOV 43₁₈ *Μωράβον* (τοῦ) Io SKYL 527₈ *Μορόβον* (τοῦ) THEOPH BULG 525_A *Μοράβον* ἦτοι *Βρανιτζάβον* (τοῦ) NOT EPISC B 527₁₃ *Βράνιτζα* (ἡ) BAS NOV 43₁₇ bis *Βρανίτζοβα* (ἡ) NOT EPISC A 257₂₂₆ GEORG TOR 13^r Io KINN 11₂₁ (sic hic et infra V : *Βρανιτζοβάν* ed) 12₁ (*Βρανιτζοβάν* ed) 12₁₃ 117₁₂ (*Βρανιτζόβαν* ed) 117₁₄ 124₂₁ 126₁₁ 14 131₂ 13 NIK CHON HIST 24₉ 17 133₉ 19 134₉ 166₂₃ 178₅ 347₃ 359₄ 363₁₉ [> THEOD SKUT 194₅ 11 242₁₈ 25 243₁ 255₁₄ 260₂₃ ~ EPHRAIM 164₄₈ 177₈₉ 95] *Βουρανιτζόβης* (τῆς) ANNA KOM II 256₈.

Γεῦτζᾱς 1. I. Géza magyar király (1074—1077). *Γεωβιτζᾱς* INSCR HUNG 32 (sic Moravcsik : *Γεωβιτζᾱ δ(εσπότ)ης* Darkó).

2. II. Géza magyar király (1141—1162). *Γειτζᾱς* Io KINN 104₁₇ 19 22 *Ἰατζᾱς* Io KINN 117₁₈ 119₁₆ 132₂₀ 202₁₈ 203₃ 10 14 17 214₂₁ 215₁ NIK CHON HIST 165₂ 11 21 167₇ 9 12 [> THEOD SKUT 254₁₄ 22 27 255₂₁ 23 26].

A név genitivusa — a bizánci nyelvhasználatnak megfelelően — τοῦ Ἰατζᾱ.

Γενάχ a hatodik magyar törzs (IX. sz. vége). *ἐκτη* (sc. ἡ γενεὰ τοῦ) *Γενάχ* KONST PORPH ADM 172₁₃.

Γέται archaizáló értelemben 'magyarok' (XII—XV. sz.). οἰονται δέ τινες τούτους... *Γέτας γενέσθαι τὸ παλαιόν, καὶ ὑπὸ τὸν Αἴμον οἰκοῦντας* LAON CHALK I 67₂₄—68₁ *Γέται* † THEOD PROD M 1393_C † THEOD PROD R 527₈.

L. még *Γήπαιδες*, *Δᾱκες*, † *Μάζαροι*, *Μάτζαροι*, *Μυσοί*, *Οὔγγροι*, *Οῶννοι*, *Παίονες*, *Πάννονες*, *Σάβαρτοι* ἄσφαλοι, *Σανρομάται*, *Σκύνθαι*, *Τοῦροκοι*. *Γεωβιτζᾱς* 1. *Γεῦτζᾱς* 1.

Γηπαιδάρχης archaizáló értelemben 'magyar király' (XII. sz.). MICH RHET 160₁₄ 163₂₄. — Vö. *Γήπαιδες*.

Γήπαιδες archaizáló értelemben 'magyarok' (XII. sz.). Οἱ δὲ *Οὔγγροι* τὸ παλαιόν ἐλέγοντο *Γήπαιδες* NOT URB I 63₃₂ καὶ οἱ *Οὔγγροι* ἐλέγοντο τὸ παλαιόν *Γήπεδες* NOT URB II 66₇₆ *Γήπαιδες* MICH

RHET 141₁₀ bis 142_{12 20} 143_{26 27 31} 144_{1 4 5 22} 146₂₂ 147_{1 7} 148₁₀ 158_{1 20}
 159_{10 13} 160₁₃ 161₁₇ 162_{2 4 20 28} 163_{12 17 18 26} 179₁₅ † KONST MAN
 OR 89_{39 49} 92₁₂₇ EUSTH THESS VAR 201₃₅ NIK CHON OR 740 septies.

Γηραιός MICH RHET 161₃₀.

L. még *Γέται*, *Δᾶκες*, † *Μάζαροι*, *Μάτζαροι*, *Μυσοί*, *Οὔγγροι*, *Οὔννοι*,
Παίονες, *Πάννονες*, *Σάβαρτοι* ἄσφαλοι, *Σαυρομάται*, *Σκύθαι*, *Τοῦρκοι*.

Γη ὥ ρ Győr vára (ca 1528). ACTA DIP III 44 (sine acc : *Γύορ*
 index).

Γιάγγος (*Γιάγγουλας*, *Γιάγκος*) l. Χουνιάδης.

Γισμόντος l. Σιμισούνδος.

Γρηγόριος zimonyi ispán (ca 1165). IO KINN 245_{10 13}.

Γριντζάρι (τό) falu a veszprémvölgyi monostor birtokában
 (XI. sz.) τὸν Γριντζάρι TYP VES 16₁₁ (Grincear Lat).

Γυλᾶς a magyarok egyik vezére (ca 948). IO SKYL 328₉ (sic
 ACNVP : γυλᾶς BFM : γειλᾶς H) 328₁₅ (sic ABCNVP : γυλᾶς FH)
 [> IO ZON HIST 484_{10 16}]; cf. Moravesik, Szent István-Emlékkönyv
 I 392, 394. — L. még γυλᾶς.

γυλᾶς birói szereppel járó magyar méltóság (IX/X. sz.). τὸν τε
 γυλᾶν καὶ τὸν καρχᾶν, οἵτινες ἔχουσι τάξιν κριτοῦ KONST PORPH ADM
 174₁₈ (γυλᾶν P) Ἰστέον ὅτι ὁ γυλᾶς καὶ ὁ καρχᾶς οὐκ εἰσὶν ὀνόματα
 κύρια, ἀλλὰ ἀξιώματα ib 174₂₀₋₂₁ (γυλᾶς P) γυλᾶς ib 175₁₆ (γυλᾶς
 P). — L. még Γυλᾶς.

Δᾶκες 1. archaizáló értelemben 'magyarok' (XII. sz.). οἱ δέ
 φασὶ Δάκας γενέσθαι LAON CHALK I 68₂₋₃ Δᾶκες † TYP PANT 656
 ANNA KOM I 115₁₉ [=127₁₇] II 74₃₂ 221₂₉ 240₁₃ 258₁₉ THEOD PROD
 K 79₆₄ † NIK KALL 327₂₃ RHET AN 332₂₂. Δακικός ANNA KOM I 227₅.

L. még *Γέται*, *Γήπαιδες*, † *Μάζαροι*, *Μάτζαροι*, *Μυσοί*, *Οὔγγροι*, *Οὔννοι*,
Παίονες, *Πάννονες*, *Σάβαρτοι* ἄσφαλοι, *Σαυρομάται*, *Σκύθαι*, *Τοῦρκοι*.

2. erdélyi oláhok (XV. sz.). LAON CHALK II 31₆.

Δάνουβας (*Δάνουβης*) l. Δανούβιος.

Δανούβιος Duna folyó (IX—XVI. sz.). Ἰστρου, ὃν καὶ Δανούβιον
 καλοῦμεν LEON SOPH 965_A Ἰστρος ὁ καὶ Δανούβιος λεγόμενος KONST
 PORPH ADM 174₉₋₁₀ Ἰστρος ποταμὸς ὁ νῦν Δανούβιος NOT URB II 67₈₈.

Δανούβιος LEON SOPH 968_D KONST PORPH ADM 73₅ 78₂₂ 79_{5 6}
 111₂ 141_{6 19} 143₃ GEORG CONT A 817₂₃ 818₄ 853₂₂ 882₄ [> Ps SYM 724₁₄]
 GEORG CONT B 27₂₁ 44₁ [> THEOPH CONT 358₈ 389₂₁] IO TZET 436₀₆
 08 12 15 437₃₉ 438₇₉ THEOD PROD M 1388_A NOT EPISC B₁₇ GEORG PHRAN
 VULG 1030_D Ντανούμπιος GEORG KLON 76^r 102^r

Δάνουβης KONST PORPH ADM 111₇ (sic P : Δανούβιον ed) 126₈ 141₁₈
 (δανούβιν P : Δανουβίου ed) 153₇ 177_{2 11 16 17} 179_{10 21} ANNA KOM I

222_{23 24 32} 231₃₀ II 17_{18 32} 27₂ 61₃₀ 260₃₂ 261₈ IO ZON HIST 181₁₂ 678₁₂
 (δούναβιν codd Ducangii) IO TZET 435₉₄ 437_{26 28} THEOD SKUT 117₇
 DUKAS 24₂ 51₇ 52₁₉ 88₁₀ 111₂₀ 130₇ 137₄ 206_{4 8} 210₁₄ 221₁ 236₁₂
 344₁₉ 345_{3 19} EKTĤ CHRON 8₁₉ 73₉ Δάνουβις THEOD PROD E
 348_{11 24} 419₇₁ H 744₅₄ 746₂₁ 748₄₆ 750₅₆ 751₄₇ 752₈₉ 764_{8 9 34} M 1370_C
 1395_B IO DIOG 305₈ NIK CHON HIST 198₂₃ (sic plerique codd: Δάνουβις
 ed) Δάνουβαν (τόν) THEOD PROD H 772₈₅

Δούναβις: Δούναβιν (τόν) TYP VES 16_{6 7} (Danubium Lat) MAN
 MAL 398 (Δούνονβιν ed) Δουνάβιος NOT CHRON B Ντούναβις:
 Ντούναβην (τόν) THREN 200₆₅ Ντούναβη (τόν) HIST TURC 15^v
 17^v bis 40^r bis 41^r 42^v 43^r 44^r bis 46^r 61^r 61^v 62^r 63^v 66^r 74^v bis
 75^v 78^v 81^v 91^v (ντούναβι passim cod) Ντούναβη (τοῦ) HIST TURC
 40^r 40^v 42^v 44^r 70^r (ντούναβι cod) 72^r bis Τούναβιν (τόν) MAN MAL
 402 Τονναβη et Τονναβι (τό) ACTA DIP III 44 (sine acc). — Α παρα-
 δανούβιος és παραδούναβις jelzőből alakult hely- és családnév is előfordul,
 l. pl. ANNA KOM II 27₁ és Byzantinoslavica 1 (1929) 22. — A fent fel-
 sorolt alakok mellett a bizánci írók az antik Ἰστρος nevet is használják.
 Ez utóbbi a Δανούβιος és társai mellett párhuzamosan is előfordul.
 Igy pl. ANNA KOM I 115₂₃ skk, DUKAS 135₂₃. Megtörténik az is, hogy
 az írók, ha forrásukban Δανούβιος-t, vagy ennek változatait találják,
 ezt az alakot Ἰστρος-ra változtatják: IO SKYL 255₃ [e THEOPH CONT
 358₈]. Egyes archaizáló írók csak az utóbbi nevet használják. —
 L. Ἰστρος.

A ὁ Δάνουβις (Δούναβις) névnek a rendes -ιν végződésű accusativusa mellett
 előfordul a népies forrásokban -ι (-η) végződésű alakja is (így a HIST TURC-ban),
 az -εως végű genitivusa mellett egyszer -ιος (DUKAS 137₄) és -ι (-η) végződésű
 (így a HIST TURC-ban) alakja. Az EKTĤ CHRON 73₉ -ι végződésű dativusa a rendes
 -ει mellett csak orthografiai variáns.

Δάνουβις l. Δανούβιος.

Δεσέ szerb nagyzsupán (XII. sz.). THEOD PROD H 749_{93 97}
 IO KINN 113₁₃ (sic V: Δέσε ed) 204₁₆ 212₁₈ 213_{6 10} 214₂ NIK CHON
 HIST 178_{7 8}. — Egyes történettudósok Nemanja István szerb fejede-
 lemmel azonosítják; (vö. Jireček, Gesch. d. Serben I 258. Magyar kutá-
 tók (Hóman, Magyar történet I 387., Jakubovich—Pais, Ómagyar
 olvasókönyv 51.) magyar eredetű névnek tartják.

A Δεσέ nevet a források nem ragozzák, tehát minden esetben Δεσέ szerepel.

Δημησβαρι († Δημησκάρι) l. Τεμισφάρ.

Διονύσιος 1. magyar ispán, III. István hadvezére 1167-ben.
 IO KINN 257₁₈ 258_{4 6} 259₂₀ 270₁₈ 271_{1 21} 272₁ 273_{3 6 9 11} 274₃ NIK
 CHON HIST 173₂₅ 199_{3 6} 202₇ 203₁₂ 204₁₂ [> THEOD SKUT 269₂₉ 270₁
 271_{3 16 31}].

2. L. Λοσόντζε.

Δουνάβιος (Δούναβις) l. Δανούβιος.

Ἐγρί (ή) Eger vára (ca 1596). τήν Ἐγρί CHRON MIN 48₄₈.

Ἐζέλεχ Árpád unokája (X. sz. eleje). KONST PORPH ADM 175₅.

Εἰλόκης l. Ἰλόκης.

Εἰρήνη Piroskának, Szent László leányának, II. Ioannes Komnenos császár feleségének bizánci neve († 1134). VITA IR 48₂ THEOD PROD M 1396_A IO KINN 9₂₄ 14₆ 31₁₂ 202₇ THEOD SKUT 182₁₁. — V. ö. Ξένη.

Ἐντρεβάρ Hédervári Lőrinc nádor (XV. sz.). Λαυρέντιος νδε Ἐντρεβάρ ὁ καὶ παλατῖνος ISID 71 Λαυρεντίου Χεδρεχαβάρεω τοῦ ἀντεπάρχου LAON CHALK II 188₆ (χεδρεχαβάρεω A).

Ἐρδέλης a neve a forrásokban Zápolyai Jánosnak, a magyar királynak (XVI. sz.). Ἐρδέλης ECTH CHRON 74₂₉ 30 82₃₁ 84₂ CHRON MIN 16₃₁ 24₄₂ Ἐρτέλη (τόν) CHRON MIN 20₂₆ Ἐρτέλην (τόν) NOT CHRON EPET.

Ἰωάνιος: ω Ηοανήως ἀπο των τοπω του Ἐρδέλη ACTA DIP III 44 Ηωανηως (sine acc) ib III 44 bis Ηωανηον (τοῦ sine acc) ib III 44 Ηωανηων (τόν sine acc) ib III 44 Ηωανηων (τόν sine acc) ib III 44.

A név népies accusativusa τὸν Ἐρτέλη és genitivusa τοῦ Ἐρδέλη.

Ἐρδέλιον Erdély, Transylvania (XV/XVI. sz.). Ἀρδέλιον (τό) LAON CHALK I 72₁ II 31₁ 2 18 21 32₈ 11 12 33₉ 34₁₆ 35₃ 109₁₄ 127₁₆ Ἐρδελίον (τοῦ) ib II 98₁₃ (ἐρδηλίον MM₁: ἀρδελίον L) Ἐρδέλη (τοῦ) ACTA DIP III 44 Τρασιλβάνας (τῆς) ISID 71 Στρασαλβάνια (ή) HIST TURC 42^v ter. — L. még Παιονοδακία.

Ἐρμέν l. Ἐρμεστάτ.

Ἐρμεστάτ Szeben, Hermannstadt, erdélyi város (XV/XVI. sz.). Ἐρμέν HIST TURC 42^v Ἐρμεστάτ ib 42^v.

Ἐρντέλης (Ἐρτέλης) l. Ἐρδέλης.

Ζαλέσι (τό) falu a veszprémvölgyi monostor birtokában (XI. sz.). τοῦ Ζαλέσι TYP VES 16₁₁ (Serlous Lat).

Ζαλτάς Solt fejedelem, Árpád fia (907—947). Ζαλτάς KONST PORPH ADM 175₆ Ζαλτάν (τόν) ib 175₂.

Ζεύγη l. Ζεύγμινον.

Ζεύγμινον Zimony, város a Duna partján, a Száva torkolatától északra (XII. sz.). Ζεύγμινον (τό) IO KINN 114₈ 23 214₁₀ 231₇ NIK CHON HIST 24₁₀ 25₈ 122₂₂ 166₅ 168₁₃ 174₉ 17 177₃ 19 23 178₁ 198₂₄ [> THEOD SKUT 194₇ 24 238₂₀ 255₁ 256₅ 258₃₀ 259₅ 260₁₇ 20 269₂₇ ~ EPHRAIM 164₅₀ 58 176₆₇ 179₅₄ 180₈₅] Ζεύγη (ή) IO KINN 10₁₃ 238₈ 241₆ 246₁₈ 247₁₈ 248₄ 6 259₁₈. — L. még Φραγγοχώριον.

Ζιπήριον l. Σιβήριον.

Ζογράμπια (ή) helység Délmagyarországon (XV. sz.) HIST TURC 78^r (Ζογράμπια scribendum?). — Valószínűleg Zágráb.

ζουπάνος ispán, magyar méltóság (XII. sz.). στρατηγῶν . . . , οὗς αὐτοὶ (sc. Οἰννοι) ζουπάνους καλοῦσι IO KINN 274₈ τῶν ἐν σφίσι (sc. Οἰννοις) ζουπάνων ib 245₁₀ ζουπάνος ANNA KOM II 221₃₀.

Ῥοάνηως (Ῥωάνηως) l. Ῥεδέλης.

Θεοφάνης Hunyadi János († 1456) egyik elnevezése. ὁ μέγας Θεοφάνης CARM VAR C 18₅₂ 20₇₉ 24₄₂ 26₇₁ CARM VAR K 19₄₉ 21₈₂ 27₆₄. — L. még Χουνιάδης.

Θράμος (Θρέμι) l. Σίριμον.

Θωμάς IV. István magyar király szolgája (ca 1163). NIK CHON HIST 167₂₂ [> THEOD SKUT 255₃₀].

Ἰάγγος (Ἰάγγουλας, Ἰάγκος, Ἰαγκος) l. Χουνιάδης.

Ἰατζᾶς l. Γεϊτζᾶς 2.

Ἰέλεχ Árpád fejedelem fia (X. sz. eleje). KONST PORPH ADM 175₁ 4.

Ἰερόθεος bizánci szerzetes, kit mint Magyarország missziós püspökét a megkeresztelkedett Gyula hozott magával Bizáncból (ca 948). τινα μοναχὸν Ἱερόθεον τοῦνομα, δόξαν εὐλαβείας ἔχοντα, ἐπίσκοπον Τουρκίας παρὰ τοῦ Θεοφυλάκτου χειροτονηθέντα IO SKYL II 328₁₂₋₁₄ [> ἀρχιερέα IO ZON HIST 484₁₅].

Ἰλόκης Újlaki, magyar hadvezér (XV. sz.). Εἰλόκης LAON CHALK II 127₁₄ Ἰλόκης II 189₂ (ἰλίκης A).

Ἰρᾶς II. Terter György bolgár cár seregének magyar vezére (ca 1321). IO KANT I 173₁₀.

Ἰουμπερέκιν (τό) a máramarosi körtvélyesi Szent Mihály monostor birtokában levő helység (XIV. sz.). ACTA DIP II 426.

Ἰουτοτζάς Árpád fejedelem fia (X. sz. eleje). Ἰουτοτζάς KONST PORPH ADM 175₅ Ἰουτοτζάν (τόν) ib 175₂ (ἰουτότζαν P).

Ἰστρογεῖτονες l. Ἰστρος.

Ἰστρος a Duna (Ister) klasszikus görög neve, melynek használatát a IX—XVI. században már archaizáló értelműnek tekinthető. LEON SOPH 956_D 965_A KONST PORPH ADM 174₂ 9 LEON DIAK 18₂₂ IO SKYL 255₃ 19 372₆ 527₉ 582₂ 12 584₂ 6 10 585₁₀ 18 MICH ATT 66₂₁ 67₈ 97₂₀ IO SKYL CONT 646₃ ANNA KOM I 115₂₃ 28 II 240₁₃ IO ZON HIST 443₁ 513₂ IO KINN 9₁₁ 10₁₁ 19 12₁₇ 113₂₂ 114₁₇ 118₁₂ 119₉ 121₁₃ 131₇ 19 133₁₉ 212₇ 213₅ 217₃ 221₉ 222₄ 225₆ 226₁₂ 13 236₂₂ 238₁₆ 21 240₈ 247₁₀ 260₅ 13 NIK CHON HIST 24₈ 24 25₇ 122₂₀ 174₁₂ 199₇ 201₁₇ 204₁₂ IO TZET 437₂₈ 32 438₇₉ ANON VEN 175₁ 176₃ 179₁₂ 20 THEOD

PROD M 1394_A R 527₂₆ IO DIOG 311_{1 4} RHET AN A 334₁₈ MICH RHET 131₁₆ 142₃ 144₂₄ 146_{9 18} 149₂₉ 160_{16 24} 163₁₃ 175₁₉ bis 180₂₇ bis KONST MAN OR 89₃₆ 92_{130 134} EUST THESS OR 35₁₇ VAR 200₆₇ NIK CHON OR 740 ter NOT URB II 67₈₈ GEORG AK CHRON 18₂₄ 58₉ THEOD SKUT 182₁ 194_{4 18 22} 239₃ 259₂ 269₂₆ 270₃ 272₁ 282₂₂ EPHRAIM 164_{47 54} 180₈₅ 334₃ LAON CHALK I 64₅ 67₈ 68₇ 70_{1 9 10} 72₃ 73_{2 16} 74₁₆ II 25_{9 10} 30₂₄ 31_{1 13 17 20} 32₇ 33₂ 35₆ 37₇ 89₅ 98₁₃ 99₇ 108_{12 18 23} 124₁₉ 125_{4 15} 136₁₆ 22 137₂₁ 138₁₀ 177₂ 178_{10 11} 202_{11 15 19} 214₂₀ 237₂₄ 252₇ 253_{5 6 18} 255₈ 14 17 257_{8 20} 265_{4 6 8} 294₁₆ 295_{18 19} 297_{11 17} 298₆ 306₁₆ DUKAS 210₂₁ 220₁₆ 222₉ 316_{2 18} GEORG PHRAN CHRON 60₁₁ MICH KRIT 63₁₄ quater 64₁₄ 65₁₄ bis 109_{6 7} 110₇ bis 111₉ 115₁₇ bis 18 bis 116₂₀ 143₁₀ bis 144₁₀ IO DIAK 966_A HIERAX 246₄₂ 250_{55 56 61 75 76} THEOD GAZ 1004_C bis D PAN PAL 160_{3 7}. — A fenti helyeken a Duna archaizáló *Ἰστρος* neve a magyar eseményekkel kapcsolatban fordul elő. A felsorolás tehát korántsem teljes jegyzéke az *Ἰστρος* név előfordulási helyeinek. — Előfordul a *παρίστριος* és *ὑπερίστριος* jelző is; pl. *παρίστριος* IO SKYL CONT 719₁₁ [> IO ZON HIST 713₉] NIK KALL 339₁₆ 354₃₈ IO ZON HIST 642₄ ANNA KOM I 192₂₂ 229_{22 26} II 60₁₉ MICH RHET 141₉ 147₃ 161₄ 174₁₈ IO KINN 118₁₁ 119₁₇ 227₇ NIK CHON HIST 166₂₂ [> THEOD SKUT 255₁₃ 258₁₃ > EPHRAIM 179₅₁] ANON VEN 159₂₃ THEOD PROD K 79₆₄ LAON CHALK II 179₁₅ 184₁₈ HIERAX 249₁₈ *ὑπερίστριος* THEOD PROD R 527₈. *Ἰστρογεῖτονες* a Duna mellékén lakókat jelenti, így pl. IO DIAK 966_C. — L. még *Δανούβιος*.

Ἰωάννης 1. *Ἐρδélyης*.

Ἰωάννης 1. Thallóczi János, vránai perjel, Belgrád kapitánya 1440-ben. *εἰς τὸ Μπελιγράδι ὁ καπετάνιος ὁ Ἰωάννης ὁ Βρανὰς πολλὰ ἀνδρειωμένος* HIST TURC 40^v *τοῦ Βρανά ib 40^v*
ὁ ἀφέντης ὁ Βρανὰς ib 40^v.

2. 1. *Χονιάδης*.

Κάβαροι kavarok, a kazár uralom ellen fellázadt és a magyarsághoz csatlakozott néptöredék (IX. sz.). KONST PORPH ADM 171_{14 15} (*καβάροι* P) 171₂₁ 172_{6 9 11 14} bis.

Καλαμάρος 1. Bizáncban élő magyar herceg, Kilikia helytartója (XII. sz.). *Κωνσταντῖνῳ . . . , ὃν Καλαμάνον ἐπεκάλουν νεανίαν* IO KINN 216₄ *Κωνσταντῖνος . . . , ὃν Καλαμάνον ἐπεκάλουν* ib 286₁₁
Κωνσταντῖνον τὸν Καλαμᾶνον NIK CHON HIST 183₃ *σεβαστοῦ Δούκα τοῦ Καλαμάνου* SIG *Καλαμᾶνος* NIK CHON HIST 183₁₁ *Καλαμάνος* ANON VEN 129_{tit} 176₄ IO KINN 286₁₂. — Boris fiának tartja Hóman, Magyar történet I 381.

2. *Καλαμάνος* NIK CHON HIST 123₂₂ [> THEOD SKUT 239₅]. — Kál-

mán fiának, Borisnak tartja — nézetünk szerint alaptalanul — Darkó, Byzantinische Zeitschrift 35 (1935) 383.

3. II. Johannes Asan bolgár cár (1241—1246) és Mária, II. Endre leányának fia. *Καλλιμάνον τοῦ Ἀσάν* NOT CHRON LAMP 32 *Καλιμᾶνος* GEORG AK CHRON 64_{12 13 17} 72₁₄ 73₁ 76₁₂ 94₁₀ [*> Καλλιμάνος* THEOD SKUT 486₂ ~ EPHRAIM 337_{85 91} 341₈₈ 351₅₆]. — *Καλιμᾶνος* néven még egy bolgár cár (1257—1258) uralkodott; I. GEORG AK CHRON 152_{4 7 10}.

Κα λ ή ς harka, Bulcsú apja (X. sz. eleje). *Ἰστέον ὅτι ὁ Βουλτζὸς ὁ καρχᾶς ἐστὶν ὁ υἱὸς¹ τοῦ Καλῆ² τοῦ καρχᾶ καὶ ὅτι τὸ μὲν Καλῆ³ ἐστὶν ὄνομα κύριον* KONST PORPH ADM 175_{14–15} (¹sic P: *υἱὸς ἐστι* ed ²sic P: *Καλῆ* ed ³ *Καλή* P ed).

A *Καλῆ* népies genitivus.

Κα ρ ή (ς) a hetedik magyar törzs (a IX. sz. végén). *ἐβδόμη* (sc. *ἡ γενεὰ τοῦ*) *Καρή* KONST PORPH ADM 172₁₃.

κα ρ χ ᾶ ς birői szereppel járó magyar méltóság (IX/X. sz.). *τόν τε γυλᾶν καὶ τὸν καρχᾶν, οἵτινες ἔχουσι τάξιν κριτοῦ* KONST PORPH ADM 174₁₈ (*καρχάν* P) *Ἰστέον ὅτι ὁ γυλᾶς καὶ ὁ καρχᾶς οὐκ εἰσὶν ὀνόματα κύρια, ἀλλὰ ἀξιώματα* ib 174_{20–21} (*καρχᾶς* P: *καρχᾶν* ed) *τὸ δὲ καρχᾶς ἐστὶν ἀξίωμα* ib 175₁₆ (*καρχᾶς* P) *καρχᾶς* ib 175₁₄ (*καρχᾶς* P) *καρχᾶ* (τοῦ) ib 175₁₃ (*καρχά* P) 175₁₅ (*καρχά* P) 175₁₇ (*καρχά* P).

A szó genitivusa — a bizánci nyelvhasználat szerint — *τοῦ καρχᾶ*.

Κα σ ή (ς) a nyolcadik magyar törzs (a IX. sz. végén). *ὀγδόη* (sc. *ἡ γενεὰ τοῦ*) *Κασή* KONST PORPH ADM 172₁₃.

Κάστρον ὠραῖον néven szerepel egy a Drávához közel épült délmagyarországi vár, melyet I. Szulejman 1541-ben elfoglalt. MAN MAL 432.

Κε λ α δ ή ς előkelő magyar (ca 1128). IO KINN 11₁₈.

Κ ν ῆ σ α (τό) falu a veszprémvölgyi monostor birtokában (XI. sz.). *τοῦ Κνῆσα* TYP VES 16₁₀ (Kinessa Lat).

Κο ρ β ῖ ν ο ς I. Χουνιάδης.

κο ρ ὠ ν α (ή) a magyar szent korona (XVI. sz.). *τὴν κορόναν τὴν μπαλεάν* ACTA DIP III 44 *κωρωναν* (τὴν sine acc) ib *κωρώνα* (τὴν sine acc) ib bis *κωρόνα* (τὴν) ib.

† *Κο υ ρ σ ᾶ ν η ς* I. Κουσάνης.

Κο υ ρ τ ο υ γ έ ρ μ α τ (ο ς) a negyedik magyar törzs (a IX. sz. végén). *τετάρτη* (sc. *ἡ γενεὰ*) *τοῦ Κορυτουγερμάτου* KONST PORPH ADM 172₁₂ (sic P: *Κορυτουγερμάτου* ed).

Κο υ σ ᾶ ν η ς Árpáddal együtt a magyarok főembere a honfoglalás előtt (ca 895). *Κουσάνη* (τῷ) GEORG CONT A 854₁ (*Κορσάνη* cod

Paris. gr. 1708 s. XVI. et ed: *κουσάνη* ceteri codd et edd); cf. Moravesik, Magyar Nyelv 27 (1931) 84—89.

κρᾶλης 'király', a magyar királyok méltóságának neve (XI—XVI. sz.). *ῥῆγα τῆς Παιονίας* (*κράλην αὐτὸν ἢ συνήθεια καλεῖν εἶωθε*) THEOD SKUT 181₂₄ *κράλης* TYP VES 15₁ (*κράλ* ed) INSCR HUNG 32 IO SKYL 527₁₀ IO SKYL CONT 743₆ MICH ADD 31₂₄ 36₆₂ ANNA KOM II 221₃₀ ANON VEN 147₂₉ THEOD PROD H 748₁₄₇ 763₄ 764₆ 11 16 22 THEOD BALS III 28 EUST THESS VAR 281₄₂ VITA IO 107 bis THEOD SKUT 181₂₇ CARM VAR C 22₁₆ 24₄₂ 43 26₆₂ 64 tit 70/71 73 38₃₃ 38 tit 44/45 45 57 40 tit 58/59 71 tit 72/73 42₉₅ 96 99 04 09 12 44₂₉ CARM VAR K 19₅₄ 55 21₉₁ 23₀₈ 25₃₅ 36 27₅₆ 65 39₃₄ 36 49 41₇₂ 43₉₈ 99 02 07 12 15 17 18 45₃₃ THREN 185₁₁ DUKAS 50₁₉ 51₇ 210₁₅ 217₅ 218₁₈ 20 HIERAX 260₆₄ 67 73 261₉₃ 17 262₁₉ EKTH CHRON 8₁₃ (*-άλη* D) 9₂₀ 24 25 10₁ 16 20 (*-λην* L) 10₂₂ 73₂₁ 74₁₇ MAN MAL 398 septies 399 sexies CHRON MIN 3₆₄ 16₂₈ 20₂₃ 21₃₉ 36₁₇ 37₁₂ 38₃ 5 48₃₄. — Előfordul még *κραλικός* (három végű melléknév) is, mely 'királyi'-t jelent (XII. sz.). THEOD PROD H 749₈₈ 764₃₂.

A szó ragozása *ὁ κράλης, τὸν κράλην* (de népiesen *κράλη* CARM VAR C 26 tit 70/71 38_{tit} 44/45 57 EKTH CHRON 10₂₀ CHRON MIN 3₆₄ 20₂₃ 48₃₄), *τοῦ κράλη, τῷ κράλη, ᾧ κράλη*.

Κρίσος Körös folyó (X. sz.). *ὁ Κρίσος* KONST PORPH ADM 174₇.

Κώμαραν (ἡ) Komárom vára (ca 1528). ACTA DIP III 44 (sine acc).

κωρόνα (*κωρόνα*) l. *κορώνα*.

Λαδίσθλαβος l. *Βλαδίσθλαβος* 1.

Λαδίσκλαος l. *Λαδίσλαος* 1., 3.

Λαδίσλαος 1. I. Ulászló magyar király (1440—1444). *Λαδισλάος* GEORG PHRAN CHRON 91₁ [= I 94₁₉] (*Λαδιλ*-ABCDM: *Βλαδισλ*- E: *Ἀσδλ*- G) 91₁₅ [= I 95₁₀] 91₁₈ [= I 95₁₃] LAON CHALK II 81₁₄ 90₁ (*λαδίσλ*-codd) 98₁₂ (*λαδίσλ*-codd) 104₂₁ (*λανδίλ*-MM₁ L: *λανδίσλ*- A) 106₉ (*λαδίσλ*- A: *λαδίλ*- LMM₁) 108₂₂ 110₁₁ 126₁₃ 187₁₁ 296₁₂ (*λαδίλ*-codd: *Λαδίσλ*- ed) 297₁₂ (*λαδίλ*- MM₁ L: *Λαδίσλ*- ed) *Ἀαντίσλαος* HIST TURC 46^v (*λαντήσλαος* cod) *Λαδίσκλαος* GEORG KLON 75^r 75^v quater 76^v 77^r. — L. még *Ἀγνηζίλαος* 1.

2. Vetési László, magyar humanista (ca 1469). *Λαδισλάος Παννόνιος* PHILEL 151 ter.

3. II. Ulászló magyar király (1490—1516). *Λαδίσκλαος* GEORG KLON 114^r. — L. még *Ἀγνηζίλαος* 2.

Vö. *Βλαδίσθλαβος*.

Λαντίσλαος l. *Λαδίσλαος*.

Λανρέντιος l. *Ἐντρεβάρ*.

Λεβεδία a magyarság hazája Etelközbe való költözése előtt (IX. sz.). *εἰς τὸν τόπον τὸν ἐπονομαζόμενον Λεβεδία ἀπὸ τῆς τοῦ πρώτου βοεβόδου αὐτῶν ἐπωνυμίας* KONST PORPH ADM 168₄₋₅ *ἐν τούτῳ οὖν τῷ τόπῳ τῷ προορηθέντι Λεβεδία* ib 168₈₋₉.

Λεβεδίας a magyarok első βοεβόδος-a (IX. sz.). KONST PORPH ADM 168_{6 15 18 21} 169_{12 16} (coni. Moravesik: *χελάνδια* P ed) 169₁₇.

† *Λιούντινα* l. *Λιούντικα*(ς).

Λιούντικα(ς) Árpád fejedelem fia (ca 895). *Λιούντικα* (τόν) KONST PORPH ADM 172₂₁ (sic P: *Λιούντινα* ed); cf. Moravesik, Magyar Nyelv 22 (1926) 82.

Ha a ránk maradt alaknak a görög átirásban *Λιούντικας* volt a nominativusa, akkor a *Λιούντικα* népies accusativus.

Λοσόρτζε Losonczy Dezső erdélyi vajda (XV. sz.). *Ντεσοῦ νδε Λοσόρτζε* ISID 71 (*ἤγουν Λιονόσιος* supra lineam add cod).

Λοσίγης II. Lajos magyar király (1516—1526). GEORG KLON 124^v quater.

Λούξπανος magyar hadvezér (ca 1444). *Λούξπανος* CARM VAR C 22₁₇ (*λουξπάνος* hic et infra cod) 24₄₂ 26₆₃ (*Λουξπάνος* cod) 32₆₆ 38₃₃ *τοῦ Λοῦξ τοῦ μπάνου* ib 26₇₀ (*λοῦξ* cod) *Λούξπανος* CARM VAR K 23₀₉ (*λοῦξ*-cod) 25₃₅ (*λούξσ*-cod) 27₅₅ (*λοῦξσ*-cod) 27₆₂ (*λούξσ*-cod) 39₃₄ (*λουξσ*-sine acc cod). — Pecz V. feltevése (Századok 28 (1894) 325.), mely szerint a költemény *Λούξπανος*-a Hunyadi Jánossal azonos, a fenti helyek, különösen C 24₄₂ 26₆₃ skk. és K 25₃₅ 27₅₅ skk. behatóbb vizsgálata révén tarthatatlannak bizonyul. Pecz helyesen mutatott rá arra (u. o. 319.), hogy a szó második felében a magyar bán méltóságnév rejlik (l. *μπάνος*). A szó első fele azonban kielégítő módon még nincs megfejtve: talán 'lugosi bán'?

Λούξπανος l. *Λούξπανος*.

† *Μάζαροι* a magyar nép neve (IX. sz.)? *Μαζάρους* KONST PORPH ADM 164₁₀ (sic P ed: *Βαζάρους* leg cens Bury: *Χαζάρους* legendum censuerunt Pray, Neumann aliiq). — A *Μάζαροι* — *Χάζαροι* alakok kérdéséről l. Dieterich, Byzantinische Quellen zur Länder- und Völkerkunde 248.; Darkó, A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánci íróknál 55.; Miskolczy, Történeti Szemle 3 (1914) 394.; Hóman, Történeti Szemle 6 (1917) 242.

L. még *Γέται*, *Γήπαιδες*, *Δάκες*, *Μάτζαροι*, *Μυσοί*, *Οἰγγροι*, *Οἰννοι*, *Παίονες*, *Πάννονες*, *Σάβαρτοι* ἄσφαλοι, *Σανρομάται*, *Σκόθαι*, *Τοῦρκοι*.

Μάμα (τό) falu a veszprémvölgyi monostor birtokában (XI. sz.). *τὸν Μάμα* ΤΥΡ VES 16₁₀ (Mama Lat).

Μαξιμιῖνος Miksa magyar király (1564—1576). NOT CHRON F.

Μαραμόρεσο Máramaros, Magyarország északkeleti részén (XIV. sz.). τὸν τόπον τοῦ Μαραμόρεσο ACTA DIP II 426 bis.

Μαρία 1. IV. István felesége, Manuel Komnenos császár unokahúga, Isaakios Sebastokrator leánya (XII. sz.). IO KINN 203₈ NIK CHON HIST 165₇.

2. Margit, III. Béla leánya, Isaak Angelos császár, majd Boniphatios márkis utóbb a thebai-i Nicolas de St. Omer felesége (XII. sz. vége). NIK CHON OR 615 NIK CHON HIST 792₃ GEORG AK CHRON 13₁₃ [> THEOD SKUT 453₁₄ 24 457₁₉].

3. Mária, II. Endre leánya, II. Asan János bolgár cár felesége (XIII. sz. eleje). GEORG AK CHRON 50₁₇ [> THEOD SKUT 478₉ ~ EPHRAIM 337₈₆].

4. IV. Béla felesége, I. Theodoros Laskaris császár leánya (XIII. sz.). GEORG AK CHRON 26₁₃ bis [> THEOD SKUT 461₂₈ ~ EPHRAIM 316₃₅].

Ματζαρία (ή) 'Magyarország' (a XVI. sz. végén). *Ματζαρία* (τήν) CHRON MIN 48₄₈. — L. még *Μυσία*, *Οὐγγρία*, *Παιονία*, *Παννονία*, *Τουρκία*.

Μάτζαροι 'magyarok' (XVI. sz.). *Μάτζαροι* CHRON MIN 12₁₀₀ *Ματζαρίδων* (τῶν) ECTH CHRON 73₁₅ 74₃₄ *Μάτζαρη* (τόν) CHRON MIN 12₉₉.

L. még *Γέται*, *Γήπαιδες*, *Δάκες*, † *Μάζαροι*, *Μυσοί*, *Οὐγγροι*, *Οὔννοι*, *Παίονες*, *Πάννρονες*, *Σάβαρτοι* ἄσφαλοι, *Σαυρομάται*, *Σκύθαι*, *Τοῦρκοι*.

A fenti adatok tanúsága szerint a vulgáris források a *ὁ Μάτζαρης* nevet a mai újjörög nyelvhasználat szerint ragozzák.

Ματθαῖος Mátyás magyar király (1458—1490). *Μαθαῖος* HIST TURC 61^v 63^r 73^r *Μαθείας* ib 75^v 81^v 82^r 85^r.

Μαῦρα παιδία 1. Σάβαρτοι ἄσφαλοι.

Μεγαλόσης 1. Ταλούσης.

Μέγερρη (ς) a harmadik magyar törzs (a IX. sz. végén). *τρίτη* (sc. ἡ γενεά) τοῦ *Μεγέρη* KONST PORPH ADM 172₁₂.

Μελεκδῖς egy a veszprémvölgyi monostor szolgálatára rendelt vincellér neve (XI. sz.). ὁ μελεκδῖς ἀμπελουργὸς εἰς ΤΥΡ VES 16₉.

Μετζέτ (τό) vár Erdélyben (XV. sz.). HIST TURC 42^v.

Μικέλλος (magyar származású?) vezér Thibald Belpharage hadseregében Kypros szigetén (ca 1375). *Μικέλλον Οὐγκαρὸν* LEONT MACH 560₂₄. — A szöveg alapján nem lehet határozottan eldönteni, hogy az *Οὐγκαρὸς* név egyszerűen csak az említett vezér származására utal-e, vagy pedig már bizánci mellék-, illetve családnévnek lehet tekintenünk? — Vö. *Οὐγγρος*.

Μιχαήλος Szilágyi Mihály, 1456-ban Belgrád parancsnoka.
Μιχαήλος δέ, ὁ τοῦ Ἰωάννου <sc. Hunyadi> *τῆς γυναικὸς ἀδελφός* MICH
 KRIT 116₂₀ bis 117₂₀.

Μοράβου (τοῦ) 1. *Βρανίτσοβα*.

Μορήσης Maros folyó (X. sz.). ὁ *Μορήσης* KONST PORPH ADM 174₈.

Μορόβισκος (*Μορόβου* τοῦ) 1. *Βρανίτσοβα*.

Μοναχάτζι Mohács, helység a Duna mellett (XV. sz.). ACTA
 DIP III 44 (sic index: *Μοναχαζτι* sine acc ed).

Μουντοῦνι 1. *Μπούντα*.

Μπάλιτζας vajda, a körtvélyesi monostor kegyura (ca
 1391). ACTA DIP II 426 bis 427.

μπάνος bán, magyar méltóság neve (XII—XV. sz.). *μπάνον*
ταύτην καλοῦσιν Οἰννοὶ τὴν ἀρχήν Io KINN 117₄ *τὴν μπάνου ἔχων ἀρχήν*
(βούλεται δὲ τοῦτο τὸν μετὰ τὸν ῥῆγα τῷ ἔθνει δεδυνημένον) ib 262₂₁₋₂₂
(μπάνον V: ζουπάνου ed; cf. Moravcsik, Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου
Αθῆν 1935. 313.) *πάνος* ISID 71 72. — L. még *Λούξιμπανος*.

Μπελᾶς 1. *Βελᾶς* 2.

Μπελγράδον (*Μπελεγράδι*, *Μπελιγράδι(ον)*, *Μπελκράτι*, *Μπελο-
 γράδι*) 1. *Βελέγραδα*, *Στὰ Μπελιγράδι*.

Μπερνάδος néven szerepel I. Ulászló magyar király (1440—
 1444). CARM VAR C 22₁₆ 24₄₂ 26₆₂ 64 73 38₄₅ 40₇₁ *Μπερνάρδος* CARM
 VAR K 19₅₄ 23₈ (*περ-* cod) 25₃₅ 27₅₆ 65 41₇₂. — L. még *Λαδίσκλαος*
 1. és *Ἀγνηζίλαος* 1.

Μπερνάροδος 1. *Μπερνάδος*.

Μπουδοῦνι 1. *Μπούντα*.

Μπούντα (ή) Buda, a magyar királyok székvárosa (XV/XVI.
 sz.). *Βούδη* (ή) LAON CHALK II 140₁₉ (sic codd: *Μπούδην* ed) *Πούδη*
(ή) ISID 160 LAON CHALK I 68₇ (sic codd: *Μπούδη* semper ed) 71₆ (*σπού-*
Ο: πού- cett) 71₉ (*ἐσπουδὴν* O: *πούδην* cett) 71₁₀ (sic codd) II 179₂₄ (sic
 codd) 188₃ (sic codd) *Πουτοῦνι* (τό) ECTH CHRON 73₂₀ *Ποτοῦνι*
 ib 74₁₉ *Ποτοῦνι* ib 74₂₉ *Πουντών* ACTA DIP III 44 *Πουν-*
τοῦνη (τό) CHRON MIN 48₃₅ *Μπούτα* (ή) ACTA DIP III 44 (sine
 acc) GEORG KLON 124^v 127^r ter *Μπουνταν* (τὴν) ACTA DIP III 44
 (sine acc) bis *Μπούντη* (τό) CHRON MIN 3₅₇ *Μπουντάνιον* (τό)
 MAN MAL 432 (*Μουντάνιον* ed) *Μπουδοῦνι* (τό) HIST TURC 44^r 62^r
Μπουντοῦνη (τό) HIST TURC 17^r CHRON MIN 46₁₇ *Μπουντοῦνι* (τό)
 CHRON MIN 21₄₀ 41 *Μπουντούνι* (τό) CHRON MIN 31₂₆ *Μπουντούνη*
(τό) CHRON MIN 16₂₉ 31 20₂₃ 52 *Μπουντουνια* (sine acc) NOT CHRON
 EPET *Μποτουνίου* (τοῦ) ECTH CHRON 82₃₀ *Μουντοῦνι* (τό) CHRON
 MIN 3₆₃.

Μπούντη (Μπουντούνη, Μπούτα, Μπουτούνη) 1. Μπούντα.

Μπυτοούσης Bothos András temesi bán (ca 1440). Ἀνδρέας ὁ Μπυτούς[ης] ISID 72 (Μποτούσης scribendum?).

Μυσία archaizáló értelemben 'Magyarország' (XII. sz.). Ἀλλήν Μυσίαν γίνωσκε τυχάνειν τήν Οὔγγροιαν Io TZET 435₉₃ Μυσία ib 435₉₁ 436_{97 21} 437_{30 34 35 43}. — L. még Ματζαρία, Οὔγγροία, Παιονία, Παρρονία, Τουρκία.

Μυσοί archaizáló értelemben 'magyarok' (XII. sz.). Ἡμᾶς καλεῖν Μυσούς δὲ τοὺς Οὔγγρους νόει Io TZET 439₈₄ Μυσοί ib 436_{5 18} 437₄₈ 439₀₁. Μύσιος Io TZET 436₀₉ (Μυσία ed). Μυσικός Io TZET 436₁₁ 438₅₄.

L. még Γέται, Γήπαιδες, Δᾶκες, † Μάζαροι, Μάτζαροι, Οὔγγροι, Οὔννοι, Παίονες, Πάρνονες, Σάβαρτοι ἄσφαλοι, Σαυρομάται, Σκύθαι, Τοῦρκοι. Νδράγος vajda, a máramarosi körtvélyesi monostor kegyura, Μπάλιτζας testvére (ca 1391). ACTA DIP II 426 ter 427.

Νέκη(ς) a második magyar törzs (a IX. sz. végén). δευτέρα (sc. ἡ γενεὰ) τοῦ Νέκη KONST PORPH ADM 172₁₁.

Ντανοόμπιος 1. Δανούβιος.

ντελίδες (οἱ) magyar katonák (XV. sz.). ἀποπίσω ἀπὸ αὐτοὺς ἀκολουθοῦσανε μὲ πράσινα ποκάμισα καὶ εἶχανε καὶ πτεροῦγες ἀπὸ ὄρνεα, τοὺς ὁποίους τοὺς λέγουνε ντελίδες HIST TURC 47^r (ντελήδες cod).

Ντεσοῦ 1. Λοσόντζε.

Ντοόναβις 1. Δανούβιος.

Ντράβα Dráva folyó (XVI. sz.). Ντραβα (τό) ACTA DIP III 44 (sine acc) Τράβα (τόν) MAN MAL 432.

Ξέρη Piroška, Szent László leánya, a későbbi Eirene császárné élete végén mint apáca vette fel ezt a nevet († 1134). ΤΥΡ PANT 662 CARM PANT 47₁₃₆ VITA IR 48₃. — Vö. Εἰρήνη.

Ὁβαρ Óvár, vár Magyarországon (1528). ACTA DIP III 44 (sine acc).

Ὁγγοτζα (τό) helység a máramarosi körtvélyesi monostor birtokában (XIV. sz.). ACTA DIP II 426.

Ὁλριχος 1. Ορλιχος.

Ὁρβανός II. Mohammed szultán magyar származású ágyúöntője (ca 1453). τοῦνομα Ὁρβανός, Δᾶξ τὸ γένος LAON CHALK II 151₁₂ (ὄρβανός MAL²: ὄρφανός L) εἰς τεχνίτης... τὸ γένος Οὔγγρος DUKAS 247₇ [ubi nomen eius omittitur].

Ὁρλιχος Cillei Ulrik magyar főúr († 1456). Ὁρλιχον (τόν) LAON CHALK II 188₁₂ (Ὁρλιχον coni Tafel) Ὁρλίχῳ (τῷ) ib 188₁₈.

Ὁστρογόν 1. Στριγωνήσι.

O ὀ γ α ρ ί α l. *O ὀ γ γ ρ ί α*.

O ὀ γ γ α ρ α erdélyi vár (XV. sz.). HIST TURC 42^v.

O ὀ γ γ α ρ ί α l. *O ὀ γ γ ρ ί α*.

O ὀ γ γ α ρ ο ι l. *O ὀ γ γ ρ ο ι*.

O ὀ γ γ ρ ί α 'Magyarország' (XI—XVI. sz.).

O ὀ γ γ ρ ί ας (τῆς) TYP VES 15₁

O ὀ γ γ ρ ί α CHRON PAP 412_A IO SKYL CONT 743₆ (*οὐ γ γ α ρ ί ας* cod. Paris.

gr. 1721 a. 1543 et ed : *οὐ γ γ ρ ί ας* cod cett; cf. Moravcsik, Byzantinische Zeitschrift 29 (1929—30) 289.) MICH ADD 31₂₄ 36₆₂ ANNA KOM I 176₂₆ II 76₂₇ MICH GLYK CARM 447_{tit} NOT URB I 63₃₂ II 66₇₆ IO TZET 435₉₃ ANON VEN 175_{tit} THEOD BALS III 28 EUST THESS VAR 281₄₂ CHRON BYZ S 32^r NIK CHON CARM 80_{tit} NIK CHON OR 615 NIK CHON HIST 122₁₉ 147₁₁ 179₁₀ 221₉ 347₂ 359₅ 481₁₉ 569₂₀ [> THEOD SKUT 238₁₉ 453₁₄ 457₁₉ 461₂₈ 482₂₁ 524₁₉ ~ EPHRAIM 237₅₇ 253₇₈] GEORG AK CHRON 13₁₃ (*οὐ γ γ ρ*- hic et infra codd nonnulli) 18₉ 26₁₄ 58₈ 60₁₁ 127₂ [>EPHRAIM 335₂₈ sed *Παύρων* 316₃₆ 334₂ 364₉₆] GEORG PACH II 153₁₂ 280₁ CHRON MOR 238₇₇ (*οὐ γ γ α ρ ί ας* T) 478₈₀ (*οὐ γ γ α ρ*- T) NIK GREG HIST I 167₂₃ IO KANT I 11₁₅ (sic cod. Laurent. IX 9 a. 1368. : *O ὐ γ γ ρ*-ed) DEM KYD LING 1419 ACTA DIP II 515 bis 516 647 NOT EPISC C₇₁ CARM VAR C 16₃₁ (*οὐ γ γ ρ*- hic et infra semper cod) 40₇₆ CARM VAR K 23₀₈ (*οὐ γ γ ρ*- hic et infra semper cod) 27₆₅ 41₇₉ 43₁₈ DUKAS 50₁₉ 51₃ 8 204₁₀ 206₇ 21 208₁₉ 22 210₂ 16 217₃ 5 9 218₁₆ 18 21 220₁₃ 233₁₂ 274₅ 15 316₁₀ 23 317₆ ECKH CHRON 77₁₃ (*οὐ γ γ ρ*- hic et infra D) 82₁₂ 29 83₂₂ CHRON MIN 16₂₈ 30 32 20₁₀ 27₁₆₆ 29₄₄ 44₁₇₆ 183 45₅₈ 64

O ὀ γ γ ρ ί α (metri causa) CARM VAR C 22₁₆ (*οὐ γ γ ρ ί ας* hic et infra cod) 24₃₅ 26₇₃.

O ὀ γ γ ρ ί α NOT URB III 69₁₂₀ THEOD PROD H 764₃₅ ORAC LEO 31₉ (sic codd : *O ὐ γ γ*- ed) IO KANT I 458₇ CHRON BYZ V 149^v THREN 188₈₁ NOT EPISC D 631₁₁₁ 637₃₀₃ GEORG PHRAN CHRON 118₇ (sic hic et infra cod. Ambros. 641 [= P 123 sup] et cod. Taurin. 102bis [= B II 20] excepto loco 118₈, ubi Taurin. habet *οὐ γ γ ρ*- : *O ὐ γ γ α ρ*- ed exceptis locis infra memoratis) [= I 121₁₂ (*O ὐ γ γ α ρ*- semper ed)] 118₈ [= I 121₁₄] 118₂₃ [= I 122₃] 119₅ [= I 122₉] 197₂ (*O ὐ γ γ ρ*- ed) [= I 195₇] 386₅ (*O ὐ γ γ ρ*-ed) HIERAX 258₂₄ CHRON TURC R 81^r ACTA DIP III 32 bis (*O ὐ γ γ*- ed) HIST TURC 12^v (*οὐ γ γ ρ ή α* cod) MAN MAL 401 402 434 CHRON MIN 1₁₅ 9₁₇ 20₂₂ 23 25 28 21₃₉ 41 43 24₃₆ 42₁₂₁ 47₂₆ 67 48₃₄ bis 37 GEORG KLON 70^v 81^r *Οὐ γ γ ρ η ας* (τῆς sine acc) ACTA DIP III 44 *O ὐ γ γ ρ ί α* THREN 186₃₀.

O ὐ γ γ α ρ ί α VITA IO 107 GEORG PHRAN VULG 1030_C bis _D 1031_A 1050_A _B 1065_B HIST TURC 13^v (*οὐ γ γ α ρ ή α* cod passim) 15^v 17^r 40^r ter

40^v quinquies 42^v bis 43^v (οὐγγαρία cod) 44^r bis 45^r 45^v ter 46^r bis 47^v ter 48^r 49^v 50^r bis 50^v bis 55^{bis r} 61^r 61^v ter 62^r 63^r bis 66^r 66^v bis 73^r 73^v 75^r 75^v 78^r 78^v 79^v 81^v bis 85^r 90^v 96^r Οὐγγαρία (τήν) CHRON MIN 12₇₁ Οὐγγαρία CHRON MOR 238₉₆

Οὐγκαρία THREN 185₁₁ 186_{13 16 25} 189₂₂ GEORG PHRAN CHRON 86₁₁ (sic hic et infra cod. Ambros. 641 [= P 123 sup] et cod. Taurin. 102bis [= B II 20]: Οὐγγα- ed) [= I 90₁₀ (Οὐγγαρία semper ed)] 90₂₂ [= I 94₁₈] 197₂₀ [= I 196₁] HIST TURC 17^r ACTA DIP III 46 GEORG KLON 70^v bis 71^r bis 71^v bis 75^r 76^r 76^v 91^v 103^v 114^r 124^v ter NOT CHRON EPET Οὐγκαρηαν (τήν) ACTA DIP III 44 (sine acc)

Ουγαρίας (της) ACTA DIP III 44 Ουγαρηας (της sine acc) ib

Ουγαρίας (της) ib Ουκρηας (της) ib ter.

L. még Ματζαρία, Μυσία, Παιονία, Παρνονία, Τουρκία.

Ο ὕ γ γ ρ ι σ σ α 'magyar nō' volt a neve annak a szobornak, mely Bizáncban, a Konstantinos-forum nyugati diadalívének tetején állt, mint a 'bizánci nō' szobrának párja (ca 1167). NIK CHON HIST 196₁₃ [> THEOD SKUT 268_{26 29}].

Ο ὕ γ γ ρ ο β λ α χ ί α 'Havasalföld' (XIV—XVI. sz.). Οὐγγροβλαχία ACTA DIP I 171 ter decies 278 quinquies 279 bis 281 quinquies 319 II 332 ter 335 337 338 bis 342 344 345 353 bis 355 357 360 361 bis 370 402 403 404 bis 405 406 409 518 529 647 660 672 ACTA ZOG 47 ACTA CHIL 157 NOT EPISC C 71 Οὐγκροβλαχία NOT EPISC D 629₇₇ 631₁₁₁ 632₁₁₂ 636₂₆₆ 637₃₀₃ MAN MAL 447.

Ο ὕ γ γ ρ ο β λ ά χ ο ι a magyar uralom alatt álló 'Havasalföld' lakóinak neve, akik 1324 táján III. Michael Sisman bolgár cár seregében szövetségesként harcolnak. IO KANT I 175₁₇ (sic cod. Laurent. IX. 9. a. 1368: Οὐγκ- ed).

Ο ὕ γ γ ρ ο ι 'magyarok' (X—XVI. sz.). Οὐγγροι (sine acc) ῥῶν, οἱ δὲ αὐτοὶ καὶ Τοῦρκοι λέγονται NOT HUNG κατὰ Παιόνων, οὗς [Οὐγγρους] καὶ Οὐρρουνς φασί NIK CHON HIST 132₇ (οὐγγρους add cod. Monac. gr. 450; cf. Moravcsik, Byzantinische Zeitschrift 30 (1929—30) 248.) Οὔρνοι (Οὐγγρους τούτους φασὶν οἱ πολλοί) THEOD SKUT 194₅.

Οὐγγροι CHRON PAP 412_A bis (Οὐγγροι ed) GEORG CONT A 818₁₆ MIR GEORG 20₂₀ IO SKYL CONT [e MICH ATT 66₂₀ 67₂ pro Σανρομάται] 645_{17 21} (Οὐγγάρων cod. Paris. gr. 1721 a. 1543 et ed: οὐγγρων cod. cett; cf. Moravcsik, Byzantinische Zeitschrift 29 (1929—30) 289.) [> IO ZON HIST 671_{5 6} > EPHRAIM 141_{48 50}] IO ZON HIST 484₇ (οὐγκ- A) 748₂ (οὐγκ- D) IO TZET 439₈₄ ANON VEN 174₇ NIK CHON HIST 122_{12 16} 123₉ 134₁ 166₈ (sic plerique codd: Οὔρνων ed) 173₂₅ [> THEOD SKUT 238_{16 29} 258₂₄ sed Οὐγγρων 261₁₃ ~ EPHRAIM 180₈₂] NOT URB

I 63₃₂ II 66₇₆ (*Oῦγγ-* ed) GEORG AK CHRON 13₁ (sic A: *οὔγκ-* cett) 18₁₀
 (sic A: *οὔγκ-* cett) 48₂₃ (sic A: *οὔγκ-* cett) 50₁₇ (sic A: *οὔγκ-* cett) 56₁₅
 (*οὔγκ-* BFU) 64₁₂ (sic AG: *οὔγκ-* cett) [$\succ$ THEOD SKUT 477₂₈ 478₉ 481₂₂]
 GEORG PACH II 87₈ CHRON MOR 246₇ (*οὐνκαρ-* T) 250₆₇ 266₃₅ (*οὐνκαρη*
 T) 268₅₁ (*οὐνκαρι* T) 270₇₇ 324₁₇ NIK GREG I 234₇ 293₂ (*Oῦγγων* ed) HERM
 53₃₉ (*οὔγκ-* codd) 76₃₁ (*οὔγκ-* codd) 308₅₂ (*οὔγκ-* LP: *οὔγκ-* C) 351₁₆
 (*οὔγκ-* codd) Io KANT I 173₁₀ (sic cod. Laurent. IX 9 a. 1368: *Oῦγκρων*
 ed) ACTA DIP 476 bis PAN SIG 116₂₄ 117₁₃ (*οῦγγρων* B) CARM VAR C 22₁₀
 (*οὔγκ-* et *οὔγκ-* et *οὔγκ-* cod) 22_{tit 13/14} 24_{tit 40/41} 26₇₉ 28_{92 99 02 06}
 30_{30 33} 32_{51 64 72} 34₉₀ 36_{19 27} 38_{31 32} 40₆₁ 42₀₄ 43_{22 23} 46_{60 62} CARM
 VAR K 21₈₈ (*οῦγγ-* cod) 23₅ (*οὔγκ-* cod) 27₇₂ (*οὔγκρὸν* cod) 29₉₂ (*οὔγκρὸν*
 cod) 29_{95 99} (*οῦγγ εἰcod*) 31₂₆ (*οῦγγ-* cod) 33₄₄ (*οὔγκρους* cod) 33₅₀
 (*οῦγγ-* cod) 33_{63 68} 35₈₇ (*τούγκρους* cod: corr. J. Moravcsik) 37_{22 30} (*οὔγ-*
γαι cod) 39₃₃ (*οὔγγαι* cod) 41₆₅ 43₇ (*οὔγκαι* cod) 45₂₆ 47_{55 57} (*οὔγγ-* cod)
 GEORG SCHOL HIST 55₂₃ GEORG SCHOL DIAL 19₇ DUKAS 52_{10 13} 57₁₂
 206₁₂ 210_{18 20 23} 217₂₀ 218_{4 5 11 23} 219_{1 3} 220₁₆ 221₁ 222_{16 18} 231₅
 236₁₂ 240_{1 10 11} 247₇ 274₄ 316₁₅ THEOD GAZ 1004_D CHRON TURC R
 84_r CHRON MIN 4₉ 10₈₈ 25_{28 49} 31₆₂ 45₃₅ 54₁₅ $\succ$ EKTH CHRON 8₁₁
 (*οὔγκρῶν* L) 9₁₄ (*οὔγκρῶν* L: *οὔκρῶν* D) 9₁₈ (*οὔγκ-* codd) 17₁₃ (*οὔγκρῶν*
 DL) 34₁₉ (*οὔγκ-* codd) 73₆ (*οὔγκ-* D) 83₂₈ (*οὔγκ-* D) *Oῦγγροι* NOT
 POP F

Oῦγκροι THEOD PROD H 763₆ ORAC LEO 31₁₀ (sic codd: *Oῦγγ-* ed)
 Io KANT I 458₁ ENK PAL 219₂₉ CHRON BYZ V 149^v quater GEORG
 PHRAN CHRON 27₃ (sic hic et infra semper cod. Ambros. gr. 941
 [= P 123 sup] et Taurin. 102bis [= B II 20]: *Oῦγγ-* ed) [= I 32₃
Oῦγγρῶν semper] 49₁₆ (*Oῦγγρῶν* ed) [= I 54₁₉] 82₁₃ (*Oῦγγρῶν* ed) [= I 86₂₁]
 197₂₂ (*Oῦγγρων* ed) [= I 196₃] 198₃ (*Oῦγγ-* ed) [= I 196₇ *Oῦγγ-* ed] 199₁₉
 (*Oῦγγ-* ed) [= I 197₂₂ *Oῦγγ-* ed] 263₂₂ (*Oῦγγάρων* ed) 323₁₅ (*Oῦγγάρων* ed
 327₁₂ (*Oῦγγάρων* ed) HIERAX 250₅₈ 251₈₃ 252_{15 21} 258₂₃ 259_{43 53} 260₆₂
 67 76 261₉₈ 262_{25 27 34} CHRON TURC R 84_r NOT CHRON F NOT CHRON
 LAMP 171 THREN 178₈₉ MAN MAL 397 398 ter 408 416 432 ter
Oὔκρον (τόν sine acc) ACTA DIP III 32 *Oὔγκρους* (τούς sine acc)
 ACTA DIP III 33

Oῦγγροι Io ZON HIST cod E ad 443₁₀ NOT CHRON LAMP 63 (*οὔγ-*
γαράρων cod: *Οὔγγαρέζων* Lampros: corr. J. Moravcsik) CARM VAR K
 29₈₃ (*οὔγκ-* cod) THREN 169₁₀ 175₁₇₉ GEORG PHRAN VULG 1062_A bis 1063_A
 HIST TURC 16_r bis 16^v 17^r (*οὔγγαρους* cod) 40^v 43^v bis (*οὔγγαρη* hic et
 passim cod) 46^v bis 47^r quater 47^v bis 49^v 50^r 53^v 55^{bis r} 62^r quater
 62^v septies 63^r quater 63^v 66^r bis 70^r 72^r 72^v ter 73^r 85^r 87^v *Oὔγαρῶν*
 (τῶν) CHRON MIN 7₂₃ *Oὔγαρῶν* (ῥῶτ) CHRON MIN 43₁₉

Οὔγκαροι GEORG PHRAN CHRON 91₄ (sic cod. Taurin. 102bis: *Οὐγγάρους* ed) [= I 94₂₃ semper *Οὔγγροι*] 91₇ (sic hic et infra semper cod. Ambros. 641 et Taurin. 102bis: *Οὔγκαροι* ed) [= I 95₁] 198₇ (*Οὔγγαρ*-ed) [= I 196₁₁] 323₁₂ (*Οὔγγαρ*-ed) 326₉ (*Οὔγγαρ*-ed) *Οὔνγκαρόν* (τόν) LEONT MACH 560₂₄

Οὔγγρικός MICH GLYK CHRON 602₈ MAN ED 410 ANON VEN 178_{tit} *Οὔγγρικος* CARM VAR C 30₁₈ (*οὔγκρ*-cod) 32₄₆ (*οὔκρ*-cod) CARM VAR K 31₁₁ (*οὔγγ*-cod) 33₄₅ (*οὔγγ*-cod) *Οὔγγρικος* NOT POP R.

L. még *Γέται*, *Γήπαιδες*, *Λάκες*, † *Μάζαροι*, *Μάτζαροι*, *Μυσοί*, *Οἰννοι*, *Παίονες*, *Πάννονες*, *Σάβαρτοι* *ἄσφαλοι*, *Σανρομάται*, *Σκύθαι*, *Τοῦρκοι*.

A név genitivusa a vulgáris nyelvhasználatban gyakran véghajtott; így *Οὔγγρων* ACTA DIP II 476 bis CARM VAR C 26₇₉ 28₉₂ 99 CARM VAR K 27₇₂ 29₉₂ CHRON MIN 10₈₈ EKT H CHRON 8₁₁ 9₁₁ 17₁₃ 34₁₉ 73₈ 83₂₈; *Οὔγκρων* HERM 76₃₁ 308₅₂ 351₁₆ ENK PAL 219₂₉ CHRON BYZ V 149^v GEORG PHRAN CHRON 27₃ 49₁₆ 82₁₃ 197₂₂ 263₂₂ 323₁₅ 327₁₂ NOT CHRON LAMP 171 THREN 178₈₉ MAN MAL 432 bis; *Οὔγγαρων* GEORG PHRAN VULG 1062_A bis; *Οὔγαρων* CHRON MIN 7₂₃ *Οὔγαρων* CHRON MIN 43₁₉. — Vulgáris hangsúlyozás illetve ragozás még *τοὺς Οὔγγαρους* és *τὸν Οὔγγαρο* a HIST TURC-ban.

Οὐγγρολίμνη l. *Οὔγκρία*.

Οὔγγρος bizánci családnév. A következő adataink vannak: 1. *Ἀνδρώνοικος ὁ Οὔγκρος καὶ δωμέστηκος τῆς ἀγιοτάτης ἐπισκοπείας Σταγῶν* (ca 1363). NEILOS DUP 18₃₄ 2. *Μιχαὴλ ὁ Οὔγκρος* (XIV. sz.). ACTA DIP VI 113 bis 3. vezér Thibald Belfarage hadseregében Kypros szigetén (ca 1375) *Μικέλλον Οὔνγκαρόν* (τόν) LEONT MACH 560₂₄.

Οὔγκαρία l. *Οὔγγρία*.

Οὔγκαροι l. *Οὔγγροι*.

† *Οὔγκρα* város Phrygiában (XIV/XV. sz.)? *Οὔγκραν* LAON CHALK I 145₄. — Nyilvánvaló, hogy ez az alak az *Ἀγκυρα* szó ronalása, mint ahogyan erre már Vári Rezső, Egyetemes Philologiai Közlöny 40 (1916) 617 rámutatott. Úgy látszik a kiadó is erre a nézetre jutott (vö. LAON CHALK II 330).

Οὔγκρία l. *Οὔγγρία*.

Οὔγκρία falu Boiotiában (1106). *τὴν λίμνην κατὰ τὴν Οὔγκρίαν κειμένην* ACTA DIP V 2 b. — Az oklevelet Dölger, Regesten No. 1228 hamisítványnak tartja. — A XVII—XIX. századból való késői forrásokban a falu neve *Οὔγγρία*, *Οὔγγρα*, Houngra, Hougara, Hungaro alakokban fordul elő. Néhány XIX. századi tudósítás szerint a tavat is *Οὔγγρολίμνη*-nek hívták. Mindezek az elnevezések az *Οὔγγροι* népnévvel függnek össze. Vö. Czebe Gyula, Egyetemes Philologiai Közlöny 40 (1916) 315 skk.; Vári Rezső, u. o. 613 skk.; Czebe Gyula, u. o. 42 (1918) 163 skk.

Ο ὀ γ κ ρ ο β λ α χ ί α l. *Οὐγγροβλαχία*.

Ο ὀ γ κ ρ ο ι l. *Οὐγγροι*.

Ο ὀ γ κ ρ ο ς l. *Οὐγγρος*.

Ο ὀ ν γ κ α ρ ό ς l. *Οὐγγρος*.

Ο ὀ ν ν ᾱ ρ χ η ς archaizáló értelemben 'magyar király' (XII. sz.).

NIK CHON HIST 133₁₈ (ὁ ῥήξ τῶν οὐγγρων paraphrasis cod Monac. gr. 450) [> THEOD SKUT 242₂₄] τὸν τὴν Οὐνναρχίαν τότε περιζωννόμενον

NIK CHON HIST 221₉ (sic codd: ὁ τῆς οὐγγρίας ῥήξ paraphrasis cod. Monac. gr. 450 et ed).

Ο ὀ ν ν α ρ χ ί α archaizáló értelemben: a 'magyar királyi uralom' (XII/XIII. sz.). τὸν τὴν Οὐνναρχίαν τότε περιζωννόμενον NIK CHON HIST 221₉ (sic codd: ὁ τῆς Οὐγγρίας . . . ῥήξ ed).

Ο ὀ ν ν ο ι archaizáló értelemben 'magyarok' (X—XV. sz.).

Σκνθικῆς στρατιᾶς . . . (Οὐννους τὸ ἔθνος κατονομάζουσιν) LEON DIAK

18₂₁₋₂₂ Οὐννοι οἱ Οὐγγροι IO ZON LEX 1478 Οὐννοι οἱ Οὐγγροι

NOT POP F Παιόνων, οὓς [Οὐγγρους] καὶ Οὐννους φασί NIK CHON

HIST 132₇ (Οὐγγρους add cod. Monac. gr. 450.; cf. Moravcsik, Byzantinische Zeitschrift 30 (1929—30) 248) Οὐννοι (Οὐγγρους τούτους

φασὶν οἱ πολλοί) THEOD SKUT 194₅ Οὐννοι οἱ ἐσπέριοι IO KINN 84₁₃.

Οὐννοι †CARM ANON 53₁₇ GEORG CONT A 818₁₈ 819₆ THEOPH BULG 292_C THEOD PROD E 416₇₇ M 1342_B IO KINN 9₁₀ 16 10₉ 11₄ 9 13 14 19 12₁ 19 13₂ 5 104₁₁ 24 105₁ 5 107₁₃ 14 114₁₂ 115₁₃ 117₄ 118₉ 127₁ 3 131₄ 8 12 17 132₈ 10 12 20 22 133₉ 134₉ 174₁₇ 202₁₈ 203₁₂ 15 20 211₁₇ 212₁ 2 4 214₁₁ 20 215₆ 216₁₉ 22 217₈ 20 221₂ 222₁₇ 22 225₅ 7 10 11 19 226₁₄ 19 227₄ 15 239₁₄ 16 18 19 21 240₂₀ 241₁₅ 242₇ 10 14 243₁₀ 244₃ 7 11 16 23 245₆ 14 246₁₃ 16 247₁₅ 248₂₂ 257₁₇ 258₁₁ 12 16 259₁₄ 260₆ 13 21 261₁₅ 262₁ 15 19 268₁₂ 270₉ 15 272₃ 10 13 21 273₂ 274₁₅ 19 21 286₂₂ 299₁₄ 19 NIK CHON HIST 24₈ 15 (οὐγγρων in marg. cod. Vatic. gr. 1623 s. XIV.) 24₁₈ 21 25₆ 132₇ 19 133₇ (οὐγγρων rubro atramento add sec. man. cod. Vindob. hist. gr. 105 s. XIV/XV.) 134₁ (sic codd. nonnulli: Οὐγγροις paraphrasis cod. Monac. gr. 450 et ed) 165₂ (οὐννοι οἱ οὐγγροι in marg. cod. Vatic. gr. 169 s. XIII.: οὐνοι ὀγγροι in marg. cod. Vatic. gr. 1623) 165₁₉ (οὐγγρων rubro atramento add sec. man. cod. Vindob. hist. gr. 105: οὐγγρων in marg. cod. Vatic. gr. 169) 166₂ 8 16 167₅ 7 14 168₁₃ 15 173₁₇ 174₁₀ 207₁₆ 588₁₀ (οὐγγρίας paraphrasis cod. Monac. gr. 450) [> THEOD SKUT 194₁₀ 12 13 23 242₁ 9 16 24 27 258₂₀ 31 Οὐννοι THEOD SKUT 254₁₄ 30 255₅ 10 17 21 27 256₅ 6 ~ Οὐννοι EPHRAIM 164₄₇ 62 176₇₃ 177₈₇]

Οὐννοι LEON DIAK 19₈ 108₁₉.

Οὐννικός: Οὐννικῆς . . . στρατιᾶς [ubi agitur de Uzis] ANNA KOM

I 242₂₇ (οὐγγροικῆς add in marg C) Οὐννικός THEOD PROD E 418₁₅₀
 THEOD PROD H 772₈₅ IO KINN 67₁₂ 105₁₃ 113₁₇ 114_{6 18} 117_{1 16} 118_{1 16}
 119₂₀ 120₆ 133_{12 17} 203_{1 2} 204₁₄ 211₂₃ 214₂₁ 215₄ 216₂₀ 217₁₅ 224_{14 17}
 226_{4 8} 231₁₅ 238₁₈ 239₃ 240_{11 13} 260_{1 11} 261₃ 263₄ 268₁₃ 270₂ 286₁₉
 287₇ ΝΙΚ CHON HIST 25₄ 121₂₃ THEOD SKUT 194₂₁ 238₈.

L. még *Γέται, Γήπαιδες, Δᾶκες, † Μάζαροι, Μάτζαροι, Μυσοί, Οὐγγροι, Οὐννοι, Παίονες, Πάννονες, Σάβαρτοι ἄσφαλοι, Σαυρομάται, Σκύθαι, Τοῦρκοι.*

Ο ὕ ρ ο ς Rostislav Michailovič orosz herceget, Michail Asan bolgár cār apósát és IV. Béla magyar király vejét, aki hosszabb ideig élt Magyarországon († 1262), a források következőképpen nevezik :
 ὁ Ῥῶσος Οὐρως GEORG AK CHRON 127₂ 128₂₅ 129₆ 152₈ [> EPHRAIM 369₂₇
 Οὐρων Ῥῶσον (τόν) ib 364₉₅] ὁ Οὐρως GEORG AK CHRON 127_{5 7 18}
 129₁₉. — Ezt a nevet egyes történészek I. Stephan Uroš szerb királyra vonatkoztatták (így pl. Jireček, Geschichte der Bulgaren 266), azonban a kérdésről teljes felvilágosítást ad THEOD LAS 260₄₀, ahol a fentivel azonos személy mint ὁ τῶν Ῥώσων ἀρχῶν szerepel. (Vö. Jireček, Archiv f. slav. Phil. 21 (1899) 622 skk. és Gesch. d. Serben I 315.). Ez után már semmi kétség nem lehet az iránt, hogy a név második felében (vagyis az Οὐρως szóban) a magyar 'úr' szó rejlik (mely az Árpádok idején cím gyanánt is megvolt, l. alább οὐρούμ). A teljes elnevezés tehát a legnagyobb valószínűség szerint a magyar 'orosz úr'-nak felel meg, ahogy az idegen herceget hazánkban nevezhették. A helyes magyarázatra utaltak már a régibb magyar történészek, így Pauler Gyula, A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II² 229. Vö. P. Mutafčiev, Bulgares et Roumanes, Sofia 1932. 267. — Egyébként a szerb Uroš nevet (lásd Οὐρεσις ANNA KOM II 53₂₉ THEOD PROD H 762 skk. IO KINN 113 ΝΙΚ CHON HIST 121₁₉ GEORG PACH I 350 skk. IO KANT III 314₁₇) is a magyar úr szóból vezetik le, vö. Jireček, Gesch. d. Serben I 239. (Moravesik Gy. szíves közlése alapján.) — Vajjon nem ugyancsak az 'úr' szó rejlik Ivan Alexandr bolgár cār nagybátyjának nevében (Μπελαούρος IO KANT I 464₁₅)?

ο ὕ ρ ο ο ὕ μ a magyar trónörökös (megszólításból származó) méltóságsneve (XII. sz.). Οὐννοι... τὴν Οὐρὸνμ ἀπεκλήρωσαν τέχην. βούλεται δὲ τοῦτο παρὰ Οὐννοις τὸν τὴν ἀρχὴν διαδεξόμενον ἐρμηνεύειν τὸ ὄνομα IO KINN 203₁₅₋₂₁.

Π α γ ά τ ζ ι ο ν Bács, délmagyarországi város, a Szerémség metropolisza (XII. sz.). ἐπὶ τινα πόλιν ὄνομα Παγάτζιον... ἡ δὲ πόλις μητροπολις τῶν ἐν Σιριμίῳ τυγχάνει οὔσα IO KINN 222₅₋₆.

Π α δ ρ ο ο ὕ ο ν (τό) falu a veszprémvölgyi monostor birtokában (XI. sz.). τὸν Παδρούγον ΤΥΡ VES 16₁₁ (Podruec Lat).

Πατριάρχης archaizáló értelemben 'magyar király' (XII. sz.).
ANON VEN 150₅₈ IO KINN 121₁₁ 126₂₁ 131₂₃.

Πατιορες archaizáló értelemben 'magyarok' (XI—XVI. sz.).
Παίωνων, οὐς [Οὐγγρονς] καὶ Οὐρνους πασί NIK CHON HIST 132₇ (οὐγγρων
rubro artamento add sec. man. in cod. Vindob. hist. gr. 105)

Παίωνων ἡγουν Οὐγγρων (τῶν) HERM 76₃₀₋₃₁ 308₅₁₋₅₂ 351₁₄₋₁₆ Οὐγγ-
ράγους, τοὺς Παίονας THREN 175₈₀

Παiores TYP PANT 656 NIK KALL 327₂₃ ANON VEN 44₂₃ 128₂₀
150₅₁ 162₈ 178₄ 179_{12 21} THEOD PROD E 346₈₂ THEOD PROD H 742₆₆
743_{72 75} 744_{97 01 62} 745₃₆ 748₇₈ 749_{51 16} 750₇₉ 752₂₄ IO KINN 12₁₇ 101₁₉
104₅ 105₂₀ 108₁₅ 109₁₇ 115₁₄ 116_{10 22} 119₁₆ 120₃ 126₁₂ 133₂₁ 212₂₄ 213_{5 16}
214₅ 216₁₇ 231₆ 235₁₄ 242₁₅ 265₆ EUST THESS VAR 201₃₄ EUST THESS OR
35₁₁ 36_{1 6} 40₁₄ 94₂₈ NIK CHON OR 617_D NIK CHON HIST 121₂₀ (οὐγγρων
paraphrasis cod. Monac. gr. 450) 123₁ 132₁₅ 133₁₂ (οὐγγρων rubro atra-
mento add sec. man. cod. Vindob. hist. gr. 105) 134₅ 167₃ 173₈ 175₂₁
177_{9 18} 196_{3 9} 197₁ (παiores ὄγγροι in marg. cod. Vatic. gr. 1623)
197₂ 198_{14 25} 201_{13 19} 203₂₁ 204_{2 7 16 20} (οὐγγρων in marg. cod. Venet.-
Marc. gr. 403) 221₁ 792₃ (οὐγγρίας paraphrasis cod. Monac. gr. 450.)
[> THEOD SKUT 182₂ 238_{5 21} 242_{1 6 20 30} 258₁₂ 259_{22 30} 260₁₀ 268₂₀
269_{2 19 27} 271_{8 21 23 27} 272_{2 12} ~ EPHRAIM 164₅₇ 175₄₄ 176_{63 77} 177₉₃
179_{49 55} 180₇₄ 316₃₆ 334₂ 337₈₇ 364₉₆] GEORG AK EPIT 13₁₈ GEORG
PACH I 317₁₄ KONST AKR 213₁ VITA EUPHR 875_D HERM 351_{27 28} 353_{66 71}
NIK GREG I 109₉ III 555₁₇ IO KANT II 373₁₆ III 134₁ 149₁₆ DEM KYD MI
976_B 1000_B 1004_A DEM KYD CA 79₁₀ GEORG PEL 209_{1 17} 231₃ MAN PAL OR
84₁₅ MAN PAL EP 9₃₁ MICH KRIT 53₉ 59₈ 63₁₄ 66₁₆ 109_{6 7} bis 110_{7 9}
115₁₇ bis 18 ter 116₁₉ quater 118₂₂ 144₁₀ 147₁₅ bis 148₁₅ 151_{4 5} 152₅
septies 153_{5 6} quinquies 159₁₆ MICH AP 82 IO DIAK 966_D 970_C THREN
175₁₈₀ LAON CHALK I 49₂ 64_{2 10 11} 68_{9 11} 69₂₃ 70_{17 20 22} 71_{4 6 10 17}
124₁₀ 125₁₀ 144₇ 204_{4 6} II 24₇ 25₈ 31_{5 6 7 8} 32_{9 10 11 13} 33₂ 34_{4 9 12 17 19 21}
35_{5 11 13 24} 36₁₃ 37₄ bis 5 58₇ 59_{5 8} 69₉ 81_{14 19} 82_{3 7 9 12 21} 85₁₈ 86_{20 24}
87_{1 11 15 19} 88₉ 89_{14 19} 90_{1 9 14 19 22} 91₃ 95_{8 15} 96_{1 5} 97_{1 3} 98_{3 5 12 19}
99₆ 101_{9 10 11} 102_{4 5 7 18} 103_{20 21} 104₃ bis 105_{11 13 15 17} bis 106₁₀ 107_{13 20}
108_{2 3 14 22 24} 109_{5 8 10 12 13} 110₁₅ 121_{12 20} bis 124₁₉ 125_{8 9 19} 127₁₃
128_{7 12 14} 129_{19 20} 130_{11 14 15 18 20 21 22} 131_{3 7 11 13 15} 133_{4 17 18 24} 134_{7 17}
135_{8 15 22} 136_{18 19 21 24} 137_{3 6 11 15} 138₂₄ 139_{5 11 17} 140₂₀ 177₁₉ 178₈
179_{9 12 17 21} 180_{3 4 6 13 14} 181₁ 182_{10 16 18 20 21 22} 183_{1 3 6 7 10 18} bis 20
184_{11 12 13 16 19 21 23} 185_{7 9 14 17 23} 186₃ 187_{6 8 20 22} 188_{10 12 20 22} 189_{1 2}
6 13 14 19 190_{1 6 18} 192_{7 17} 202_{11 16} 214₁₉ bis 217_{6 7} 237₂₄ 251_{13 20 24} 257_{15 18}
19 258₁₅ 266₉ 267₃ bis 5 281_{2 7 19} 289₁₉ 293_{18 23} 294_{15 24} 295_{11 13 14} 297₁ 298₁₅
16 301₂₄ 306_{14 15} 307₆ in apparatu V HIERAX 246₅₃ 247₅₅ 248₁₄.

Παίονες τε καὶ Δᾶκες MICH KRIT 64₁₄ 65₁₄ 66₁₅ 109_{6 7} bis 110_{7 8 9} 115₁₈ 143₁₀ 151₄.

Παιονικός ANON VEN 176₅ EUST THESS VAR 200₆₆ IO KINN 212₁₇ NIK CHON HIST 164₁₉ 203₈ 221₁₂ 817₂₀ [> THEOD SKUT 254₁₃ ~ EPHRAIM 180₈₇] LAON CHALK II 35₂ 105_{19 20} 106₅.

L. még *Γέται, Γήπαιδες, Δᾶκες, † Μάζαροι, Μάτζαροι, Μυσοί, Οὔγ- γροι, Οὔννοι, Πάννορες, Σάβαρτοι ἄσφαλοι, Σανρομάται, Σκύνθαι, Τοῦρκοι.*

Παιονία archaizáló értelemben 'Magyarország' (XII—XVI. sz.). ANON VEN 162₉ IO KINN 9₁₂ (sic V: *Παννονίας* ed) 104_{3 16} 118₅ 126₁₇ 130₂₃ 217₁₈ 262₁₇ NIK CHON HIST 221₁₄ [> THEOD SKUT 181₂₄ (*οὐγγρίας* in marg. cod. Taurin. gr. 189 [= B V 13] s. XV/XVI.)] GEORG PACH I 318₃ 350₂₁ IO KANT I 428₂₀ LAON CHALK I 67₇ 71₁₄ 90₁₈ 205₆ II 24_{5 6} 31₂ 59₆ 186₄ 296₁₉ 298₇ MICH AP 82 HIERAX 248₁₃ CHRON MIN 5₃₅.

L. még *Ματζαρία, Μυσία, Οὔγγρία, Παννονία, Τοουχία.*

Παιονοδακία archaizáló értelemben 'Erdély' (XV. sz.). *Παιονοδακίαν τὴν Ἀρδέλιον χώραν καλουμένην* LAON CHALK II 31₁ *Παιονοδακία* ib I 71₁₅ (παπνο- codd: corr Fabrot) 72₁ (sic MM₁: *παιοδακίας* O: *παιώνων δακίας* cett ed) 72₄ 204_{1 4} II 30₂₁ 31₂₄ 32₄. — L. még 'Erdélium.

Παλβανέτιν (τό) helység a máramarosi körtvélyesi monostor birtokában (XIV. sz.). ACTA DIP II 426.

Παννονάρχης archaizáló értelemben 'magyar király' (XII. sz.). THEOD PROD H 751₂₇ 765₃₄.

Πάννορες (vagy *Πανόνιοι*) archaizáló értelemben 'magyarok' (XII. sz.). *Πάννορες* MICH RHET 174₁₈ 176₁₇ 179₁₄ 182₁₄ KONST MAN 89₃₉ 92_{124 148} 93₁₆₀ 96₂₇₇ 97_{296 303 312} 98_{323 325} ANON VEN 146₁₇ 147₂₉ THEOD PROD C 14₃₁ H 742₅₁ 748₄₉ 754₄₉ 766₃₁ IO KINN 249₁₉ NIK CHON HIST 705₂₂ *Πανόνιοι* THEOD PROD M 1342_B. *Παννονικός* NIK CHON HIST 164₁₉ 203₈ 221₁₃ [> THEOD SKUT 254₁₃ ~ EPHRAIM 180₈₇] ANON VEN 176₅ *Παννόνιος* IO KINN 261₈ PHILEL 151 ter.

L. még *Γέται, Γήπαιδες, Δᾶκες, † Μάζαροι, Μάτζαροι, Μυσοί, Οὔγ- γροι, Οὔννοι, Παίονες, Σάβαρτοι ἄσφαλοι, Σανρομάται, Σκύνθαι, Τοῦρκοι.*

Παννονία archaizáló értelemben 'Magyarország' (X—XII. sz.). *Παννονία* KONST PORPH ADM 119₂₁ (*πανονειάν* P: *Πανωνίαν* ed) TYP VES 15₃ (*Πανον-* ed) IO SKYL 384₁₅ 527₉ 582₃ [> IO ZON HIST 523₁₈ (*πανον-* ABCD ed)] MICH RHET 146₅ 158₂ THEOD PROD H 744₅₅ 748₅₀ THEOD GAZ 1004_C *Παννονίη* IO KINN 261₈.

L. még *Ματζαρία, Μυσία, Οὔγγρία, Παιονία, Τοουχία.*

Παννονοκράτης archaizáló értelemben 'magyar király' (XII. sz.). THEOD PROD H 748₄₈.

πάνος l. μπάνος.

παραδανούβιος (παραδούναβις) l. Δανούβιος.

παρίστριος l. Ἰστρος.

Παταδί (τό) falu a veszprémvölgyi monostor birtokában (XI. sz.). τοὺν Παταδί ΤΥΡ VES 16₈.

Πελιγράδι(ον) (Πελογράδιν, Πελογράδω, Πελωγράδω) l. Βελέγδα.

Περίης ispán, a magyar király megbízottja (1108-ban). Ζουπάνος ὁ Περίης ANNA KOM II 221₃₁.

Περιστέριν (τό) vár a Duna déli partján (XV. sz.). GEORG PHRAN CHRON 386₂₁ GEORG PHRAN VULG 1065₆. — Valószínűleg 'Galambóc' görög fordítása (τό περιστέρι = 'galamb').

Πετζινάκοι besenyők, kik II. Gézának a szerbeket segítő seregében harcoltak a magyar lovasság és a kalizok társaságában, s valószínűleg magyar területen éltek (ca 1150). Πετζινάκους (τούς) IO KINN 107₁₇.

Πετρίκον délmagyarországi helység (XII. sz.). ἐπὶ τινα χώρον Πετρίκον καλούμενον... ἔστι δὲ ὁ χώρος οὗτος τῆς εἰς τὴν ἐνδοτέρω Παιονίαν παρελεύσεως ὁρος ὁ πρῶτος IO KINN 217₁₇₋₁₉. — Nyilván a magyar 'Kő' görög fordítása.

Πετροβραδίνι (τό) Pétervárad, délmagyarországi helység (XVI. sz.). ΕΚΤΗ CHRON 73₁₇ (-δήνη D).

Πίστρα (ή) helység a máramarosi körtvélyesi monostor birtokában (XIV. sz.). τὴν Πίστραν ACTA DIP II 426.

Πούδη (Πουντούνη, Ποντοῦνι) l. Μπούντα.

Πρασοβόν Brassó 1. hegység Erdélyben (XV/XVI. sz.). ὄρος... Πρασοβός καλούμενον LAON CHALK I 72₅ (προσοβός A) τὸ ὄρος τὸ Πρασοβόν ib I 73₁₉ II 255₂₄ (sic A: πράσοβον cett ed) ἀπὸ Πρασοβοῦ τοῦ ὄρους ib II 31₂ (πρασωβοῦ L) τοῦ Πρασοβοῦ ib II 109₁₄ τὸ βουνὸ τοῦ Πρασοβοῦ HIST TURC 42^v 72^v.

2. erdélyi (XVI. sz.). κάστρο τοῦ Πρασοβοῦ HIST TURC 17^v.

Πωλοσνίκον (τό) falu a veszprémvölgyi monostor birtokában (XI. sz.). τοὺν Πωλοσνίκου ΤΥΡ VES 16₈ (Polosinic Lat).

ῥήγενα királyné, a magyar király felesége (XV. sz.) DUKAS 207₅ 217₆ 8 218₁₆ ῥήγισσα PAN SIG 117₁₆.

ῥήγισσα l. ῥήγενα.

ῥήξ (vagy ῥήγας) a magyar királyok méltóságának neve (XII—XVI. sz.). τὸν ῥήγα τῆς Παιονίας (κράλην αὐτὸν ἢ συνήθεια καλεῖν εἰώθε) THEOD SKUT 181₂₃₋₂₄ ὁ τῶν Οὐγκρων ἄρχων, ὃν ῥήγα καλεῖν οἶδεν ἡ Λατίνων φωνή IO KANT I 458₁₋₂ ῥήξ IO KINN 9₁₂ 10₉ 12₁₇ 115₂ 14

116₂₂ 117_{3 11} 118_{4 13} 119₁₆ 120₃ 126₁₂ 130₂₃ 133₂₁ 202₁₈ 213₁₉ 216₁₇
 217₈ 225_{8 11} 226_{4 6} 231₆ 235₁₄ 242₁₅ 243₁₀ 247₈ 257₁₇ 287₁ NIK CHON
 HIST 122₁₆ 165₂₀ 221₉ 347₂ 359₅ 481₁₉ 569₂₀ 588₁₀ NIK CHON CARM
 80_{tit} 80₅ 81₁₉ NIK CHON OR 616_{tit} 740 GEORG AK CHRON I 26₁₄
 127₂ [> THEOD SKUT 238₁₇ 254₂₇ 453₁₄ 457₁₈ 461₂₈ 524₁₈ ~ EPHRAIM
 237₅₇ 253₇₇ 316₃₆ 364₉₆ (ubi re vera de Michailovič Rostislav, duce Russo-
 rum agitur)] GEORG PACH I 317_{15 16} 318₃ bis ₁₂ 350₂₁ II 153₁₂ 279₁₉
 IO KANT I 11₁₅ 458_{1 7 13} DEM KYD LING 1419 bis ACTA DIP II 515 bis
 516 III 32 (ῥίξ, ῥίγος, ῥιγος sine acc ed) 44 (ῥύγος ed) DUKAS
 207₄ 221₁₃ 274_{5 9 15} GEORG PHRAN CHRON 86₁₁ [= I 90₁₀] 91₁ [= I 94₁₉]
 91₁₅ [= I 95₁₀] 197₂ [= I 195₇] 197₂₀ [= I 196₁] 197₂₃ [= I 196₄] 198₈
 [= I 196₁₂] 198₉ [= I 196₁₃] 199₃ [= I 197₅] 199₆ [= I 197₈] 199₉
 [= I 197₁₁] 199₁₂ [= I 197₁₄] 199₁₅ GEORG PHRAN VULG 1050_{A B} IO DIAK
 966_D ENK PAL 219₂₈ HIST TURC 81^v 82^r MAN MAL 432 bis HIERAX 250₅₉
 251₇₉ 252₂₄ CHRON MIN 4₉ CHRON TURC P 81^r 84^r NOT CHRON F
 ῥήγας CHRON MOR 238₇₇ 478₈₀ ACTA DIP III 44 novies (saepe sine acc,
 ῥυγαν semel ed) CARM VAR C 22₁₆ 40₇₆ 42₁₃ K 19₅₅ 23₀₈ 39_{48 61} 41₇₉ 43_{16 18}
 THREN 185₁₁ (ῥήγ- semper ed) 186_{13 16} HIST TURC 45^r (ῥήγ- cod) 47^v
 (ῥήγ- cod, ubi re vera de Hunyadi agitur) 61^r (ubi re vera de Hunyadi
 agitur) 61^v 62^r 73^r 75^v bis 81^v 82^r 85^r 96^r CHRON MIN 9₁₇ 20₁₀
 29₄₄ ῥίγας GEORG KLON 71^r ῥύγας GEORG KLON 71^v bis 75^r
 (sine acc) 75^v 114^r 124^v ter. — A forrásokban előfordul ῥηγικός (három
 végű melléknév) is, ebben a jelentésben: 'királyi' (XII. sz.). IO KINN
 114₂₁ NIK CHON HIST 221₁₉ ANON VEN 176₅. L. még κραλής,
 κραλικός.

A ῥήγας ragozása a forrásokban — az újböög népies nyelvhasználat szerint —
 ὁ ῥήγας, τὸν ῥήγα (ῥήγαν), τοῦ ῥήγα, ὃ ῥήγα. Az accusativusi ῥήγα származhatik a
 ῥήξ nominativusból is s így ahol egymagában áll, nem dönthető el, hogy melyik
 nominativusi alak leszármazottja.

Ῥῶσος Οὔρος l. Οὔρος.

Σάβαρτοι ἄσφαλοι a magyarok régi elnevezése (VIII/IX.
 sz.?). οὐκ ἐλέγοντο δὲ τῷ τότε χρόνῳ Τοῦρκοι, ἀλλὰ Σάβαρτοι ἄσφαλοι ἐκ
 τινος αἰτίας ἐπωνομάζοντο KONST PORPH ADM 168₁₀₋₁₁ (σαβαρτοῖασφαλοι
 P: Σαβαρτοῖασφαλοι ed) οἱ καὶ μέχρι τοῦ νῦν κατὰ τὴν Τοῦρκων ἀρχαίαν
 ἐπωνυμίαν καλοῦνται Σάβαρτοι ἄσφαλοι ib 169₉₋₁₁ (sic P: Σαβαρτοῖ-
 ἄσφαλοι ed) Σεβορτίων τῶν λεγομένων Μαῦρα παιδία KONST PORPH
 CER 687₁₃₋₁₄ (Σεβορτιῶν ed: correxit Darkó).

L. még Γέται, Γήπαιδες, Δᾶκες, † Μάζαροι, Μάτζαροι, Μυσοί, Οὔγ-
 γροι, Οὔννοι, Παίονες, Πάννονες, Σαυρομάται, Σκύθαι, Τοῦρκοι.

Σάβας l. Σάος.

Σαγάρεβρεν (τό) falu a veszprémvölgyi monostor birtokában (XI. sz.). TYP VES 16₄ 10 (Zaarberin Lat).

Σαλαμπέτζ (τό) délmagyarországi hely (XV. sz.). ἐν πεδίῳ Σαλαμπέτζ HIERAX 252₂₂ εἰς τὸν κάμπον Σελονμπέτζ MAN MAL 403.
† Σαλμούτζης l. Ἀλμούτζης.

Σαμανδρία l. Σμεντόροβον.

Σάμταγ (τό) falu a veszprémvölgyi monostor birtokában (XI. sz.). τὸ Σάμταγ TYP VES 16₅ (σαμτάγ dip) τὸν Σάμταγ ib 16₁₁ (Zamtou Lat).

Σάνδροου (τό) falu a veszprémvölgyi monostor birtokában (XI. sz.). τὸν Σάνδρου TYP VES 16₁₀ (Scondur Lat).

Σάος Száva, a Duna mellékfolyója (X—XVI. sz.). τοῦ Σάου, ὃν νῦν ποταμὸν Σάβαν καλοῦμεν KEK 74₁₇ Σάβας Σάας καὶ Σάης καὶ Σάβος καλεῖται· καὶ ἀπὸ μὲν τοῦ Σάας Σάβα κλίνεται· ἀπὸ δὲ τοῦ Σάης καὶ καλεῖται Scholion ad Io TZET 436₉₉ Σάος Io KINN 104₆ (sic ubique V: Σᾶος semper ed) 114₁₇ 115₁₁ 116₁₀ 217₄ 243₁₇ 270₈ 272₁₅ MICH KRIT 63₁₄ bis 115₁₇ 147₁₅ Σαῶς Io TZET 436₉₉ 07 Σάουβος NIK CHON HIST 25₇ (σάου cod. Vatic. gr. 163 s. XIII.: σάβος in marg cod. Vatic. gr. 1623) 122₁₇ (σάου cod. Vatic. gr. 163) 122₂₁ 198₂₃ (sic codd nonnulli: Σάουβις ed) 569₁₉ [> THEOD SKUT 194₂₃ 238₁₈ 269₂₆ ~ EPHRAIM 176₆₆ 180₈₅ 253₇₆] Σάβας KONST PORPH ADM 177₁₆ THEOD PROD E 418₇ 419₇₁ DUKAS 210₁₅ LAON CHALK I 25₂ 49₁₃ (σάους. σάβα δὲ τὰ νῦν L^{marg}) II 25₁₀ (sic L²: σάββα codd) 178₁₁ (σάββα LM_{1A}) 298₁₁ (σάββαν codd ed) HIST TURC 12^v 40^r 40^v 75^v MAN MAL 432 Σαβας (τῆς) ACTA DIP III 44 (sine acc) Σαβίαν (τόν) NIK BRY 100₂₀.

Α ὁ Σάβας alaknak a τὸν Σάβαν alakon kívül τὸν Σάβα accusativusa is előfordul (HIST TURC 12^v 40^r 75^v MAN MAL 432). A genitivusa rendszeren τοῦ Σάβα, de egyszer felbukkan a τῆς Σάβας alak is (ACTA DIP III 44).

Σάουβος (Σαῶς) l. Σάος.

Σαυρομάται archaizáló értelemben 'magyarok' (XI. sz.). MICH ATT 66₂₀ 67₂ [> Οὔγγροι Io SKYL CONT 645₁₇ 21 (Οὔγγρων ed) > Io ZON HIST 671₅ 6 > MICH GLYK CHRON 602₈ ~ EPHRAIM 144₄₈ 50] ib 97₁₇ 98₁₀.

L. még Γέται, Γήπαιδες, Δᾶκες, † Μάζαροι, Μάτζαροι, Μυσοί, Οὔγγροι, Οὔννοι, Παίονες, Πάννονες, Σάβαρτοι ἄσφαλοι, Σκύθαι, Τοῦρκοι.

Σεβόρτιοι l. Σάβαρτοι ἄσφαλοι.

Σεγεντήν (τό) Szeged városa (XV. sz.). HIST TURC 45^r bis (σαιγεμπὴν cod: correxit Moravesik).

Σεγετφάρε (Σεγητφάρε, Σεητφάρε) l. Σεγιτφάρι.

Σεγιτφάρι (τό) Szigetvár, vár Délmagyarországon (XVI. sz.).

Σεγητφάρη CHRON MIN 37₅₆ Σεγητφάρη MAN MAL 434 (sic cod. Athen. gr. 1205 s. XVII.: Σετ γ'. Φάρι ed) Σεγετφάρη CHRON MIN 46₁₉ Σεντιβάρι CHRON MIN 17₁ Σεκφάρ CHRON MIN 45₆₄. — Vö. Τεμισφάρ.

Σεκούλης Székely János, vezér a rigómezei csatában Hunyadi seregének jobbszárnyán, Hunyadi rokona (XV. sz. közepe). LAON CHALK II 127₁₄.

Σεκφάρ l. Σεγητφάρι.

Σελατζιον (τό) helység a máramarosi körtvélyesi monostor birtokában (XIV. sz.). ACTA DIP II 426.

Σελουνμπέτζ l. Σαλαμπέτζ.

Σεμάνδρα (Σεμέντρια) l. Σμεντόροβον.

Σεντιβάρι l. Σεγητφάρι.

Σερβότιοι l. Σάβαρτοι άσφαλοι.

Σερβοβγκρική (δύναμις) nevet kapja Manuel korában a magyarok és szerbek egyesült szövetséges serege (XII. sz. közepe). THEOD PROD H 743₆₈.

Σέρμιον l. Σίρμιον.

Σιβίνιον Szeben, erdélyi város (XV. sz.). ἄχρι Ζιπιρνίου (αὔτη δέ ἐστι μία τῶν περιφανῶν πόλεων Οὐγγροίας) DUKAS 206₂₀ τὸ Σιβίνιον LAON CHALK II 31_{4 9} Τζημπήν HIST TURC 42^v.

Σιγγίδουνον város az antik Singidunum helyén, melyet egyes források Belgráddal azonosítanak. Így néhol Belgrád archaizáló neve (X—XII. sz.), pl.: Io TZET 436₁₁. L. még Βελέγραδα.

Σιγηδά l. Βελέγραδα.

Σιγισμόνδος (Σιγισμόντος) l. Σιγισμοῦνδος.

Σιγισμοῦνδος Zsigmond magyar király (1378—1437.). Σιγισμοῦνδος DUKAS 51₈ LAON CHALK I 64₂ (σιγι- MO) 64₇ (σιγι- M : σιγισμοῦντος O) 68₈ (σιγισμοῦδ- A) 69_{1 4} 70_{6 23} 73₁₄ II 24₇ (σιγι- M) 34₂₁ 95₁₈ 187_{9 11} CHRON MIN 5₁₃ Σιγισμόνδος GEORG PHRAN CHRON 58₁₂ [= I 63₆] 58₁₃ [= I 63₇] 59₂ [= I 63₂₁] 59₁₃ [= I 64₇] 59₂₁ [= I 64₁₆] 60₉ [= I 65₄] 82₂₂ [= I 87₂] 83₁ [= I 87₃] Σιγισμόντος HIERAX 250₅₉ 251_{79 81} 252₂₄ HIST TURC 15^v bis 16^r sexies 16^v ter 40^r bis (σηγισμόντος cod passim) Γισμόντος GEORG KLON 74^r bis MAN MAL 402 Σιμόντε (τόν) MAN MAL 403 404.

Σιδερόβια l. Σμεντόροβον.

Σιμόντε l. Σιγισμοῦνδος.

Σίμων Simon, a magyar király megbízottja (1108-ban). ANNA KOM II 221₃₁.

Σίρμιον l. város a Száva északi partján (X—XII. sz.). Σόρμιον ἡ

νῦν Οὐγγρία καὶ Στρίαμος NOT URB I 63₃₂ (στρίαμος b) Σίριμιον ἢ νῦν
 Οὐγγρία NOT URB II 66₇₆ Σίριμιον ἢ νῦν Οὐγγρία, πρῶτην δὲ Γίπεδον
 NOT URB III 69₁₂₀ Σιρμίον ἦτοι Στριάμον NOT EPISC B 257₁₆
 Σίριμιον (τό) IO SKYL 476_{7 20 22} 483₂₁ 487₁₈ [> IO ZON HIST 567₁₂ 571₁₂]
 IO ZON HIST 183₅ NIK BRY 100₂₀ IO KINN 227_{1 6 10} NOT CHRON B
 ANON VEN 150_{54 57} Σέρμιον (τό) KONST PORPH ADM 111₉ (σερμίον
 P: Σερμεῖον ed) 173₂₀ τῆς Θράμον BAS NOV 43₂₄ τὸ Στριάμον
 NOT EPISC A 257₂₃₀ τὸ Στρίαμος NOT EPISC D 633₁₅₈ Σέρμειον
 ὁ Σπεντέροβος NOT GEOG 99^r.

2. Szerémség, terület a Duna és a Száva között (XII. sz.). Σίριμιον
 (τό) IO KINN 10₁₄ 222₆ 226_{9 15 18} 231_{6 10 13} 239₁₈ 247_{15 20}
 248_{3 6} 249₁₂ 257₁₉ 270_{2 15} τῷ Φραγγοχωρίῳ . . . ὅπερ νῦν λέγεται
 Σίριμιον NIK CHON HIST 122₁₈₋₂₃ ECTH CHRON 73₆ Θρεμι (τό) ACTA
 DIP III 44 (sine acc) — Vö. Φραγγοχώριον.

Σ κ ὕ θ α ι archaizáló értelemben 'magyarok' (X—XI. sz.). LEON
 DIAK 19_{5 10} † Σκύθαι οἱ νομάδες VITA ATHAN I 23₃₀ II 29^r.
 Σκνθικός LEON DIAK 18₂₂

L. még Γέται, Γήπαιδες, Δάκες, † Μάζαροι, Μάτζαροι, Μυσοί, Οὐγγ-
 γροι, Οἰννοι, Παίονες, Πάννονες, Σάβαρτοι ἄσφαλοι, Σανρομάται, Τοῦρκοι.
 Σ μ έ δ ρ ο β ο ν (Σμεντέροβον) l. Σμεντόροβον.

Σ μ ε ν τ ὀ ρ ο β ο ν (τό) Szendrő, vár a Duna déli partján, a Mo-
 rava torkolatától nyugatra (XI—XVI. sz.). πόλις Σιγίνδουρον κοινῶς
 Σεμάνδρα λεγομένη NOT CHRON B τὸ Σπεντέρομον BAS NOV 43₁₈
 Σέρμιον ὁ Σπεντέροβος NOT GEOG 99^r Σπενδερόβη (ἡ) LAON CHALK
 I 165₁₂ II 177₂₀ (σπεδερ- L) 177₂₂ (σπενδεροπύρρην MM₁L) 179₂ 196₁₀
 216_{19 23} 217_{11 12} Σπενδέροβος (ἡ) LAON CHALK II 24₂ (σπενδέρβ-
 MLM₁FAGIHX) 25_{5 11} (σπεδέρ- LH) Σμέδροβον (τό) DUKAS 206₆
 209_{3 7 20} 210₂₂ 317₄ τὸν Σμέδροβον ib 218₁₃ Σμεντερόβω (τῷ)
 NOT LEONT 166 Σμεντόροβον (τό) GEORG PHRAN CHRON 386_{18 22}
 GEORG PHRAN VULG 1065_C bis (Σμεντώροβον ed) Μεντορόβον (τοῦ)
 THREN 200₆₈ (Μεντοβόρον ed: correxit J. Moravcsik) Σαμανδρία
 (ἡ) MICH KRIT 110₉ 116₂₀ 117_{20 21} 120₂ Σαμάνδρια HIST TURC
 91^v Σεμέντρια (ἡ) CHRON MIN 3₂₅ 25₁₂ 31₅₂ 49₁₃ Σιδερόβια (ἡ)
 HIST TURC 29^v bis (σηδερόβια hic et infra cod) 40^r quinquies 40^v 44^r
 61^r 66^v ter 67^r. — Vö. Σίριμιον.

Σ ο λ ο μ ὶ ν Salamon magyar király (1063—1074). ANNA KOM
 I 227₆.

Σ ο μ β ὶ τ ο υ (τοῦ) falu, mely hét révészével a veszprémvölgyi
 monostorhoz tartozott (XI. sz.). τὸ πέραμα τοῦ Σομβώτου TYP VES 16₆.

Σ π ε ν δ ε ρ ὀ β ῆ (Σπενδέροβος, Σπεντέροβος) l. Σμεντόροβον.

Στὰ Μπελιγράδι monostor Székesfehérvárott (XVI. sz.). εἰς τόπον... ἐν ᾧ ἐστὶ μοναστήριον ὀνομαζόμενον Στὰ Μπελιγράδι· ἐστὶ δὲ πλουσιέστατον, ἔχον κάστρον καὶ χώρας καὶ βίον ἄπειρον· ἐν αὐτῷ γὰρ θάπτονται ἔκπαλαι οἱ τῶν Οὐγκρῶν ῥηγάδες ΕΚΤΗ CHRON 83₂₅₋₂₉ (μπελν-γράδη D).

Στέφανος 1. Szent István magyar király (1001—1038) ΤΥΡ VES 15₁.

2. II. István magyar király (1116—1131). IO KINN 9₁₃ 10₂₂ NIK CHON HIST 24₁₅.

3. III. István magyar király (1162—1172). IO KINN 132₂₀ 23 203₁₇ 215₁ 217₁ 13 19 224₁ 223₁₄ 21 224₁₂ 225₈ 231₂₂ 235₉ 18 236₈ 13 238₈ 247₈ 12 262₁₇ 286₁₉ 287₁ NIK CHON HIST 165₃ 24 167₇ [> THEOD SKUT 254₁₅ 28 255₂₁].

4. IV. István magyar király (1162—1163). IO KINN 203₄ 8 19 211₁₄ 18 23 212₃ 6 214₂₀ 216₁₉ 217₆ 10 23 222₉ 224₁₄ 16 225₉ 13 226₂ 4 6 16 21 232₁ 239₁₆ 19 21 NIK CHON HIST 165₂ 4 10 13 166₁ 9 11 18 21 24 167₅ 9 15 19 21 22 168₂ 3 174₁₀ [> THEOD SKUT 254₁₅ 16 21 23 30 255₃ 6 10 12 15 19 23 27 30 256₁ 4 258₃₁].

5. István magyar herceg, IV. István unokatestvére (XII. sz. közepe). IO KINN 224₂₃ 225₇ 8.

Στρασαλβάνιοι 'Erdély lakói' (XV. sz.). HIST TURC 42^v. — Vö. 'Erdéλιον.

Στρηγωνῆσι 1. Στριγωνῆσι.

Στρίαμον (Στρίμος) 1. Σίριμον.

Στριγωνῆσι (ή) Esztergom vára (ca 1528). Στριγωνῆσι (ή) ACTA DIP III 44 (sine acc) πόλιν τὴν καλουμένην 'Οστρογόν VITA Io 107.

Συναδηνή I. Géza felesége, III. Nikephoros Botaneiates császár unokahúga, Theodulos Synadenos leánya, ki férje halála után visszatért Bizáncia (XI. sz.) IO SKYL CONT 743₅.

Σόριμιον 1. Σίριμον.

Σφεντέρομον 1. Σμεντόροβον.

Ταλόουσης Thallóczi Ferenc, vezér a rigómezei csatában, Hunyadi seregének jobbszárnyán (XV. sz. közepe). LAON CHALK II 127₁₅ (μεγαλούσης codd: δὴ Ταλούσης coniecit Darkó).

Ταξίς Taksony magyar fejedelem (952—972?). Ταξίς KONST PORPH ADM 175₁₀ (sic P: Τάξις ed) Ταξίν (τόν) ib 175₇.

Ταριάν(ος) az ötödik magyar törzs (a IX. sz. végén). πέμπτη (sc. ἡ γενεὰ) τοῦ Ταριάνου KONST PORPH ADM 172₁₂.

Ταρκατζούς Árpád fejedelem fia (X. sz. eleje). Ταρκατζούς

KONST PORPH ADM 175₃ Ταγκατζούν (τόν) ib 175₁ (ταγκατζούν P ed).

Τασής Árpád fejedelem unokája (X. sz. közepe). KONST PORPH ADM 175₉.

Τάτα (τό) Tata, vár Magyarországon (ca 1528). ACTA DIP III 44 (sine acc).

Τεβέλης Árpád magyar fejedelem unokája (X. sz. eleje). Τεβέλης KONST PORPH ADM 175₁₁ Τεβέλη (τόν) ib 175₄.

Α τὸν Τεβέλη vulgaris accusativus.

Τεμίσης (ό) délmagyarországi hegy (XII. sz.). τὸ ὄρος ἐστὶν ὁ Τεμίσης πρὸς τῶν ἐγχωρίων ὀνόμασται IO KINN 117₁₆₋₁₇. — Vö. Τιμήσης.

Τεμισφάρ Temesvár, délmagyarországi város (XV/XVI. sz.). τοῦ Τεμισφάρ (sine acc) ISID 72. Διμισβάρ (τό) CHRON MIN 31₈₄ (Δημησάκη ed: Δημησβάρ corr Wittek: Διμισβάρ scripsi). — A forrásban, mint Wittek rámutatott, Σηγετβάρ helyett áll; vö. Byzantion 12 (1937) 322.

Τέπιον helység a Duna és Harámvár közelében (XII. sz.). χωρίον Τέμπιον οὕτω καλούμενον IO KINN 11₈.

Τερματζόος Árpád fejedelem dédunokája (X. sz. közepe). KONST PORPH ADM 175₁₂.

τξεργά skytha ill. türk (= magyar?) fürdő (X. sz.). λουτρὸν Τοούρικον, ἤρουν Σκνθικόν τξεργά KONST PORPH CER 466₄.

Τζημπήν l. Σιβίνιον.

Τζίτζόβιν (τό) helység a máramarosi körtvélyesi monostor birtokában (XIV. sz.). ACTA DIP II 426.

Τζίτουμ (τό) falu a veszprémvölgyi monostor birtokában (XI. sz.). τοῦ Τζίτουμ TYP VES 16₁₀ (Citum Lat).

Τιμήσης (ό) Temes, délmagyarországi folyó (X. sz.). KONST PORPH ADM 174₆. — Vö. Τεμίσης.

Τιμπίσκο (τό) hely a Duna közelében (XV. sz.). τόπον τὸν λέγουσι Τιμπίσκο κοντὰ εἰς τὸν Ντούναβη ποταμὸ HIST TURC 40^r (τημπήσκο hic et infra cod) Τιμπίσκο (τό) ib 44^r.

Τιτέλιον (τό) Titel, délmagyarországi helység (XII. sz.). Τιτελίον (τοῦ) IO KINN 217₄ 11.

Τίτζα (ή) Tisza folyó (X. sz.). KONST PORPH ADM 174₈.

Τούναβι l. Δανούβιος.

Τουρκία (ή) = 'Magyarország' (X—XI. sz.). Οὐγγρίας, ἦν καὶ ἐσπέριον Τουρκίαν καλοῦσι CHRON BYZ S 32^r Τουρκία KONST PORPH ADM 148₂ 152₁₁ 166₈ 15 170₁₈ 173₁₆ 174₃ 22 175₁₃ 177₃ ANON MIL 29₁₃ INSCR HUNG 32 IO SKYL 328₁₃ 527₁₀.

L. még *Ματζαρία, Μυσία, Οὔγγρια, Παιονία, Παννονία.*

Το ὄροιο = 'magyarok' (IX/X. sz.) *Τούρκους τοὺς καὶ Οὔγγρους καλουμένους* Io SKYL [e THEOPH CONT 358₉] 255₃ (sic codd: καὶ om ed) [*Τούρκους... οἱ καὶ Οὔγγροι καλοῦνται* Io ZON HIST 443₁ ~ *Τούρκων καὶ Οὔγγρων* THEOD GAZ 1004_D] τοὺς πρὸς δύσιν ἐν Παννονία κατωκισμένους *Τούρκους* Io SKYL 384₁₅ [*τοὺς τὴν Παννονίαν οἰκοῦντας Τούρκους* Io ZON HIST 523₁₈ ~ *ἐν Παννονία... Τούρκους τῷ Ἰστροῦ προσοίκους* THEOD GAZ 1004_C] *Οὔγγροι* (sine acc ed) *νῦν, οἱ δὲ αὐτοὶ καὶ Τούρκοι λέγονται* NOT HUNG *Τούρκων... (τοὺς δ' Οὔγγρους οὕτω καλεῖσθαι καὶ πρόην εἰρήκαμεν)* Io ZON HIST [ex Io SKYL 328₃] 484₇ (*οὔγκρους* A) *Τούρκων, τῶν Οὔγγρων δηλαδή* Io ZON HIST [ex Io SKYL 372₆] 512₁₃ (*οὔγκρων* A) *οἱ ἐκ τῆς Δύσεως Τούρκοι* NIK MYST 152_A *τοὺς περὶ τὸν Ἰστρον οἰκοῦντας Τούρκους* THEOD GAZ 1004_C.

Τούρκοι PHILOTH 171₄ LEON SOPH 861_B 956_B 956_C bis 956_D 957_A (*τουρκῶν* FV) 957_B (*τουρκῶν* FV) 960_D (*τουρκῶν* F) 961_A 964_A (*τουρκῶν* F) 964_B (*τουρκῶν* F) 964_B NIK MYST 153_A VITA LUC 461_A † ANON MIL 21₂ 22₆ KONST PORPH ADM 70₅ 6 9 12 15 22 73₂₄ 74₃ 9 81₆ 7 11 12 13 82₆ 119₂₁ 141₂₀ 144₁₁ 152₃ 156₂₀ 164₁₈ 168₂ 3 10 12 18 169₄ 5 7 10 16 21 170₉ 10 bis 16 19 21 24 171₁ 2 5 8 20 172₁ 2 9 173₂ bis 4 5 6 10 13 22 174₈ 12 176₂₁ 24 177₁₄ 238₁₉ 22 24 239₁ 6 bis KONST PORPH CER 661₄ 691₂ 4 GEORG CONT A 818₂₁ 819₃ 853₂₂ 854₁₀ 12 14 855₁ 913₁₆ 917₇ [*Ps SYM* 701₂₃ 702₁ 746₂ 748₂] GEORG CONT B 27₂₂ 32 35 28₆ 55₁₃ 60₁₄ 62₅ [*THEOPH CONT* 358₉ 21 22 359₂ 10 412₁₀ 422₂₀ 430₂₃ 462₁₉ (*τούρκων* cod. Vatic. gr. 167 s. XI.) 480₁₃ > *Ps SYM* 755₂₃ ~ Io SKYL 255₃ 5 16 18 22 256₈ 308₁₄ 316₁ 319₄ > Io ZON HIST 443₁ 444₂ sed *Οὔγγροι* ib 443₁₀ (*οὔγγαροι* E) 443₁₅] Io SKYL 328₃ 10 372₆ [*Io ZON HIST* 484₇ 512₁₃] † VITA ATHAN I 92 II 72₁₄ *Τουρκικός* LEON SOPH 960₄ *Τούρκικος* † KONST PORPH CER 466₄.

A genitivus τῶν *Τουρκῶν* hangsúlyozással fordul elő LEON SOPH és THEOPH CONT kézírataiban.

L. még *Γέται, Γήπαιδες, Δᾶκες, † Μάζαροι, Μάτζαροι, Μυσοί, Οὔγγροι, Οὔννοι, Παίονες, Πάνννες, Σάβαρτοι ἄσφαλοι, Σανρομάται, Σκῦθαι.*

Τοῦ τῆς (ὁ) folyó Magyarország délkeleti részén. KONST PORPH ADM 174₆.

Τράβα l. *Ντράβα.*

Τρασιλβάρα l. *Ἐρδελιον.*

ὁ περιστριος l. *Ἰστρος.*

Φαλῆς l. *Φαλίτζις.*

Φαλίτζις Árpád magyar fejedelem unokája (X. sz. közepe). *Φαλίτζιν (τόν)* KONST PORPH ADM 175₆. *Φαλῆς (ὁ)* ib 175₉.

Φερντινάντος I. Ferdinánd magyar király (1526—1540). Φερντιναντως et Φερντιναντως ACTA DIP III 44 sine acc, Φερντινάντω (τόν) ib.

Φραγγοχώριον Szerémség, Magyarország déli területe a Száva és a Duna között (XII. sz.). τοῦ τε Φραγγοχωρίου . . . ὅπερ ἐστὶ τῆς τῶν Οὐννων γῆς τὸ πιότατον, ἐς πεδιά ὑπτιάζον ἱππήλατα, μεταξὺ τῶν ποταμῶν Σαούβου καὶ Ἰστρου ἀναπεπταμένον ΝΙΚ CHON HIST 25₅ τῷ Φραγγοχωρίῳ . . . (ἐστὶ δὲ τόδε τμήμα τῆς Οὐγγρίας οὐ τὸ ἐλάχιστον, ἀλλ' ἱκανῶς πολὺν ἀνθρώπων, μεταξὺ Ἰστρου καὶ Σαούβου τῶν ποταμῶν ἀναπεπταμένον, καθ' ὃ καὶ φρούριον ἐρυννότατον ἔκτισται, ὃ Ζεύγμινον ἐπικέκληται, ὅπερ νῦν λέγεται Σίρμιον) ib 122₁₈₋₂₃ τοῦ Φραγγοχωρίου ib 166₅ [> THEOD SKUT 194₂₂ 238₁₈ 255₁ ~ EPHRAIM 164₅₆ 176₆₇]. — ΝΙΚ CHON HIST 122₁₈ skk. helyéhez megjegyzendő, hogy a ὅπερ νῦν λέγεται Σίρμιον szavakat csak Φραγγοχώριον-ra szabad vonatkoztatnunk és semmiképpen sem Ζεύγμινον-ra (mint Gelzer nyomán tette tévesen Czebe Gy., Egyetemes Philologiai Közlöny 42 (1918) 164.). Ez világosan kitűnik IO KINN 10₁₃₋₁₄ helyéből: Ζεύγμιν ἐν Σιρμίῳ πόλιν ἀνήγειρεν. Itt t. i. Σίρμιον-nak ugyanaz a jelentése, mint ΝΙΚ CHON Φραγγοχώριον-jának (vö. Σίρμιον 2.) Mivel egyébként ΝΙΚ CHON fentebb idézett szavai sok kéziratban hiányoznak, azt kell feltételeznünk, hogy itt egy széljegyzet került bele a szövegbe. (Moravesik Gyula professzor úr szíves közlése alapján).

Χαλίσιοι kalizok, török fajú magyar segédnép, melynek egyik része, mely II. Géza szerbeket segítő magyar seregében harcol, karaita vallású, a másik, Szerémségben lakó része szunnita mohamedán (XII. sz.). ἀριθμοῦ κρείσσω ἔλεγον στρατιὰν ἐπὶ θάτερα τοῦ ποταμοῦ ἐπὶ φάλαγγος ἵστασθαι, οὐχ ὅσον μόνον ἐγχώριον, ἀλλὰ καὶ μύριόν τι φῶλον συμμαχικὸν ἐκ τε Οὐννων ἱππέων καὶ δὴ καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς ἑτεροδοξούντων Χαλισίων. Οὐννων γὰρ τὰ Χριστιανῶν πρεσβενόντων, οὗτοι Μωσαϊκοῖς καὶ τούτοις οὐ πάντῃ ἀκραιφνέσιν εἰσέτι καὶ νῦν διεξάγονται νόμοις. IO KINN 107₁₀₋₁₆ ὥς δὲ βασιλεὺς ἐκεῖθεν μεταβάς ἑτερόν τι φρούριον ἐνεοῦργει, ἐν ᾧ πολλοὺς τῶν ἐν Σιρμίῳ φέρων ὤκισατο Οὐννων, οὓς παρ' αὐτοῖς Χαλισίους ἔθος καλεῖν ἐστὶ (καὶ εἰσιν ἑτεροδόξοι, καθάπερ ἤδη ἔφην, Πέρσαις ταυτοφρονοῦντες) ib 247₁₄₋₁₇. — Vö. Kossányi B., Domanovszky-Emlék-könyv 355—68 és Gyóni M., Magyar Nyelv 34 (1938) 86—96., 159—68.

Χεδρεχαβάρης l. Ἐντρεβάρ.

Χουνιάδης Hunyadi János hadvezér és magyar kormányzó (†1456). Χουνιάδης HIST TURC 42^v bis (λουνιάδης et λουνιάδης hic et infra semper cod: correxit J. Moravesik) 43^r sexies 43^v 44^r 44^v ter 45^r quater 46^r 47^v quinquies 50^r ter 50^v 61^r bis 62^r bis 62^v ter 63^r

bis Χονιάδες ib 46^v Ἰωάννης ὁ Χονιάτης LAON CHALK II 81₁₇
 102₁₆ 103₂₂ 125₈ 127₁₂ 139₁₆ (ἰωάννην τὸν τοῦ χωνιάτου codd)
 Ἰάγγος ὁ Χονιάτης ib II 32₉ (χωνιάτιος MM₁) 33₇ (χωνιάτιος MM₁)
 Χονιάτης ib II 36₁₄ 88_{4 7} 108₉ 109₁₅ 127_{15 24} 137₈ 138₂₃ 139_{3 7 20}
 140_{9 21} 177₁₉ 180₁₆ 181₂₁ 182_{4 15} 185₁₀ 188_{4 10 11 13 17 20} 189_{2 6}
 267₅ Ἰωάννης ib II 87₁₀ 88₆ 104₂₀ 106_{11 16} 108_{18 21} 109_{6 9} 124₁₈
 126_{4 9} 136₆ 137₂₁ 140_{12 18} 185_{15 19} MICH KRIT 115_{18 19} 116₂₀
 Ἰωάννης Γέτης ib 65₁₄ 143₁₀.
 Ἰάγγος CARM VAR C 16₂₁ (ἰάγγ- hic et infra ubique cod) 16_{31 38}
 18₅₅ 20₈₈ 22_{tit} 25/26 26 24₄₄ 26_{tit} 70/71 72 30₃₄ 32₅₉ 38₃₃ tit 44/45
 40_{58 60 67 72} tit 72/73 73 44_{27 31} CARM VAR K 17₃₅ (εἰάγγ- cod) 23₂₀
 (ἰάγγ- cod) 25₃₇ 41₇₆ (ἰάγγ- cod) DUKAS 217₆ 218₁₇ 219_{1 11} 221₁₄
 16 20 222_{9 21} 233₁₂ 337₆ LAON CHALK II 32₁₉ 33_{1 3 14} 35₃ 59_{5 9}
 MAN MAL 398 sexies 399 415 ter CHRON MIN 4_{11 12} 36₁₆ 37₁₁
 Ἰάγκος DUKAS 273₁₈ 274_{8 19} 275₅ GEORG PHRAN CHRON 386₆ GEORG
 PHRAN VULG 1063_C 1065_B MAN MAL 398 CHRON MIN 38₃ Ἰαγκος
 GEORG PHRAN CHRON 198₁₂ (οὗτος ἦν τῷ γένει Βλάχος, ὄνπερ καὶ Ἰωάννην
 Κορβῖνον καλοῦσι in marg. cod. Paris. suppl. gr. 80 a. 1762/63.) [= I 196₁₇]
 199₄ [= I 197₅] 263₂₁ 264₂₂ 327_{12 20} 386₁ GEORG PHRAN VULG 1065_B
 EKTH CHRON 8₁₃ bis (ιάγγος hic et infra semper V: ἰαγγ- D) 9₁₉ (ιάγγ-
 hic et infra D) 10_{5 26} (ἰαγγ- L) 34₃ HIERAX 259₂₉ 260₆₆ 261_{91 95}
 262_{35 38} Γιάγγος CARM VAR K 17₁₉ (γῖάγγ- γῖάγκ- γῖάγγ- γῖάγγ-
 passim cod) 17₂₉ 19_{52 58} 21₉₁ 23₁₈ 25₃₅ 27₆₃ 31_{30 35} 33₅₆ 39_{34 48}
 41_{62 68 73 75} 45₃₀ CHRON BYZ V 149^v CHRON MIN 20₈ Γιάγκω
 (τοῦ) THREN 175₈₀ (Πιάγκω ed: corr J. Moravcsik) Γιάγκω (ῶ) ib
 186₂₆ (Πιάγκω ed: correxi) Ἰάγγουλας CARM VAR C 22₁₇ (ἰάγγ-
 cod) Γιάγγουλας CARM VAR K 23₉ (γῖάγγ- cod) 33₆₀ (γῖάγγ- cod).

A Χονιάδης névnek a Hist Turc-ban népies τὸν Χονιάδην accusativusa és
 τοῦ Χονιάδῃ genitivusa használatos. — Az Ἰάγγος, illetve Γιάγγος név vocatiusa
 ὦ Ἰάγγο (CARM VAR C 20₈₈ 24₄₄ 40₇₃ CARM VAR K 25₃₇ 41₇₆), illetve ὦ Γιάγγο
 (CARM VAR K 21₉₁).

Χράμον Harám vára Délmagyarországon a Duna mellett (XII.
 sz.). τὸ Χράμον Io KINN 11_{11 20} 240₁₀ ὁ Χράμος NIK CHON HIST
 25₉ 167₁ [> THEOD SKUT 194₂₅ 266₁₆ ~ Χράσμον (τόν) EPHRAIM 164₅₆].

Χωνιάτης (ή) Hunyad, erdélyi város (XV. sz.). LAON CHALK
 II 33₈.

Χωνιάτης l. Χονιάδης.

UNGARN UND DAS UNGARTUM IM SPIEGEL DER BYZANTINISCHEN QUELLEN.

(Német kivonat. — Deutscher Auszug.)

EINLEITUNG.

Was für die ungarische Geschichtsforschung die byzantinischen Quellen bedeuten, das hat J. Moravcsik in seinem grundlegenden Werke: «A magyar történet bizánci forrásai» [= Die byzantinischen Quellen der ungarischen Geschichte] (Budapest, 1934.) gezeigt, und damit reiches Material für die Kenntnis der ungarischen Geschichte erschlossen. Daß aber die byzantinischen Quellen auch zur Charakterisierung des ungarischen Raumes und Volkes, zur Erfassung der inneren Geschichte des Ungartums, zur ungarischen Volks- und Landeskunde Wesentliches beitragen, ist im Ganzen und zusammenfassend noch nie gewürdigt worden; dies soll in der gegenwärtigen Arbeit, unter Berücksichtigung des gesamten Quellenmaterials, unternommen werden. Wir verstehen dabei unter Ungarn Großungarn, den Lebensraum des geschichtlichen ungarischen Staates, und beziehen daher in unsere Untersuchung auch die anderen in diesem Raume lebenden Völker ein. Als Quelle kommt alles in Betracht, was zwischen dem X. und dem XVI. Jahrhundert in griechischer Sprache geschrieben worden ist. Methodisch zerfällt die Arbeit in zwei Teile. Der erste ist die bloße Materialsammlung, die Aufzählung aller byzantinischen Nachrichten über Land und Volk der Ungarn; auf die Kritik der Berichte, auf die damit verbundenen Fragen, auf die diesbezügliche reiche ungarische Fachliteratur kann hierbei nicht eingegangen werden. Die Hauptabsicht war vielmehr, die Quellen selbst in möglichst großem Ausmaße in ungarischer Übersetzung zu Worte kommen zu lassen. Der zweite Teil verarbeitet das geographische und ethnographische Namenmaterial, das die Quellen bieten, in Form eines Onomastikons.

Die Materialsammlung geschah in den Budapester und Münchner Bibliotheken. Im Juli 1937 hatte ich nämlich Gelegenheit, als Aus-

tauschstipendiat des Baron Josef Eötvös-Kollegs im Münchener «Mittel- und Neugriechischen Seminar» den Teil des Materials aufzuarbeiten, der mir in den Budapester Bibliotheken nicht zur Verfügung stand — dank dem freundlichen Entgegenkommen Herrn Professor Fr. Dölgers, für das ich ihm an dieser Stelle meine aufrichtige Dankbarkeit ausspreche. Wärmster Dank gebührt auch Herrn Prof. J. Moravcsik dafür, daß er mich nicht nur in der Wahl des Themas beraten, sondern auch in der Ausarbeitung unterstützt hat, mir seine Kollektaneen, Handschriftenkollationen und photographischen Kopien zur Verfügung stellte, und für das Gelingen der Arbeit entscheidende methodische Anweisungen gab.

VERZEICHNIS DER BENÜTZTEN QUELLEN.

(s. S. 7.)

I. DIE BERICHTE DER QUELLEN.

Nichtliterarische byzantinische Angaben zur Kenntnis des Ungartums sind selten ; die Nachrichten hingegen, die Geschichtswerke oder auf die Geschichte bezughabende literarische Werke in Byzanz über Ungarn und Ungartum geben, sind das Ergebnis einer systematischen Beschäftigung und einer ständigen Berührung mit dem Ungartum — einer Berührung, die zur Árpádenzeit eine direkte war ; später haben größtenteils Serben, Bulgaren und Türken als Vermittler gewirkt.

1. Berichte über das Land der Ungarn.

Mit den Nachrichten über den Wohnort der Ungarn vor der Landnahme wollen wir uns nicht befassen, da darüber schon H. Schönebaum in dem Werk «Die Kenntnis der byzantinischen Geschichtsschreiber von der ältesten Geschichte der Ungarn vor der Landnahme» (Berlin—Leipzig, 1922.) zusammenfassend gehandelt hat. Von der Landnahme selbst gibt Konstantinos Porphyrogenetos einen eingehenden Bericht, die übrigen Schriftsteller des X. Jahrhunderts verraten nur durch gelegentliche Bemerkungen, daß sie Kunde von den neuen Sitzen des Volkes und von seinem neuen Lebensraume haben. Was der Humanist Theodo-

ros Gazes im XV. Jahrhundert über die ungarische Vorgeschichte sagt, deutet auf Kenntnis der mittelalterlichen ungarischen Chroniken. Konstantinos Porphyrogenetos gibt auch als erster eine Schilderung des neugewonnenen Landes. Zur Árpádenzeit kennen die Byzantiner vorwiegend die südlichen Teile Ungarns. Als Südgrenze wird in der Komnenenzeit die Donau—Savelinie bezeichnet, ein Zustand, an dem nur die Kriege des Manuel Komnenos etwas änderten. Da diese südliche Grenzsphäre Byzanz vor allem interessiert, verschiebt sich für den Gesichtskreis der damaligen Byzantiner der Mittelpunkt des Landes gegen Süden; von seiner nördlichen Ausdehnung haben sie kein klares Bild. Sie sehen entweder das ganze Land als Ebene, oder höchstens als Hügeland. Konstantinos Manasses gibt in dieser Zeit eine umfassende Schilderung des Landes, und doch kann Joannes Tzetzes zur selben Zeit Ungarn noch mit dem antiken Moesien verwechseln. Die verlässlichsten Nachrichten, die die Byzantiner damals über den südlich der Donau liegenden Teil Ungarns besitzen, beziehen sich auf Syrmien; von den hier liegenden Städten finden Sirmion, Belgrad und Barancs die meiste Beachtung. Eine unklare Vorstellung haben die Byzantiner noch vom Gebiete am rechten Ufer der Donau, dem sogenannten Dunántúl, das sie als Insel — von der Save und der Donau gebildet — auffassen. Von Ortschaften, die nördlich der Donaulinie liegen, werden Zimony, Bács, Kő, Titel, Tempon (?), Harám erwähnt. Durch die Kriege Manuels werden Siebenbürgen und das Gebiet an der Temes bekannt, jedoch nur oberflächlich. Im Zeitalter der Anjou's, der Luxemburger, der Corvinen und Jagellonen (XIV—XVI. Jahrhundert) geben die byzantinischen Quellen derartige Charakterisierungen des Landes, daß man deutlich den Abstand empfindet, der das unter Sigismund hochkultivierte Ungarn von dem unter dem türkischen Ansturm verfallenden Land trennte. Als Südgrenze betrachtet man auch weiterhin die Donau und die Save. Freilich ist jetzt, seit dem Eindringen der Türken in den Balkan, die Donau schon die ungarisch-türkische Grenzlinie geworden. Die Quellen wissen davon, daß die Walachei im XIV. und XV. Jahrhundert unter ungarischer Oberhoheit gestanden hat. Südlich von der Donau wird, bei Gelegenheit der byzantinisch-ungarischen und türkisch-ungarischen Beziehungen, Szendrő, die serbische Hauptstadt, viel erwähnt. Syrmien ist gleichfalls bekannt, und von den Städten im Süden des Landes Sirmion und besonders genau Stadt und Burg von Belgrad. Jetzt erstreckt sich das Interesse der Griechen auch schon auf das Innere des Landes. Man weiß von der Existenz des Temeser Banats, man kennt Siebenbürgen, seine Städte und Ortschaften genau. Im Zuge der Eroberung

rungen Sultan Solimans werden auch die nördlicheren Gebiete Ungarns bekannt. Ofen, die Hauptstadt, Stuhlweißenburg, Erlau, Szigetvár und das rechte Donauufer bis Wien, das — bezeichnenderweise — in den Quellen mit seinem ungarischen Namen «Bécs» genannt wird.

2. Berichte über das Volk der Ungarn.

Was die ethnische Zugehörigkeit der Ungarn betrifft, so nennen die Byzantiner sie zunächst, da sie mit ihnen bekannt werden, «Skythen», und bestimmen sie näher als Verwandte der im VI. Jahrhundert auftretenden Türken, Chazaren und Bulgaren; sie betrachten sie also als türkischen Volksstamm. Ein Teil der von den Byzantinern zu ihrer Bezeichnung verwendeten Volksnamen deutet dies gleichfalls an; aus den übrigen spricht die in der byzantinischen Geschichtschreibung übliche, eigenartige Neigung, im Gebrauch von Orts- und Völkernamen der Darstellung einen archaisierenden Charakter zu geben. Es versteht sich von selbst, daß nach byzantinischer Auffassung die Ungarn zur Zeit der Árpáden «Barbaren» sind. Außerdem sind von den Völkern, die auf dem Boden des historischen Ungarn leben, folgende den Quellen bekannt: die Slaven Svatopluk, die Kavaren, Petschenegen, Chalisier und von XV. Jahrhundert an die Walachen. Sie betrachten die Sprache der Ungarn als von denen der Nachbarn wesentlich verschieden und kennen auch einige Worte daraus. — Was den Volkscharakter und den Volksgeist betrifft, so führen die byzantinischen Quellen einerseits alles das an, was gewöhnlich den Barbaren zur Last gelegt wird: Habsucht, Unzuverlässigkeit, Feindseligkeit, Feigheit, aber sie erwähnen auch einige menschlich wertvolle Züge: Heldentum, Freiheitssinn, realpolitisches Gefühl und Gastfreiheit. Im XV. und XVI. Jahrhundert wendet sich die Abneigung der Griechen gegen den gemeinsamen Feind, den Türken, und es ergibt sich daher aus den verstreuten Bemerkungen der Quellen ein wesentlich günstigeres und unvoreingenommenes Bild vom ungarischen Volkscharakter als im vorherigen Zeitabschnitte. Byzanz ist bei den Angriffen der Türken auf die Hilfe des mächtigen nördlichen Nachbarvolkes angewiesen, und so verschwindet die Antipathie, die man bisher dem Ungartum entgegenbrachte. Sie werden mit den westeuropäischen Völkern verglichen, und immer wieder wird ihre kriegerische Kühnheit betont. Ein so günstiges Bild vom Ungartum konnte in der Árpádenzeit nicht entstehen, da Byzanz damals in ständigen kriegerischen Verwicklungen mit Ungarn begriffen war, und auch die panegyrische Tendenz mancher höfischer byzantinischer Schriftsteller

sie dazu trieb, die Ungarn in möglichst finsternen Farben zu malen. — Was die Lebensweise des Volkes betrifft, so nennen sie die byzantinischen Schriftsteller — auch nach ihrer dauernden Ansiedlung — noch lange, ihrer Raubzüge wegen, Nomaden. Aber man weiß doch, daß es neben diesen «barbarischen Sitten» auch schon Ackerbau und Viehzucht bei den Ungarn gibt. In der türkischen Zeit wird — wohl unter mohamedanischem Einfluß — von der Trunksucht der Ungarn geredet. — In Hinsicht der Religion betonen die Quellen in der ältesten Zeit das Heidentum der Ungarn und verfolgen dann mit Aufmerksamkeit die Spuren der ostkirchlichen Mission. Die türkische Gefahr erweitert den Gesichtskreis: die Völker Europas, und mit ihnen die Ungarn, sind für den Byzantiner nicht mehr Barbaren, nur die Türken werden als solche betrachtet, lateinische und griechische Kirche stehen einander nicht mehr schroff gegenüber, man spricht von «Christen außer dem Reich», die Byzanz gegen die Türken helfen sollen. So wird das Ungarum für die Byzantiner zum Vertreter des Christentums im Gegensatz zu den Türken. — In Bezug auf die staatliche Organisation wissen die byzantinischen Quellen von der alten Stammesorganisation und von dem Erschlaffen der fürstlichen Zentralmacht. Zur Zeit Manuels beschäftigt sie vor allem die Frage der Thronfolge. Nach Manuels Feldzügen ist man geneigt, Ungarn als einen byzantinischen Vasallenstaat zu betrachten. Im XIV. und XV. Jahrhundert fällt den Byzantinern die ausländische Abstammung der Könige auf, die Entwicklung der Oligarchie und die bei der Besetzung des Thrones sich immer wieder erneuernden Wirren entgehen ihnen nicht. Mit lebendiger Anteilnahme wird die glänzende Laufbahn Johann Hunyadis verfolgt, die ihn — so erzählt die volkstümliche Legende — bis auf den byzantinischen Kaiserthron erhoben haben soll. Zur Zeit der Eroberungen Solimans beschäftigt die Doppelwahl und die Rolle der ungarischen heiligen Krone die byzantinischen Quellen. In den Nachrichten über ungarische Hoheitsnamen und Bezeichnungen der Würdenträger finden sich nur selten Spuren von Bekanntschaft mit der original-ungarischen Terminologie. — Die kriegerrische Organisation und Kampfweise der Ungarn schildert noch Leo der Weise als eine für ein Reiternomadenvolk bezeichnende. Unter den Fürsten ist die Stammesorganisation, unter den Königen die Burggrafschaft (Gespantschaft) die Grundlage der Heeresorganisation. Dann treten Hilfsvölker und Söldner im ungarischen Heere auf. Die Typen des Kampfes — Feldschlacht, Belagerung, Kampf auf dem Wasser — werden bei Erwähnung der ungarischen Kriegführung plastisch geschildert. Auch im folgenden Zeitabschnitte, im XIV. und XV. Jahr-

hundert, wird von den Quellen einläßlich die Aufstellung des Heeres, die große Rolle, die die Reiterei in der Feldschlacht spielt, und die eigenartige Taktik bei Belagerungen und im Kampfe auf dem Wasser geschildert, und die Bewaffnung der Ungarn nicht unerwähnt gelassen.

II. DAS NAMENMATERIAL DER QUELLEN (ONOMASTIKON).

Alle die ungarische Sprache betreffenden Zeugnisse, die man verstreut in den Quellen finden kann, sind bis zum XVI. Jahrhundert in diesem Abschnitte gesammelt worden. Die Zielsetzung der Arbeit erforderte die Aufnahme des gesamten, auf das Ungartum bezüglichen Namensmaterials von dem Zeitpunkte an, da es als geschlossener Volkskörper auftritt. Aufgenommen wurden in das Verzeichnis: Volksnamen (auch archaisierende), die das ungarische Volk bezeichnen, Volksnamen anderer Völker, die auf dem Boden des geschichtlichen Ungarn leben, ungarische Stammesnamen, und alle Personennamen, die mit Ungarn zu tun haben (also nicht nur die Namen ungarischer Königstöchter, die an fremde Höfe kamen, sondern auch die Namen byzantinischer Prinzessinnen, die durch Heirat auf den ungarischen Thron gelangten, Namen nichtungarischer Persönlichkeiten, die aber auf ungarische Abstammung deuten, und schließlich Namen von Ausländern, die sich in Ungarn niederließen), Rangbenennungen, Appellative und geographische Namen. Von den geographischen Namen kamen natürlich nur die in Betracht, die sich auf das geschichtliche Ungarn beziehen. Was vor der Landnahme liegt, konnte nicht berücksichtigt werden. Ausbleiben mußten überdies die Namen aus den im Mittelalter eroberten Gebieten. Nur mit solchen Namen mußte hier eine Ausnahme gemacht werden, die in den byzantinisch-ungarischen Beziehungen eine Rolle spielen (Belgrad, Barancs, Galambóc, Szendrő). Folgende Methode wurde beobachtet: die Stellen, an denen der betreffende Name vorkommt, werden angeführt. (Die auf die abgekürzte Quellenbeziehung folgenden Ziffern bezeichnen Seite und Zeile der von uns benützten Ausgabe, bei mehrbändigen Werken ist die Zahl des Bandes in römischen Ziffern vorgesetzt. Urkunden sind mit Bandzahl und Nummer des Stückes in der Sammlung zitiert. Bei Gedichten bleiben von der Zeilenzahl die Hunderter weg. Bei Kritobulos bedeutet die zweite Ziffer nicht die Zeile, sondern das Kapitel.) Auf die Anführungen folgen erläuternde Angaben: bei Personennamen die Lebenszeit (bei Herrschern die Zeit ihrer Re-

gierung), bei Volks- und Ortsnamen die Zeit, auf die sich die Quellenangaben beziehen. Das Onomastikon ist so zur Prosopographie ausgestaltet. Bei der Aufführung der Stellen, an denen die Angaben vorkommen, ist auf die gegenseitige Abhängigkeit hingewiesen worden: das Zeichen > bedeutet die Übernahme, ein hinzugesetztes ~ heißt, daß aus derselben Quelle gleichzeitig ein anderer Geschichtsschreiber geschöpft hat. Zweifelhafte, korrupte Angaben sind mit einem † versehen. Wo in den Handschriften wichtigere Varianten vorliegen, sind auch diese angeführt. Auf vulgäre, von der klassischen Sprache abweichende Deklinationsweise, in der sich der neugriechische Sprachgebrauch vorbereitet, wurde fallweise hingewiesen, da dieser Umstand für die griechische Sprachgeschichte von Interesse ist. Bei Angaben, die aus Urkunden stammen, wurde die Schreibweise der Originale beibehalten, im übrigen ist die übliche griechische Orthographie befolgt worden.

TARTALOMJEGYZÉK. — INHALTSVERZEICHNIS.

	Oldal
Bevezetés	3
A felhasznált források jegyzéke	7
I. A források tudósításai	17
1. Tudósítások a magyar földről	21
2. Tudósítások a magyar népről	36
II. A források névanyaga (Onomastikon)	75
UNGARN UND DAS UNGARTUM IM SPIEGEL DER BYZANTINISCHEN QUELLEN (Német kivonat. — Deutscher Auszug.)	113
Einleitung. — Verzeichnis der benützten Quellen. — I. Die Berichte der Quellen. 1. Berichte über das Land der Ungarn. 2. Berichte über das Volk der Ungarn. — II. Das Namenmaterial der Quellen (Onomastikon).	

KÉPEK JEGYZÉKE. — VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN.

- I. A mohácsi csatátér. — Das Schlachtfeld von Mohács. (cod. Venet. - Marc. VII. 22. [a. 1590.] fol. 124^v).
- II. Buda ostroma. — Die Belagerung von Ofen (cod. Venet. - Marc. VII. 22. fol. 127^v).
- III. Honfoglaláskori magyar harcosok. — Ungarische Krieger zur Zeit der Landnahme (cod. Matrit. gr. II. [s. XIII.] fol. 108^v).
- IV. Bulcsú magyar vezér megkeresztelése Konstantinápolyban. — Die Taufe des ungarischen Feldherrn Bulcsú in Konstantinopel (cod. Matrit. gr. II. fol. 134^v).

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 684/1952. sz.